

40175/1943. M. E. HL engedélyével.

P. MARKÓ MARCELL O. F. M.

SZIBERIÁN ÁT A KOLOSTORIG

HADIFOGOLY ÉLETREGÉNY

vitéz Galánthay Tivadar tábornok előszavával.

15—20.000.

1944.

KIADJA: A KÁPTALANFÜREDI FERENCES TEMPLOM.

A veszpréme gyházmegyei hatóság 657/1936. szám alatt kelt
engedélyével.

Nihil obstat.

P. Takács Ince O. F. M.
censor provinciae,

211/1936. sz.

Imprimatur.

Budapest, die 8. Febr. 1938.

Fr. Bonaventura Scheirich
Minister Provincialis.

Előszó a második kiadáshoz.

„Szibérián át a kolostorig“ c. igénytelen írásom, a bajtársi szeretet és a hősök iránti kegyelet \tiszta lángját szándékolta élesztem és fellobogtatni. Ez sikerült is, amitől tanúskodik a páratlan szeretettel fogadott és elfogyott 5000 példány, a kritika elismerő sorai, valamint a hozzám érkezett levelek tömege.

Ezzel a céllal indítom útnak a második kiadást is emléket állítani minél több magyar szívben a »Hősök« iránt, akik hőstetteikért csak szenvedést kaptak.

Szerző.

Előszó a harmadik kiadáshoz.

A hős magyar katona történelmet formáló harcait vívja azokon a tájakon, ahol „Szibérián át a kolostorig“ c. hadifogoly életregényem egy része lejátsszódik.

A magyarnak Istentől rendelt hivatása van a Tisza—Duna között! Ez szent hitként kell, hogy éljen minden magyar szívben!

Szerény írásom, amelynek minden sorából Istenbe vetett hit és bizalom sugárzik, ezen új 5000 példányával is, gyűjtsa fel sok ezer magyar lélekben, az igaz ügyünk sikere iránti alázatos hit és törhetetlen bizalom világító mécsesét.

Budapest, 1943. Szent József-ünnepén.

Szerző.

Midőn K. Markó páter, egykori katona bajtársam könyvvét elolvastam, az a meggyőződésem támadt, hogy nem lesz ember, aki ne a legnagyobb élvezettel fusson végig e végtelen szerénységgel és közvetlen előadással megírt porokon, de bizonyára kevesen lesznek, akik átérzik azt, hogy őt Krisztus olyan követője írja le életének sorsdöntő részét, aki az Úrral együtt szenvedni is tud és a szenvedésen keresztül közelebb jutott lelke megváltásához, aki komolyan értelmezi a Megváltó szavait: »aki engem követni akar, az vegye fel keresztemet és tagadja meg önmagát«.

Mert sokan vannak, akik mint Krisztus hívők szívesen állanak az Úr közelébe és áhítattal fűződnek glóriája fényében, de megtorpannak, amikor hitükért áldozatot is kellene hozni. Pedig, nincs nyereség veszteség nélkül és a nagy Krisztusi Igazság elnyerése sem adódik áldozat nélkül.

Markóban látom azt az igaz hívőt, aki készséggel felveszi az Úr töviskoszorúját is, csak azért, hogy megláthassa az utat az Úrhoz és így végigfutva a könyv fejezetein, látom azt a koronát felékesítve Markó passiója képeivel, amint mint lelkes hazafi, önzetlenül kínálja fel virágzó fiatal életét a szeretett anyaföld szabadsága dicsőségéért, amint végigcsinálja a hadifogság minden szenvedését és itt is elsősorban nem magára, hanem bajtársaira gondol, akiket szeretettel támogat és amennyiben lehetséges, elfelejteti velük sanyarú helyzetüket. Felvillan a szeme, amint Asztrachánban azt hallja tőlem, hogy ez a terület valamikor a magyarok földje volt, aminek bizonyosságul e várostól délre magyar városromjai találhatóak, amelyeknek helyén ma két tatár falu, Kücsük Madsar és Ulu Madsar áll, amelyek így a régi város nevét 1600 év után is megőrizték. Lelke nem nyugodott addig, míg e helyeket szemtől-szembe nem láthatta, hogy bizonyosságot tehessen arról, hogy tagadhatatlanul ott állnak az onogurok és szabirok, mini a magyarok ősei egykori dicsőségének emlékei.

Ez a tanúbizonyság külön értéket ad könyvének.

Megpróbáltatásainak súlyosabb része hadifogsága második felére és viszontagságos szabadulásának idejére esik, mely idő alatt ő részben érinti azokat az utakat is, amelyeken ferencrendi elődjei, Piano di Carpine és Rubruk jártak.

Erre az időszakra 'esik Markó nagy lelki győzelme: legyőzi önmagát, hogy lelkileg feloldódjon a krisztusi evangélium lelkében.

E könyv épületes olvasmány lesz mindenki részére, aki hinni tud és bízik a nagy magyar feltámadásban, amelyet nemzetünknek csak az a része hajthat végre, amelyik félredobva a mai kor materializmusát, újra aláveti magát a Szent István királyi kereszténységnek, hogy ezen\az úton ezer sorscsapás után Isten segítségével a velünk szemben elkövetett igazságtalanságok kiküszöböltessenek.

Budapest, 1936. március 15-én.

vitéz GALÁNTHAY TIVADAR
ny. tábornok.

Emlékezés.

Testvéreim, akikkel annyi éven át tiportam a hófedte, drótsövénykoszorúzza kálváriát, én, aki visszajöhöttem és akinek homlokáról az anyámtól kapott legelső csók már a szülőház küszöbén mindörökre letörölte a töviskoszorú nyomát: Nektek írom ezt a megemlékezést.

Nektek, a hősöknek és az itthoniaknak, hogy büszkék legyenek Rátok. Nektek, a hazátokhoz hű, szenvedő Vitézek, akik a névtelen százazrek névtelen hősei voltatok. Ti, akik éhezve, fázva robotoltatok, vágyva, sóvárogva a haláltalp fás Murman vasúton, az Ural bányáiban és Szibéria erdő-rengetegekben, míg vézna, elgyötört arcotokról le nem fakult az élet. De szívetek minden szenvedésben és lealáztatásban a régi maradt, amellyel itthoni hozzátartozóitokat és bennük hazátokat szerettétek.

Akiknek utolsó sóhaját a havas mezőkön ha szárnyra is kapta a szél, válaszul, örökbúcsúzóul farkasordítást és a halál kaszájának pengését hozta.

A hősöké, akik hőstetteikért csak szenvedést, még talán fakesztyet sem kaptatok, akiket századmagával helyeztek jeltelen tömegsírba. Bajtársaimé, akik helyettem, aki hazajöhöttem, ott messze idegenben alusszátok örök álmotokat: Tiétek legyen ez a megemlékezés!

Száll, száll sírhantotok — a szibériai magyar kálvária — felett a hópehelyés betakarja alföldet, amelyben nyugosztok, tiszta, patyolat leplével.

A boldog béke színével...«

I. Harcban a Hazáért.

A szent falakon kívüli ember képzeletében a kolostor legtöbb esetben mint külön kis világ él. Csapongó fantáziájával szereti felöltöztetni a békés kolostorlakók életét. Pedig az Úr tanácsa szerinti élet minden különködéstől ment, egész életen át tartó Istenkeresés azok részéről, akiket Isten lelke különösen ihletett. Csodálatos erő ez, amelynek nem lehet ellenállni, kopogjon bár szívkön ifjúságunk tavaszán, vagy életünk nyarán. Vájjon \mondhatja-e a föld méhébe vetett mag, ha érinti a tavaszi fuvallat, hogy nem keblek ki? Ellenkezik-e a kis patak, amikor hívja a mérhetetlen tenger?

Vannak, akiket ez a csodás erő, mint a napkeleti bölcseket vezető csillag egyenesen elvezet Betlehembe. Másokkal pedig tövises, kayargós kálvária-járás után áll meg Betlehem, a kolostor megszentelt kapuja előtt.

Az első esetben a világ könnyen napirendre tér. Legfeljebb csak szokásos megjegyzéseit teszi meg: »Hogyan adhatják oda ezt a szép, egészséges gyereket... Pláne barátnak?.. Nem mondom, még világi papnak, lenne kocsija, lova ...«?

A késői hivatásoknál azonban kutatva-keresve megáll és kérdez: Miért, ugyan miért? Képzeletével emberies földszagú kapcsolatot keres, amit addig erősít, míg el nem hiteti magával; csak a legtisztább szerelemre nem gondol, ami szívét megsebezte Jézus Urunk szerelmére...

Egy késői hivatásra, kedves rendtársamra, Nicefor testvéremre gondolok, akit szintén szíven talált az Úr. De mielőtt egészen magáévá, az assisibeli Koldus Ferenc fiává és Szent Antal testvérévé tette, átvezette a .világháború minden borzalmán és nyomorúságán.

A reakció gondtalan, derűs pillanataiban mi is sokszor ostromoltuk kérdéseinkkel. De mi nem azt kérdeztük: miért, miért? — hanem: hogyan, miképen? Amikor aztán néha-néha megnyílt ajkán az emlékezés zsilipje, akkor lestem el a feleletet, hogyan is jutott el a mi jó Nicefor testvérünk, Szibérián át a kolostorig.

Íme:

»Egyszer volt, hol nem volt... — beszéli fráter Nicefor — egy forró nyári napon meghalt a béke... Nálunk kerti-mulatság volt éppen. A fiatalság gondtalanul ropta a táncot. De a háború, a könnyörtelen szörnyeteg hirtelen lelopta a világ arcáról a béke derűs mosolyát. Sok-sok kicsi életbe, emberek nyugalmas fészkébe belednyúlt, hogy rettenetes szekere elé fogva, végighurcolja őket a megpróbáltatások és szenvedések kálváriáján, kinek-kinek halált vagy más egyéb válogatott nyomorúságot osztogatva.

Természetesen velem sem tett kivételt Őméltósága. Szeszélyénél fogva oly élményekben és megpróbáltatásokban volt részem, amelyekről kis filiszter életemben még álmodni sem mertem.

Mint legtöbben, én is ábrándozó voltam, telve túlfűtött álmokképekkel. «Megállj, megállj, kutya Szerbia... Mire a levelek lehullanak...» — s hasonló szólammal volt tele a levegő. Közben pedig egyik virágaborult .menetzászlóalj a másik után nyelte el a szörnyű rém.

Végre jött az enyém is. Bevallom, a szívem bizton megreped, ha itthon kellett volna maradnom.

Nem, nem, erről szó sem lehetett! Hogy dugába dőljön az a sok szép álmom, ami megszülethetik egy húszesztendős bohó kamasz képzeletében.

Tetszett fiatalos, féktelen 'hiúságnak, hogy a kis dunántúli város érdeklődésének középpontjában mi álltunk.

Örültünk, hogy vadonatúj gúnyában, kivont karddal, pattogó vezényszavak közepette, virágtól terhelten elvonultunk a világ előtt — a szürke bizonytalanságba...

Hiúságok-hiúsága...

Senki sem érezte, hogy ingoványon járunk, amelynek felszíne mintha rózsával volna behintve, alatta pedig békanyál, moszat. Minden pillanatban elnyelhet a feneketlen mélység...

Senki sem érezte ezt, — mondtam.■

Tévedtem! Mert az örömmámorban úszó tömegeből egy szomorú, aggódó arc rajzolódik elem. Szeméből csakúgy permetezett a bánat.

Ez a valaki Istentől kapott ösztönös (megérzéssel mint messze földrengést jelző szeizmográf megsejте... hogy megmozdult a föld, hogy szíve-vére veszélyben van.

Istennek ez a csodás műszere — az Anyám ...

* * *

Budapest, Miskolc, Sátoraljaújhely, Mezőlaborc.

Mire gyors iramban végigpöfékelt szép hazánkon a vasparipa, elhervadt a sok virág, ködteveszett a búcsúztatás.

Bizonyos szorongás, elfogódottság vett erőt rajtam, amint Mezőlaborcon átléptük Nagy-Magyarország határát.

Majd önkénytelenül kérdés kérdés hátán tolult lelkembe, vajjon visszajövök valaha, vagy soha, miként a nótában oly sokszor, énekeltük? S ha igen, mikor és hogyan?

Galicia szegényes, szomorú képe szép hazánk után, úgy tűnt fel, mint a kifogástalanul öltözött gavallér mellett a lompos, kócos, elhagyott koldus.

Szomorú, unalmas itt minden. Nehéz, fehér pára ül a havas, vizes mezőkön és a szegényes vityilókból álló falvakon.

Lemberg, Przemysl, Unow, majd Galícia és Oroszország határvárosa, Szokál, egymásután sorakoznak fel.

Orosz földön vagyunk. Kínosan zötyögő vonatunkból látjuk az telmúlt és itt lefolyt rettenetes harcok nyomát. Bedúlt lövészárkok, leégett házak égre meredező falait. Sírdombokat hevenyészve összetákoltt keresztekkel, vagy a nélkül. A szokáli franciskánusok rommá lőtt kolostorát és templomát.

Útközben kaftános zsidók kínálgatják csokoládéjukat, cigaret-tájukat, arcukon ki nem mondott óvatos gondolatokkal. Ha az ember csak egyetlenegyét lát, zsírfoltos kaftánjában, kék, vagy piros harisnyájával, ormótlan csizmájával, sohasem hiányzó szertartásos hajtincsével, megtelik vele az egész utca. Hát még ahol annyi van, mint itt! Mintha más nem is lakná ezt az országot.

Wladimir-Woliszki felé tartunk. Egyre-másra maradnak el mellettünk a nyomorúságos falucskák, alacsony szalmafüdeles viskóikkal, zöldre festett, bizánci kupolás orosz templomukkal. Végre megérkeztünk Wladimirbe. Tarka kép tárul elénk, az uniformisok minden neme képviselve a központi hatalmaktól. Tisztek, legénység, magyarok, németek, s a monarchia minden népe összeverődött itt.

Szomorú emlékként él e város szívemben. Eltekintve nyomorúságos elhelyezésünktől, a magyarnak nem volt becsülete. Itt, a front mögött 250 kilométernyire, nem volt szabad magyarnak lenni. Letépték bakáink sapkája mellől a háromszínű nemzeti kokárdát, melyet még otthon gyengéd kezek tűztek oda. A hős egy cseh generális volt.

Háromheti itt tartózkodásunk után a szomszédos Verba községben ütöttük fel sátorfánkat, hogy megünnepelve a szent karácsonyt, locs-pocsban gyalog tegyük meg a 250 kilométeres utat a rajvonalba.

Utunk egyhangú volt, latyakos, hólepte erdei utakon, nyomorúságos falvakon keresztülvezetett. Majd a sűrű, sötét fenyveseket hangulatos nyíres váltotta fel.

Csodálatos, mennyit kibír az ember. Kora reggeltől késő estig meneteltünk a menetöltözött rettenetes terhével. Azonban később láttuk, hogy még többet is elbírnak.

Az égdörgésszerű moraj mindig közelebb hallatszott. Fenyves ölen katonatemető sok apró nyírfa keresztje villan, nyírfakerítéssel, magyaros kapuval. Középen nyírfaoltár. Horodiscsén, majd Szilónn vagyunk, dobásnyira a rajvonaltól.

Csapataink pompásan kiépített téli állásban voltak. Bakáinktól hihetetlen fáradtsággal óriási fenyőtörzsekből és gyöptéglákból készített védelmi vonalból néztünk farkasszemet a pár száz méternyire beásott muszkával.

Pompás volt a tavasz. A wolhvniai ierdőrengeteg színes virágokban gazdag, gyöngy virágillattól terhes s mégis a halál járt benne és leskelődött életünkre.

Hiába, ott élt a béke utáni vágy mindegyikünk lelke mélyén, amely elemi erővel robbant ki a béke ünnepén, húsvétkor a két front közötti barátkozásban.

1916. nyarán Bruszilowi Wolhyniában utolsó rohamra hajszolta katonáit. Meg akarta kísérelni, hogy Muszkaország ereje valóban megtört-e a Kárpátokban és Gorlicénél. A muszka óriásnak még egyszer, utoljára oda kellett adnia, amivel mérhetetlen határain belül rendelkezett, embert, anyagot egyaránt. Téli állásunkból szemtanúi voltunk ennek a nagymérvű készülődésnek.,

Megtörtént a lucki áttörés. Az óriásnak, Oroszországnak ez volt az utolsó felhördülése, amely 350 kilométeres frontot rázott meg. Bruszilov kimondhatatlan kíméletlenséggel hajtotta rohamra a cár utolsó hadseregét. Mint óriási henger gördült előre a tömeg, hogy valahol utat törjön magának.

Az oroszok a támadást oly rettenetes pergőtűzzel kezdték, amilyent az orosz front eladdig nem látott. A pergőtűz középpontjában a 70. honvédhadosztály állott. Jobbszárnyára támaszkodott hadosztályunk, a 42. hadosztály. Hasonló pillanatokat ezen a fronton még nem éltek át. Fenségesebb, de egyben borzasztóbb tűzijátékot még aligha rendeztek.

Este volt. Éppen a táboriőrsöt vizsgáltam, s így az előretolt, gyöptéglából készített táboriőrön voltam halálfélelem közepette tanúja e borzalmas színjátéknak. Vonalukat a fergeget megelőző halálos csend ülte meg. Sehol egyetlenegy lövés, csak néha szállt fel egy-egy világító rakéta, hogy a félelmes sötétséget bevilágítsa.

Senki sem beszélt, de befelé mindenki örvendett örök emberi ösztönös örömmel, hogy .itt vagyunk és nem 20—25 kilométerrel jobbra, ahol felszabadult a pokol minden csatlósával. De mit hoz a holnap?

Az orosz betörés .sikerült. A két megtámadott hadtest ellenállása megtört. Hadseregparancsnokunk, József Ferdinánd főherceg — akit az áttörés után azonnal le is tettek — a nagy zavarban

és fejetlenségben tartalékaival nem bánt szerencsésen s így az áttört frontszakaszt nem tudták elzárni.

Miként az áttöréssel foglalkozó háborús munkák megállapítják, nem annyira a vezetés bizonytalansága volt a döntő, ami mindenesetre szintén hozzájárult, hanem a lucki áttörés a megromlott szellem számlájára irandó.

József Ferdinánd tehetséges ember volt. Nyugtalan természetű azonban, miként a háborús írók egyhangúlag állítják, változatoságra vágyott. Megfeledkezett arról, hogy a háború és a halál nem alkalmas a szórakozásra. Unatkozott és unalmát vadászattal, kisebbszerű zeneestélyekkel űzte el. A multságok mindnagyobb mérvet öltöttek. A rossz példa pedig ragadós.

Sohasem felejttem el, milyen érzések keltek bennem, amint éjjel a mocsárban és latyakban előretolt táboriörsön telefonon hallgattam nap mint nap a törzsből a cigányzenét és mulatozást. Ez a szellem hatotta át a csapatokat és puhította el őket. Az elpuhultság pedig ellentmonda fegyelemnek. Mikor aztán a lucki áttörés megtörtént, e miatt szűnt meg a gondolkodás a vezetésben. Csak egyetlen éjjel 80.000 ember került orosz kézre s jóformán az egész 4. hadsereg összeomlott.

Itt, Wolhynia szívében leplezetlen mivoltában mutatkozott be a háború Öméltósága.

Jött a parancs: «Visszavonulni!»

Pompásan és nagy fáradsággal kiépített téli állásunkat fájó szívvel hagytuk ott. Körülöttünk egetverő lánggal égtek a falvak, kísértetiesen bevilágítva az éjszakát.

Háromnapos emberfeletti erőltetett menetelés után felvettük a harcot. Sötét tölgyesen törtünk át. Az ágak és a kövér folyondár szemünkbe csapódott. Sejtelmesen susogott az erdő, golyók zápora zizegett, súgva csapott át a srappell a fák koronáján, szaggatva, nyesve ágait. Egy-két lépésre a gránát törzsén ért egy hatalmas tölgyei: s mint a gyufaszálat kettétörte. Alig volt idő elugrani.

Pokoli recsegés-ropogás. Mintha a világ össze akart volna dőlni.

Ez hát a háború? — futott, át az agyamon.

De nem volt megállás. »Előre!« — hangzott a parancs.

Századunk első áldozata egy becsületes zalai magyar volt. Éreztem, hogy a halál pár lépésre suhan el mellettem.

De csak előre!

Keskeny tisztáson átszaladva, már ritkul az erdő. Az erdő szélén üres árok csalittal benöve, innen tüzelt a muszka, de megfutott.

Amint átugrottam, halott muszka katona feküdt a hátán. Kitért karokkal, nyitott szemmel meredt az égnek? Gyönyörű férfiarcát mellére dúsán leomló gesztenyeszínű szakáll keretezte be. Halán-

lékán piros kicsi pont, a golyó helye. Úgy tűnt fel, mintha mosolygott volna. Sokáig nem tudtam szabadulni e képtől. De katonáember hamar legyőzi a halottak látásától való borzalmat. Közönnel gondolunk saját elmúlásunkra.

Visszavertük a muszkát! Körös-körül előírás szerint összegöngyölt takarók, köpenyek, srappnellhüvelyek, bajonett, üres töltenytár hevert összevisszaságban. Sebesültek nyöszörgése és segélykiáltása. Mindennel és mindenkiel megbékült halottak szanaszét...

Az egész csete-paté két óra hosszáig tarthatott. Halálra fáradt tagjainknak és a végtelenségig feszített idegeinknek áldás volt a pihenő.

Ezüstösen süttött a hold. Úgy kívántuk az alvást, aludni mégsem inertünk, csak szanaszét heverésztünk a sűrű tölgyes szélén. Nem tudtuk, melyik pillanatban vonulunk tovább.

De csakhamar elült az itt-ott csendesen váltott szó. Mindenki elaludt, csak a jó Isten őrködött felettünk...

Talán két óráig tarthatott a pihenőnk. Újra tovább, hogy megismételjük a tegnapi.

Orta, Mihalovka, Alexandrovka, Borovicsi, mindmegannyi nevezetes állomása életemnek.

Rémes pusztulás mindenfelé, emberben, állatban és anyagban egyaránt. A szomorú, síró lajosság ijedten sietett elhagyni otthonát, küzdelmük, boldogságuk tanyáját. Bútorokkal, dűnyhákkel gyermekekkel megrakott szekerek egész sora. Szomorú vonulásukhoz saját hajlékuk lángja világított.

1916. június 12., piros pünkösöd napja. Verőfényes, gyönyörű nyári reggel. Otthon bizonyára mindenki az ünnepi szentmisére készült, míg nálunk a wolhyniai mezőkön gazdag rendet vágott a csontkező halál..

Újra felfejlődünk a muszka ellen. Alig tudtunk átvergődni a mérhetetlen mocsáron. Zsombékról-zsombékra ugráltam, mások pedig derékgig gázoltak a poshadt mocsárban. Alig értünk a tisztásra, hogy a muszkától megszállva tartott Tumán község ellen felvonuljunk, az orosz tüzéség zárótűzébe kerültünk. Harsogva, ordítva, csattogva zúdult ránk a halálos vas-zivatar. Mintha tűz, víz, pokol egyesült volna, hogy borzalommal töltse el a kis szakadékban megapult szegény magyar lelkeket. Vasekének is beillő gránátszilánkok szántották sikongva, jajongva a levegőt. Egy gránáttölcsérben gubbasztottam bakáimmal, mint az ijedt nyáj. Senki sem beszélt. Ilyenkor egyedül Isten a vigaszhozó jóbarát.

Amint így szívszorongva lapítottunk, a zubbonysebekből előkerültek az eladdig elfelejtett rózsafüzérek. Sch ... Géza zászlós, — kedves bajtársunk, a győri szeminárium volt kispapja, aki pár nap múlva hősi halált halt, — ajkán felcsendült a fájdalmas rózsafüzér, s a kis csoport monoton hangon mormolta utána: »... Asszonyunk

Szűz Mária, Istennek szent Anyja, imádkozzál érettünk...«

Bal kezemmel én is rózsafüzéremet, jobb kezemmel pedig zubonyom és ingem alá nyúlva a nyakamban levő skapuláremat szorongattam görcsösen, melyet harctérre jövetelemtkor inkább Anyám kedvéért, mint buzgóságból vettem fel.

Talán sohasem imádkoztam ennyi hittel és bizalommal...

»Előre!« — jött a parancs.

A becsapódó gránátok egekig érő porfelhőjétől alig láttunk, Megkezdődött a puskatűz.

Bevallom, ebben a pillanatban ifjú fejjel kívántam a halált. De csak egy pillanatra. Mert amint így ágyúbömbölés és puskaropogás közben előrenyomultunk, hirtelen erős ütést éreztem a fejemben. Meghűlt bennem a vér, s egy szempillantás alatt átcikkázott agyamon a gondolat: »Te sem mégy ám többé haza«. Vártam, hogy arcomon végigcsurog a vér — de hiába. Hirtelen lekaptam fejemről kis sapkám. Nagy bámulatomra sapkám felhajtója szövetében 6—7 centiméter hosszú vájat húzódott a homlokomtól, a sapkára oldalt feltűzött két kis Csodás- és Szent Antal érmeckéig, amelyeket két asszonytól, az Édesanyámtól és egy szent asszonytól. Szent Vince igazi leányától, a mi jó öreg Klotild nővérünkötől kaptam.

Lelkemből elszállt a kislelkűség, s helyet adott az életkedvnek. Éreztem, hogy imádkoznak érttem. A Gondviselés a tenyerén, hordoz...

Amikor minden elcsendesült, megírtam az Anyámnak pünkösdi köszöntésemet: »Jól vagyok, i itt minden csendess..«

* * *

Így váltotta egyik .nap a másikat, míg elértünk Janovkához, ahol a sárgaparinósz 26-os cs. és kir. közös cseh ezred árulása, a révér az egész szárnyunkat lekapcsolták a muszkák.

Bakáink emberfeletti erővel gyekeztek visszaverni az előretörő ellent, de hiába. Nem gondolkodtunk, hogy jobbra vagy balra pár kilométernyire tőlünk a szomszédok gyengesége révén sorsunk mán meg volt pecsételve.

Lehet-e borzasztóbbat elképzelni, mint amikor minden törekvésünk, emberi idegünk és akarásunk a ránk támadó ellenségre irányul, egyszerre csak golyózápor zúdul ránk hátulról? Bambán-, értelmetlenül s magunkból kikelve tekintünk hátra. Uramfia, a bakasapka közé vegyülve cárszemes tányérsapkát, látunk.

Rajta, a végső küzdelemre! Ellenség és bajtárs eszeveszett. Küzdelemben gomolyog. Szurony villan... kézigránát robban... állati ordítás... jajgatás... haldoklók nyöszörgése és hörgése... Micsoda pokoli színjáték ez! De mintha a sudár wolhyniai tölgyek, emberré válnának, gombamódra új meg új muszkaóriások törnek, elő. Itt csak meghalni vagy fogságba esni lehet.

A túlerő ellen nincs segítség. Az ember mérhetetlen sokat még tud tenni, de mégis csak ember. A hurok szorul, az erő fogy, a gyűrűn belül holtak, sebesültek és kimerült emberroncok... Pár, pillanatra múlva szürke, megalázott foglyok.

Fogságba estünk!

A harci lárma lassan elül. A harc vonal őrijítő zsvijaja, puskaropogása mind távolabb hallatszik. Csak magukbaroskadt, lehajtottfejú, lefegyverzett foglyok bandukolnak szuronyerdők között a messze bizonytalanságba, Oroszországba....

Egy pillanatra megdöbentem e gondolatra s elvonult előttem Oroszország a maga titokzatosságával. Eszembe jutott minden ez országról, amit csak valaha hallottam. De valami bizalmat öntött szívembe súgva-súgva: »A Gondviselés tenyerén hordoz...«

Újabb fogolycsapatok hatalmas tömeggé dagasztják csapatunkat s tőlük tudjuk meg, hogy a távolabbi frontszakaszon óriási erővel és áldozatok lárán beszakította a muszka a frontot s mélyen benyomult a rajvonal mögé.

Hangtalanul mentünk. Éreztük, hogy ezekben a pillanatokban életünknek egy új szakasza kezdődik. Egyre, ott motoszkált a fejemben, amit csak valaha a foglyokról hallottam. A kimondhatatlan kegyetlenkedések... megcsönkítések... Szibéria hómezői... kancsuka... a száműzöttek... Szibéria ólombányái. De a kislelkűség mégsem tudott bennem felülkerekedni, bíztam és hittem, hogy az Isten velem van. Nem hiába, mert mindjárt kézzelfoghatóan éreztem is.,

Orosz kísérőink s általában a frontkatonák bajtársiasan viselkedtek velünk szemben, bizonyára a »ma neked, holnap nekem« élv alapján. Mégis majdnem otthagytam a fogamat.

Amint ugyanis szótlánul, mindenünkből kifosztva, szomorúan bandukoltunk a szinte végtelennek látszó wolhyniai rengetegben, hirtelen a cserkeszek jellegzetes ruhájában, övében handzsárokkal és pisztolyokkal teletűzdelve, vérbenforgó szemekkel és »szabaki« — »kutyák« kiáltással, mindkét kezében pisztollyal, egy porucsik (hadnagy) rohant ránk és össze-vissza lődözött ránk, szerencsétlen védetlenekekre. Egyre-másra rogytak össze az emberek, közvetlen mellettem szegény jó Kofler törzsörnmesterünk is..

Az életöszöntől hajtva, hirtelen ugrással egy hatalmas tölgymögött kerestem fedezéket. Isten tudja, mi történik, ha egyik fogolytársunk, egy újpesti zászlós, a »Laji«, — akire ma sem tudok mosolygás nélkül gondolni, amennyiben későbbi nyomorúságunkban sok derűs pillanatot szerzett, — lélekjelenlétével meg nem menti a helyzetet. A kritikus pillanatban az egyik fa mögül az őrlő porucsik elé ugrott, németül szabályszerűen bemutatkozott és lekezelt vele.

Itt láttam, legelőször hogy a muzska mennyire hangulat embere. Pillanatra meglepődött, de egyszerre mintha kicsérélték volna, végtelen kedves ilett s egyre mondogatta; »Igyite bugyet kléb, bugyet mjászó« — «Menjetek, lesz kenyér, lesz hús!

Ezen a kis kalandon túlesve mentünk is, de inkább hajsza volt ez, mint menetelés, hat napon át egészen Rovnóig, ahol marhavagonokra raktak s elindítottak bennünket a bizonytalanságba. Minél távolabb vonultunk a harcvonaltól, annál szeretetlenebbek voltak velünk szemben. A menetelés alatt a kimerültségtől és éhségtől elcsigázott lemaradozók hátán megsuhant a kísérő lovas kozák kancsukája. Megkaptuk az ízesítőt a fogolysorsból. Kigúnyoltak, leköpdöstek bennünket s eme megaláztatásban éreztük, hogy senkik vagyunk:, akiket félretoltak, a nevünk csak szürke »pléni« — »fogoly« volt s ezzel megkezdődött számunkra az önkénytelen szegénység s az önkénytelen engedelmesség...

II. Fogoly lettem, szürke fogoly . . .

Hatnapi komisz menetelés után porosan, elcsigázva, mint szedett szőlőtő, megérkeztünk Rovnóba. Valóban mintszedett szőlőtő, mert a muzska, ahánnyal csak összehozott a sors s egy kis hatalma volt felettünk, mindannyi szüretelt, fosztogatott. A fronton kezdődött. Az első volt az óram és az iránytűm, amitől megszabadítottak. A muszkának a »császi« — »az óra« a mindene. Mint a karvaly, úgy csapott le rá. Majd gukkerem s többi jószágomat csapták meg egymás után. Mindezt bamba egykedvűséggel néztem, míg belső zsebemben féltve őrzött levéltárcámhoz nem értek. Ebben őriztem féltően egy darabot az otthonból. Azok fényképét, akiket ezen a világon mindenekfelett szerettem, az Anyámét és enyéimet. Könyörgőre fogtam, de mindhiába.

Vesztemre szolgált, hogy levéltárcám egyik rekeszében képhasú bankók lapítottak békés rendben. Júniusi fizetésem volt hiánytalanul, amennyiben a zűrzavar miatt sem haza küldeni, sem pedig Buckban elvásárolni nem lehetett. Ez az átkozott pénz fosztott meg attól a vigasztól, hogy négy szomorú esztendőn át láthassam enyéimet, legalább fényképen.

Felháborodva adtam elő sérelmemet egy hatalmas muzska tisztnek, összeszedve minden mémet tudományomat, aki kegyesen és udvariasan megígérte, hogy »szicsász« — »mindjárt« előkeríti. De többé nem mutatkozott a láthatáron.

Sehogy sem tudtam belenyugodni, s újra elcsíptem egy »praporcsik«-ot — »zászlós«-s«- s elsírtam panaszomat. »Szicsász« elintézi, ígérte udvariasan, de még ma is intézi.

Bosszantott, hogy muszkaéknál csak ennyit ér az adott szó.

Érdemes megjegyezni, hogy egy érdekes, dadogó stábszkapitányai találkoztunk, aki nagy meglepetésünkre jól beszélt, illetve dadogott magyarul. Elbeszélte, hogy békében sokat járt Magyarországon, különösen a Felvidéken. Hamiskásan beszélt, hogy több nyáron át fürdőzött mint orosz gyáros Pöstyénben. Szavaiából, viselkedéséből és alapos helyi ismereteiből kivehettük, hogy mint kém szerepelt. Különben nagyon kedves volt. Érdeklődött csapatainknak a fronton való elhelyezkedéséről. Természetesen mi zárkózottan, felelet nélkül hagytuk kérdéseit, mire ő mosolyogva mondta; »Ha az urak nem mondják meg, majd megmondom én«. Erre előhúzta jegyzeteit, a legnagyobb pontossággal olvasta fel csapataink elhelyezkedését az utolsó szakaszig, úgyszintén az összes parancsnokok neveit.

Újra csak kibuggyant ibelőlemí a panasz, s előadtam, hogy az előbbi urak »szicsász«-ra ígérték az ügy elintézését és még csak a fülüket sem billegették.

»Szicsász, szicsász« — mormogta mosolyogva maszkánk. »Az urak még nem tudják, mit jelent ez a szó« — fűzte hozzá. Valóban később szomorúan és számtalanszor volt módunkban tapasztalni, hogy mit jelent, ha a muszka »szicsász«-ra ígér valamit. Különös fogalmaik vannak a mindjártról. Náluk heteket, hónapokat, sőt az örökkévalóságot jelenti, ahogy akarják.

Mire Rovnóba értünk, már csak rajtam levő ruhám és köpenyem volt az enyém. Kíváncsi voltam, hogy még mit húznak le rólam, a ruhámat-e, vagy végül a bőrömet is. Az utóbbit meghagyták, de azelőbbit megpróbálták.

Mielőtt vonatra ültettek bennünket, megebédeltették a társaságot. Hamisítatlan orosz eledelt, szárított halból levest és vízbe-főtt hajdinakását szolgáltak fel. Nyolcan kaptunk egy nagy bádog-edénnyel, amit körülülve az éhes ember étvágyával, a jellegzetes lakkozott fakanállal bekebeleztünk.

Hosszú idő után végre a jóllakott ember megelégedettségével mentem ki a faépületből, amely derékaljam, vánkosom, paplanom, mindenem volt. Hirtelen észrevettem, hogy valaki figyel. Az egyik kozák szeme tapadt rám. Éreztem, hogy ez valamit akar. Megnyújtva lépésemet, igyekeztem odébbállni. Amint így menekülök, egyszerre érzem ám, hogy hátulról valaki elegánsan leemeli vállamról a köpönyeget, ösztönszerű mozdulattal utána kaptam és szerencsére jobbik ujját még sikerült elcsípní. Amint hátrafordulok, hát uramfia, az én vörösszakállú muszkámmal találom szembe magam, aki az előbb oly erősen figyelt. Hirtelen parázs harc fejlődött köztünk. Egyikünk sem engedett és csakhamar az újságokból jólismert elszakíthatatlan Guttman-nadrág jelenete elevenedett

meg. Köpenyem egyik végét a maszka húzta, a másikat pedig én és bajbajutott társuk segítségére siető fogoly társaim.

Isten tudja, hova fejlődik az ügy és minden bizonnyal köpenyem bánta volna a dolgot, ha a Gondviselés segítségemre nem jön és ketté nem vágja a csomót.

Amint így huzakodtunk, új szereplő vegyült a drámai jelenetbe s a másik pillanatban felindult kiáltás mellett kutyakorbács suhintott kétszer is a muszka képére, úgyszólván nyomában azonnal vér serkent.

Hálatelt szívvel tekintettem és gondolok ma is megmentőmre, egy tejképű, kedves arcú, fiatal tisztcskére, akit a jó Isten legjobbkor küldött.

A muszka szégyenkezve osont el. Elgondoltam, hogyan dúlt ennek az embernek az álma dugába, amit azalatt fundált ki, amíg engem mustrált. Szépen elgondolhatta, milyen ruhát is csináltat majd köpenyemből ott Novogródban, vagy Isten tudja hol, fiának, a Szasának vagy a Fedornak.

Ziháló mellett, kipirult arccal, boldogan tartottam kezemben köpönyegemet a nagy huza-vona után. Ha valaki lefényképezte volna ezt a jelenetet, bátran odáírhatta volna a kép alá, akárcsak a nevezetes lelszakíthatatlan Guttmann-nadrág alá szokták újjévkor: »ha nem húzunk«.

Rovnában öt napig kellett várunk, amíg a front minden tájáról annyian összeverődünk, hogy vonatra rakhattak bennünket.

A nincstelenség, és a komisz élelmezés sokakat arra ösztökélt hogy meglevő holmijukat elkótyavetyéljék. Így úszott el a köpenye, pokróca s egyéb jószágja, akinek még volt. Nem gondoltak rá, hogy erre a rossz üzletre később életükkel fizethetnek rá.

Nekem semmim sem volt az ég világán a már említett köpenyemen kívül, de ettől nem váltam meg. Pedig Istenem, hogy kopogott a szemem az éhségtől és csakúgy faltam a szememmel és folyt a nyálam, amikor bajtársaim szalonna, lóvurst és »bulki« — orosz »sütemény« alakjában temették köpenyüket, vagyonkájukat.

Voltak jó lelkek s ha valahol, a fogolysors nyomorúsága között sok szeretetet éreztem bajtársaim részéről. Az egyik jó soproni fiú, akit azelőtt sohasem láttam, ösztönösen megérezte gyötrelmemet, s hirtelen, angyali gesztussal, a kezében lafogó nagy lóvurstból lekanyarított egy jókora darabot és lágy, kalácsfehér oroszkenyérbe párnázva, kezembe nyomta. Az éhségtől fátyolos szememnek nem akartam hinni. Azt hittem, a menny szállt le angyalaival. Ettől a pillanattól kezdve őszinte, mai napiglan tartó barátságot szült meg köztünk, az eladdig ismeretlenek között, a szeretet. Sokszor elgondolkodom, mi lesz az én jóbarátom jutalma, ha az Úr már a jó szívvel adott pohár hideg vízéért nagy jutalmat ígér...

A vonat már készen várt. Csupa marhaszállító kocsi, pirosra mázolva, akárcsak idehaza. A furcsa formájú ciril betűk között az arabs 40-es és a 6-os szám szintén ott meredezett. Nem volt nehéz kitalálni, hogy a mellékük simuló, előttünk ismeretlen orosz betűk az »embernek« és a »lónak« fogalmát magyarázták.

Mi fiatalok könnyebben beletörődtünk, a humoros oldaláról fogtuk fel a dolgot. Üdvös is volt, meg kellett szokni, mert négy esztendő hadifogságom alatt, jóllehet sokat hurcoltak, de feljebb marhavagonnánál nem sikerült vinnem.

Mit volt mit tennünk, beszálltunk legényeinkkel. 40—50 embert tuszokoltakibe egy vagonba. Jobbról-balról két sor priccs egymás felett.

Újra átkutattak bennünket s amit eladdig a motozásnál sikerült megmenteni, még azt is elvették.

»Povierka, povierka!« »sorakozó, sorakozó!« kiabálták torkuk szakadtából öreink, hogy összeszámolhassanak bennünket, isten tudja hogyan, egyszer többen, máskor kevesebben voltunk.

Majd ismétlenül hallatszott az őrség kiabálása: »szagyisz« — »beszállni«. Bereteszték az ajtókat és a gőzparipa éles füttyel megindult, hogy heteken át rohanjon velünk a muszka cár méretetlen, titokzatos birodalmában.

Vonatunk egyhíza igúlag zakatolt s töméntelen sürgönypózna száguldott el mellettünk. Műit mozifilm pergett le előttünk az eddig ismeretlen orosz táj és élet. A hitvány falvakat soktemplomos városok váltogatták. Más emberek, más nyelvvél és szokásokkal. Jellegzetes orosz »rubácskás« — »orosz inges« bozontos muszák. Hosszú hajú, hosszú szakállú, bizalmatlan külsejű pópák.

Csodálatos az emőer. mennyire tud idomulni. Egyesekf szakálla már majdnem vetekedett a muszkaéval. A tehetősebbek kezében már feltűnt a fényes pléhből készült teáskanna, a »csajnik«. Csakhamar észrevették, hogy az egyes állomásokon a teához, szükséges »kipijatokat«, forróvizet lehet kapni, s különös kéjjel szüröcsölték azáldott »csáját«.

Akinek pénze nem volt, annak a hosszú úton sokat kellett nélkülöznie. Élelmezést hol kaptunk, hol nem. Úgy tűnt fel, mintha teljesen az őrparancsnok szeszélyére lettünk volna bízva. Ha érdeklődtünk, a már ismert »szicsásszal« — »mindjárt«-tal feleltek.

Kimondhatatlanul éhezünk, pedig lépten-nyomon láttuk, hogy ez az ország még tejjel-mézszel folyó, fehér, lágy a kenyere, mint a patyolat s az élelmiszert dolgában bőségben úszik ez a nép.

De a sors nagy hatalom és sok mindenre ráveszi az embert. Sohse felejtsem el, hogyan lakomázott Berdicsewben két jóképű kiéhezett bakánk. Minden állomáson végeláthatatlan bódék kínálgatták kincseiket pár kopekért. A pirosra sült malactól és csirkétől a

mosolygó »bliniig, bulkiig és a sángig«. Én szegény nincstelen is odasomfordáltam pusztá kíváncsiságból s így lettem szemtanúja egy érdekes jelenetnek.

Voltak szerencsés emberek is, akik pénzük révén megközelíthették az ígéret földjét. A nagy tolongásban két jóképű bakára lettem figyelmes. Rövid haditanács után az egyik odaállított s felkapott egy derékrúd szalámit s a kényzelenségből megtanult orosz tudományát elővéve, hetykén kérdezte: »Pocsom« — »mennyibe kerül?« Amikor a muszka megmondta, hóna alá vágta a szalámirúdat, úgyhogy a hosszabb vége a hátamögött meredezett. Amíg tovább érdeklődött az árak iránt, hátamögött hirtelen megcsillant cimborája bicskája és a kiálló szalámirészt biztos fogással levágta. Miután az operáció nagyszerűen sikerült, a szalámicsonkot hóna alatt szorongató magyarunk hirtelen mozdulattal »ocsen dorogoj« — »nagyon drága« szavak kíséretében önérzetesen a pulton nyújtózkodó szalámirúdak közé vágta s hidegvérrel odébb állt.

Tisztálkodni alig lehetett. Dehogyan lehetett volna, amikor az embernek csak a rajtalevő fehérműje volt. Elgondolható, hogy bármennyire küzdöttünk is, a férgek lakodalmat ültek, nem tudtunk tőlük szabadulni..

Szerencsére közöttünk semmiféle betegség nem ütötte fel a fejét. Azért mondom, hogy szerencsére, mert a muszkák a betegségtől úgy félték, mint a tüztől. Lezárták a kocsikat és a szerencsétlenekkel heteken át roboghatott a vonat anélkül, hogy feléjük néztek volna. Sokszor, mire a rendeltetési állomásra érkeztek, már csak halottakat találtak a kocsikban. 1914-ben Penzába, 1915-ben pedig Szamarába érkezett ilyen halálvonat.

Napokon át száguldott velünk a gőzös töméntelen furcsa betűs, különös hangzású állomáson keresztül, mígnem ezüstösen csillogó, nagy folyó túlsó partján kis emelkedésen, sok aranyos tornyú város képe rajzolódott elénk.

Mindenki látni akart s a marhavagon ugyancsak kicsiny ablakához tolakodott. Miután mindenkinek éppen csak annyi férőhelye volt, hogy héring módjára összezsúfolva végigfekhetett a priccsen, elgondolható, milyen tolongás támadt...

A nagy kíváncsiságos levét természetesen az ablaknál szundikáló itta meg. Ali becéző névre hallgatott a kis zászlós. Pesti fiú volt s veleszületett élelmességével hamar átlátta a helyzetet és mdllözve minden diszciplínát, semmibe sem véve a hadnagy, a főhadnagy, sőt, uram bocsá, a százados urakat, gyors mozdulattal »előre honfiak« csatakiáltással okkpálta a szellős, világos, ablakmenti helyet. Ez hallatlan valami volt a hadtörténelemben Megdöbbenve tárgyalták az alsó parlamentben az alsó priccsre szorult »öregek«. Ettől a pillanattól kezdve ferde szemmel néztek Alira s vele együtt

az egész fiatalságra, értsd; zászlóstól lefelé. De annál népszerűbb lett Ali a fiatalság szemében. Jóhumorú, kedélyes fiú volt. Már másnap tudtuk egész élettörténetét. Ismertük az egész Krisztinavárost, ahol apjának kis papírüzlete volt. Elregélte hőstetteit Bzsezsánynál és Rozsistyénél. Mókáival állandó derűben tartotta a felső parlamentet, ami élénk nemtetszésre talált az alsó parlamentben, az »öregeknél«.

Miután hosszas tárgyalással és vitatkozással sikerült megállapítani hogy ki a kocsiban a »rang elteszte«, vagyis ki a rangidős tiszt, a boldog halandó, Golkaday százados úr átvette ünnepélyesen a kocsiparancsnokságot és délutánra meghirdette a 33.469-es számú marhavagonban az első tiszti gyűlés, amelynek később se-szeri, se száma nem volt.

A lefolyó tiszti gyűlés témája körülbelül ez volt: »Méltósággal és kellő szomorúsággal kell viselnünk bánatunkat a felett, hogy a haza védelmében fogságba jutottunk. Semminek sem illik örvendeznünk sanyarú helyzetünkben. Üljön ki lelkiállapotunk arcunkra és vegye észre honfiúi bánatunkat az ellenség is, kinek földjén kénytelen-kelletlen élünk. Tehát »perfid, gálád dolog« — emelte fel érces hangját Golkaday százados úr a felső C-ig — »nevetgélni, viccelődni, mikor másnak a szíve vérzik. Ez pedig különösen a fiatalabb urakat illeti, természetes zászlóstól lefelé«, — tette hozzá Golkaday százados úr.

Síri, ünnepélyes .csend. De csak pár pillanatig, mert amin! Golkaday százados úr eme ünnepélyes aktus befejezéseképpen a vagon közepén hátzísák- és egyéb máalhahegyek között állva, keményen, katonásan, »köszönöm«-mel összevágta a bokáját, jelezve, hogy a tiszti gyűlés befejeződött, egy fejjel megnőve, uramfia, a vagon tetején spárgával fürtökbe összekötött és a kocszi mennyezetére felakasztott bádogcsajnikokat leverte. Természetesen a csajnikok lelküket, a bennük lévő feketekávét és teát is kiadták s Golkaday százados úr fejről képe és gyönyörűen svejfolt tábori zöld bti-zára patakokban kiömlött. Csodálatos helyzetet teremt az élet sokszor akkor, amikor legkomolyabbak akarunk lenni. Vége lett minden komolyságnak. A felső parlament éles nevetésben tört ki s a kuncogásnak se vége, se hossza. Persze az élén Alival.

Ali tehát vörös posztó volt az öregek szemében; keresték útonútfélen az alkalmat, hogy vele leszámoljanak. Meg is történt az ütközet Kiev előtt. Mert Kiev volt a nagy folyóntúli aranytornyos város, miként ezt az okosak kisütötték. Hosszú szócata előzte meg a döntést. A föld másik végén, Szibériában vagy Turkesztánban fekvő városokat emlegették a földrajztudósok, míg nem az egyik csendes, kövér, tipikus aradi népfelkelő főhadnagy, akivel később még fogunk találkozni, hivatkozva tanári mivoltára, eldöntötte a

vítát s megdöntheetlenül megállapította, hogy az ezüstösen kigyózó folyó a Dnyeper, a jegyese pedig Kiev városa.

Amint már fent említettem, mindenki látni akart. Az ajtó be volt zárva, s így jobb híján, a tömeg az ablakhoz tódult, főleg az alsó parlament. Gondolni lehet, hogy az ott szunyókáló Ali barátunk bordáit sem kímélték az előretörő szeges bakkancsok. Éppen Békésy népfelkelő főhadnagy úr gyúrta szeges mennybelépőével szegény zászlóunk oldalát, amikor felébredt. Az alvó ember mámorával, szinte beszámíthatatlanul bokszolta oldalba vasvillabajszú hajdúsági magyarunkat, Békésy főhadnagy urat.

Még gondolatnak is borzasztó, hogy a zászlós iózzá mert nyúlni a főhadnagyhoz. Megdöbbenés moraja járta át a kocsit s hirtelen parázs harc támadt a két szereplő között. Megismétlődött az 1000 esztendővel ezelőtt lefolyt kievi csata.

És Kiev előtt, az első kilométerkőnél, a 33.469. számú marhakocsiban megszületett az első lovagias ügy az Úrnak 1916. esztendőjében Békésy népfelkelő főhadnagy és Ali, a kis zászlós között.

A kocsi két pártra szakadt: a felső parlament Ali mellett, az alsó parlament pedig Békésy főhadnagy úr mellett foglalt állást. Golkaday százados úr latbavette minden tekintélyét és erélyét, igyekezett végetvetni a harcnak és torkaszakadtából kiabált, mintha csak a dési gyakorlóterén lett volna: »Zászlós, talán vigyázzba állna előttem«. A komoly helyzet újra mosolygóssá vált, mert szegény Ali, a felső priccs lakója, hogy is tudott volna vigyázzba állni, mikor még törökülésben is fejünk a vagon tetejét súrolta.

A csata után siri csend ülte meg a kocsit. Ezer gondolat rajzott az agyamban. Eszembejutott az 1000 esztendővel ezelőtt lefolyt kievi csata, amelyet Lébédiából vonuló őseink Igor és Oleg oroszaival vívtak ugyané helyen. Csapongó fantáziámmal párhuzamot vontam az egykor lefolyt kievi csata és az imént lefolyt viadal között. Azt tudom, hogy az előbbinél a hadisarcot a kievi és a susdáli vezérek fizették meg eleinknek, de vajjon itt ki fog ráfizetni? Bizonyára Ali, a zászlós.

Megelevenedett előttem minden, amit Valaha erről a városról hallottam. Hogymi minden, szépet látunk, hogyan fognak bámulni és sok más hiú gondolon járt az eszem. De miként a háború annyira elkanyarította életünk vonatát azoktól az állomásoktól, amelyeket fiatalos fejjel oly szépen kiálmodtunk, úgy vonatunk is elkanyarodva Kiev városától, belefűrődött egy rengeteg fenyes erdőbe, amely egészen eltakarta a várost. Végül szuszogva torpant meg a gőzparipa. Az erdő szélén fabarakok tömege feküdt lomhán, ahol rongyos, megtépázott foglyok ezre nyüzsgöttek. Szomorú kép a képzeletben oly gyönyörűen megfestett, aranytornyos, szép

kirakatos Kiev után. Úgy éreztem magam, mint aki a mennyországból a sáros földre pottyan.

Megérkeztünk Darnicára...

* * *

Ha Kievebe is szalasztottak, megvigasztalt bennünket Darnica annyiban, hogy kiszállhattunk a zsúfolásig megtömött vagonokból. Hirtelen az egész vonatmente tornapálya lett. Mindenki helyre igyekezett tornászni a hosszú útban meggémberedett tagjait. Csakúgy faltuk a hosszú út alatt nélkülözött verőfényes, tiszta júniusi levegőt.

A hosszú vonat elején székelő magas parancsnokságtól moraj hátán hömpölygött hozzánk míg érhető lett a parancs, hogy a vonatot mindaddig elhagyni nem szabad, míg a táborparancsnokság intézkedése meg nem érkezik.

Szinte szokatlanul hamar tudomásunkra jutott, hogy nincsen számunkra hely. Darnica, a hatalmas gyűjtőtábor zsúfolásig megtelt Bruszilow jóvoltából s mindaddig, míg transzportot nem indítanak Oroszország valamely táborába, a vonat marad szállásunk. Lehet, hogy »szicsász« — »mindjárt«, avagy »zavtra« — »holnap« erősítették a muszka »csinovnikok« — »altisztek«, de már nem hittünk se a szicsásznak, se a zavrának, hisz annyiszor felsültünk vele.

Három napig tartó veszteglésünk alatt a vonat környékét nem volt szabad elhagyni. Ezen idő alatt a »pléni« — »fogoly« seregben két embertípus nyilatkozott meg. Míg az egyik típus az egész időt a napon sűtkérezve csapta el, pedig ugyancsak gyanús és jellegzetes mozdulatokkal illették vállukat, majd egyéb testrészüket, addig a másik típus a töltésmenti vasúti agyaggödrt ellepve szorgoskodott. Mosott, tisztálkodott jómagammal egyetemben.

Poroltuk, ráztuk gyűrött, izzadságtól füledt és férgekkel tetézt gúnyánkat. Tisztálkodni próbáltunk a szülői ház belénkoltott ösztönével. Nekivetközve gyúrta, mostam egyetlen rajtam levő fehéreneműmet, hogy a magam kezével kimosott ingem és fehéreneműm hűvössége, a tisztaság az otthon ama kellemes illúzióját keltse bennem, amit akkor éreztem, amikor édesanyám szemefényéből és büszkeségéből a zsálya- és levendulaillatos, szalagocskákkal; diszített fehéreneműs szekrényből elővett patyolatfehér alsóruhámot magamra vettem. Boldog érzés volt és megérdemelte a fáradságot, mert nem éreztem ruhám és fehéreneműim szinte már elviselhetetlen füledtségét.

Amikor tekintetem ezekre a vasútöltést támogató semmittevőkre esett, akik ma mesterségesen belénk nevelt félszeg felfogás mögé rejtették lustaságukat: »tiszthez nem illó, nem méltó testi munkát végezni« — önkénytelenül az a gondolatom támadt, vájjon

ezeknek milyen édesanyjuk lehet? Bizonyára nem olyan, mint az enyém.

Eszembe jutott édesanyám szava, aki apró koromtól kezdve egyre azt hajtogatta: »Ne feledd el, fiam«, a fehérműjéről ismered meg legjobban az embert; nézd meg a fehérműjét és megtudod, kivel van dolgod«.

Ezek a szegény bajtársaim a férfivilág ama, napjainkban is elég gyakori típusából kerültek ki, akik környezetük áldozatai. Ezeknél legtöbbször az édesanya a hibás, aki gyermekét babának tekintve öltözteti, dédelgeti, de nem neveli gyakorlati, maga lábán megállni tudó életre. Ez az a típus, amelyik később embernyi ember korban nem tud egyedül felöltözködni, még nyakkendőjét sem tudja megkötni felesége Vagy alkalmazottja nélkül.

Ezekről hallja az ember a feleség szomorú panaszát: »Jó ember, jó ember, de oly gyámoltalan, hogy 30 évi házaseletük után sem tudja-a 30 esztendő óta egy és ugyanazon helyen lévő zseb-kendő vagy harisnyát megtalálni. Jöjjön azután egy megrázkód-tatás, sodorja ki övéi közül a kérelhetetlen élet: összeroppan és úgy áll magatehetetlenül, mint viharban a puszta magányos fája kettétörik, elpusztul.

Évek múltán Krasnojarszkban sokszor eszembe jutott ez a darnicai kép. Hányan voltak ezek közül a szegények közül, akik tehetetlenségüket életükkel üzték meg, s édesanyjuk szívükvérét, akit oktalan szeretetükben elneveltek, sohasem látták az életben viszont.

Sohasem felejttem el egyik szegény bajtársamat, akit még hazulról, mint snejdig huszártisztet ismertem, a hadifogságban, amikor nem volt az ember mellett sem tisztilegény, sem más, valóságban a piszok és a férgek ették meg. Olyannyira jutott, hogy amíg akadt ember — természetesen hason szőrű -, hogy együtt lakjék vele, inkább hajnali 4 órakor felkelt és elkalandozott, nehogy mosakodnia kelljen. Később meg senki sem fogadta be lakótársul, s már messziről elkerülték, mint a bélpoklost.

Volt egy másik kedves, nagyműveltségű tanár fogolytársam, akivel Asztrahánban hosszabb ideig együtt laktam. Ennek minden kiválósága mellett egy nagy hibája volt — rettenetes tehetetlensége. Addig csak ment valahogy, amíg tizőnknek volt egy tisztilegénye, de azután Krasnojarszkban, mikor mindenkinek magát kellett ellátnia és kiszolgálnia, teljesen összeroppan.

1920. tavaszán a töméntelen megaláztatást és szenvedést meg-unva, mindenki jóformán mindent kockára téve elindult Nyugat felé szegény tanár bácsi erre képtelen volt. Szomorúan értesültem később egyik társamtól, kivel Budapesten összehozott a sors, hogy

szegény tanár bácsi teljesen elhagyatottan pusztult el és örökre elpihent a Jeniszei partján fekvő fogolytemetőben.

Végre 1000 emberből álló transzport elindult Penzába, s így megnyíltak előttünk a tábor kapui.

A világ minden tájáról összesereglett rengeteg ember nyüzsgött itt. Erzékeny jelenetek játszódtak le. Testvért testvérral; barátot barátal hozta össze a sors.

Az erdőben épült tábor olyan volt, mint egy züllött vurstli. Ordítózás, lárma, ide-oda ödöngő és heverésző emberek mindenütt. Zsíros papírok, üres bádogdobozok, ételmaradékok, piszok, bűz és szennyes emberek szerteszét.

Itt ismerkedtünk meg először az első hadifogoly-szállásokkal, a félig földbe épített hatalmas barakkokkal. A barakkok veremszerűen épültek. A földbe két-három méternyire leásott gödrök oldalait kideszkázták, tetőt húztak föléje, oldalt egy-két ablakot illesztettek be és szolgált 200 »pléni« — »fogoly« szállásul. De sokszor bizony 400—500 embert is összezsúfoltak benne. Tüzelőanyag híjában a föld melege, a ráboruló hó és a túltömöttség megvédte szegény foglyokat a kegyetlen szibériai hidegtől.

A barakk belsejében jellegzetes kétsoros egymásfölötti alkotmány, a priccsek éktelenkedtek. Az alsó- és felső sorban szorosan egymás mellett voltak a fekvőhelyek, s ez a kis darabka hely volt a fogoly egész birodalma. Az alsó priccsen lakók fel sem tudtak állni, míg a felsőpriccsesek országa a mennyezetig nyúlt. A felső lakók annyiban is előnyben voltak, hogy nem hullott szemükbe a por, ami sok veszekedésre adott alkalmat.

A földbarakkok egyetlen bútordarabjai, a kétsoros priccsek zsúfolásig meg voltak rakva. Ember ember hátán, mint a szivarok a szivaros dobozban, feküdtek egymás mellett. Aki nem győzte ököllel, nem is kapott helyet. Vastag, vásott levegő ülte meg a kavargó tömeget. Bevallom, semmi kedvem sem volt a tülekedéshez, s így egész természetesen, hely nélkül maradtam.

Amint így bizonyos mulatsággal szemléltem ezt az okkupáló tömeget, tekintetem egymagát a sokadalmon áttörni akaró, bicegő Alakra esett. Batyuját magasan a feje fölé tartva törtetett kifelé, de csaknem ruhájába került Vállalkozása. Amint elibém ért, régi kedves barátomat, Z... Jancsit ismertem fel benne. Boldogan, a viszontlátás örömeivel ölelkeztünk össze és karonragadva vonszolt ki maga után ebből a bűzbarlangból.

Amint levegőre jutottunk, a kérdések egész özönével halmoztok el egymást. Egyszerre lettünk beosztva a menetbe. Csak az Ó zászlóalja Olaszországba, az enyém pedig északra lett irányítva. Barátom élénken festette le az olasz front borzalmait, majd a Bruszilow áttörés nyomán átélt szenvedéseit. Amint azonban közös

fogolysorsunk elbeszéléséhez fogott, szinte tajtékozva emlegette azt a sok megaláztatást, ami ránk szakadt.

»— Barátom! — kiáltott fel — az az elmúlt éjszaka a föld-barakkban!«

Rapszodikusán beszélt tovább, hogy a felső priccs irigyelt osztályosa lett, de szerencsétlenségére, úgy látszik, még mindig a »digókkal« vagy a muszkákkal viaskodott öntudatlanul, első álmában lelépett a két-három méteres priccsről a vak sötétségbe. Társai szedték össze, miről arca kéksége és megrándult bokája tanuskodtak. Ez üzte ki a barakkból.

Közben karonfogva cipelt magával a fenyves belsejébe, ahol eredeti kép tárult elénk. Egész sereg, a bűzös és zsúfolt barakkoknak hadat üzent hadfi táborozott az erdőben, fantasztikus sátrak alatt. Ki hóköpenyéből, ki pedig sátorlapból, vagy gályából tákolt magának sátrat.

Mozgalmas volt az élet. Ment a sütés-főzés, tisztálkodás. »Lajk, későbbi táboraink ezermestere, gyanús formájú edényben, különös eledelt, az ő elnevezése szerint »pofézni« süttött az érdeklődőt egész körétől övezve. Egyszerű volt a recept. Nyers burgonyát összetörve liszttel keverte és vajban megsütötte. Fejedelmi volt, nekünk legalább is az.

Mások palacsintát vagy langaló-félét sütöttek egyszerű pléhdarabon, szabadtűz fölé helyezve, ami oly gusztustalan volt, hogy bár korgott a gyomrom; de nem tudtam volna megenni.

Beljebb a sötétlő fenyvesek között szorgos munka folyt. Mint hadaprójelöltek és hadapródok mentek be a sűrűbe a vitézek s mint főhadnagyok, hadnagyok vagy legalább is zászlósok jöttek ki.

A »pléniknek« hamar tudomására, jutott, hogy a muszkák szemében a »kagyett nyet offipr«, a »hadapród és hadapródjelölt nem tiszt«. Ez azt jelentette, hogy nem mehetnek tisztí táborba, nem kapták a tiszteknek kijáró egyezményes havi 50 rubelt. Szegény kadett-aspiráns, a háború szomorú kreációja, aki a fronton is a szolgálatban tiszt voltál, legénység lettél, még itt is utolért végzed! Ég és föld között lebegtek s így megérhető izgalmuk és a darnicai erdőben végbement gyors csillaghullás.

Ebben a mozgalmas fogolyéletben különösen megragadta figyelmemet, hogy komolykodó urak négyesben, sorsdöntő dolgokról suttogva tárgyaltak. Megkértem Vargha főhadnagyot, világosítson fel, vájjon szökésről tárgyalnak, vagy más, foglyokat érintő terveik vannak? Röviden felvilágosított, hogy ezek párbajsegédek. Alighogy elváltunk, ismét négy úr surrant be a sötét fenyvesbe, kik közül előzőleg kettő, Baghy zászlós és Strém hadnagy, Alivel tárgyaltak szélesen gesztikulálva. Mindjárt átvillantak agyamban a 33.469 sz. marhavagonban, Kiev előtt megtörtént események. El-

gondoltam, hogy mennek egymásnak Békésy főhadnagy és Ali, a kis zászlós. Csak később tudtam meg, hogy itt csak jegyzőkönyvezik a dolgokat, s otthon kell érte megfelelni. Istenem, mennyi ilyen jegyzőkönyv készült a hadifogság 6-7 esztendő alatt és végül: mindenki csapat-papot, párbaj-jegyzőkönyvet otthagyva, örült, ha bőrét megmenthette.

Szállítmány-parancsnokunk, Belosits őrnagy úr kurta parancsban közölte, hogy délután 2 órakor tisztgyűlés a hármasi barakkmögötti tisztáson. A katonásan rövid ukáz nyomában élénk találgatás indult meg, vajjon mi lesz a tárgy? Mindenki sejtette, hogy nagy fejmosás lesz. A fiatalokra ráhúzzák a vizeslepedőt, legalább is a 33.469. számú kocsis utasaira. Ezt sejtette Golkaday százados úr viselkedése és néhány elejtett szava.

Amint így azon tépelődtem és találgattam mi is lesz délután, elgondoltam naívu, hogy talán szegény Ali, a párbajhős, már nem is lesz ott, de nemcsak ott még az élők között sem, hirtelen, mintha villamosáram hozta volna mozgásba a tábort, hatalmas moraj támadt és lelkendezve, kipirosodva adták tovább, megérkezett a menázs«. Egyszerre mint a megzavart seregélycsapat, tódultak a kőépület felé.

Irdatlan nagy vas kondérba hozták; a várva-várt eledelet. Egy öregedő, keresztés néne állt szertartásosan, magára ünnepélyességet erőltetve, kezében óriási merőkanállal a kondér mellett. Pillanatra megállta párolgó, vajban főtt köleskása mellett, mintha szónoklatot várt volna. De az áhítatos csendet az egyik nyugtalan atyafi megtörte s a kiéhezett ember mohóságával egy ütött-kopott doboz fedelével apró gyermek módjára belemerítette a gőzölgő kásába. Odalett minden ünnepélyesség. A szerények ajkán még csak felcsendült a kérés tört!németséggel: »Ich bitte Fraulein ... ich möchte liebe Schwester«. Az erőszakosak pedig zsebkendőbe, újságpapírba, csajkába vagy csajkafödélbe mérették a »fölséges« eledelet.

Egymásután adta ki lelkét a második, harmadik, negyedik kondér, de még mindig tülekedtek, féltek, hogy lemaradnak. Nekem nem volt se csajkám, sem egyéb alkalmatosságom. Eszembe jutott, hogy az előző nap Takács főorvostól egy muszka újságot kaptam az orosz nyelv tanulmányozására. Hirtelen előhúztam s odatartottam mutogatva a szöke »szesztrá«-nak s a jó nővér nekem is buktaott egy kanállal a vajtól fényes és aranyosan sárga köleskásából.

Még sohasem esett olyan jóízűen étel, mint ez a köles. Pedig mintha most is látnám rögtönzött tányéromon a »Ruszkoje Szlovo« betűit, — talán éppen az «rész harctéri jelentésről, hogy Janovkán elfogtak 50.000 plénit, — amelyek rajta maradtak a kihülő félben levő s már-már megkeményedő kásán

A meghirdetett tiszti gyűlés elmaradt. Az étkezés után a vasúti töltés mellett húzódó agyagárokban lubickoltunk, amikor »szagyiszt« — beszállást ordítottak maszka öreink. Oly meglepetésszerűen jött a dolog, hogy-jóformán felöltözködni sem volt időnk, hanem csakúgy fürdőkosztümben, gúnyánkat hónunk alá csapva futottunk a már mozgó vonattal versenyt. A megrémült vonatot kergető csapat s a kocsiban ülő hahótázó plénik filmre kívánczó kép.

A vonaton mindenki jó helyet akart. Darnicán összelegetett kiscsapatok attakot indítottak egy-egy »tyepluska« — »marhavagon«-ért.

Itt már együtt voltam vidám, kedves jó cimboráimmal, Bulival, Újhegyi Laival Cívissel, Steinerrel, Fodorral, akik a későbbi években kedves jó kényeres pajtásaim voltak különböző táborokban. A rájuk való emlékezés mindig boldogságomra szolgál.

Megindult a munka, az elhelyezkedés. A tyepluska olyan volt, mint aféle marhavagon szokott lenni. Egymás felett padlók, felső és alsó rekeszekre osztva a kocsit. Egymás mellett feküdtünk kilenc-kilencen, összesen 36-an.

A baj ott kezdődött, hogy az egyes rekeszekből hiányzott a deszka. A mellettünk levővágányon legénységgel zsúfolásig megpakott vonat állt indulásra készen és az élelmes bakák a mi vonatunkból egészítették ki hiányzó deszkaállományukat.

Baghy zászlós a következő állomáson fejt a vagon ablakán kidugva kiabált át a másik vágányon veszteglő jó bakákhoz: »Nem volna-e felesleges deszkájuk, bajtársak?«

»Van ám. De nem adunk« — jött a felelet.

»Hát miért nem adnak?«

»Mert a kása után deszka nélkül is jó lesz. «A bűdös halleves után pedig pihenni kell« bökte oda az egyik nagybajuszú magyar.

Ez a megjegyzés a darnicai ebédkiosztásra vonatkozott, ahol a tisztek vajjas köleskását, a legénység pedig rossz szárított hallevest kapott

De a fogoly nem hagy kifogni magán. A közelben hatalmas deszkaraktárt pillantottunk meg és usdi neki, egy szempillantás alatt megtörtént a háborúban oly jól elsajátított rekvirálás. Mire az őr »nyeimoznó« »nem szabadd kiáltással odarohant, a deszkarakás jól megfogyatkozott és a hiányzó deszkák a tyepluskába vándoroltak.

Újabb motozás, Ugyan kinél lehetne még ennyi zaklatás után fegyver, avagy fényképező masina? De tévedtem!

Szuronyos katonák jelentek meg. Parancsnokuk tolmács útján ráijesztett a pléni seregre. Akinél a kutatás után bármit találnak,

lefokozzák, legénységi táborba küldik és ezenfelül »tyurmába« - »börtönbe« zárják.

Az állomásépületben elhelyezett őrszobához terelték a pléni sereget s csakhamar egész halom revolvért, tábori látcsövet és fényképezőgépet verbuvált össze a félelem.

Lassan gördült ki a plénivonat Penza felé. A szomszéd vágányon álló legénységi vonat bakái sorfalat álltak és sokan közülük félszegen integetve zsebkendőjükkel, könnyeztek. Gazdáiktól elválasztott hűséges tisztiszolgák voltak ezek. Tuza Jancsi, Csörgedi Pista, a jó öregbátye Szabó, háborús viszontagságaink hűséges osztályosai. Egyszerű tiszta lelkek, akikkel a sors összefonta életünket a közös nyomorúságban. A fronton szemük állandóan rajtunk volt, ajkukon pedig mindig ott ült a készséges válasz: parancsára.

Ők cipelték málháinkat úttalan-utakon. Sütöttek-főztek, mostak ránk. Ők, bútorozták be fedezékünket. Széket, asztalt, ágyat ácsoltak hófehér nyírfából, vagy rekviráltak harmadik-negyedik határból, számtalanszor szembenézve a halálgenerálissal. Ismerték gyengeségünket. lők vigyáztak hűségesen álmaink felett, imádkoztak értünk...

Testvéreinktől, jóbarátainktól szakított el a kérlelhetetlen élet. Csak Isten tartja számon hányan kerültek haza közülük s hányan pihentek el örökre a Murmanon és a szibériai fagyos rög alatt.

Megérthető, hogy mindkét, részről sokaknak könnyes lett a szeme s így könnytől csillogóan néztük a Tuza Jancsik, a Csörgedi Pisták s a bátye Szabók búcsúintó zsebkendőjét, míg egészen ködbe nem veszttek...

Penzában kettészakították transzportunkat. Az egyiket Cseljabinszk, a masikat pedig délnek Asztrahán felé irányították. Kocsink is az utóbbi szállítmányhoz került s így lettem asztracháni lakos.

III.

Asztrahán, a Volga gyöngye.

A minap egy német könyvecske került a kezembe, amely Rubruk Vilmos bátorlelkű ferences árvának a XIII. században tett mongolországi missziósútját adja elő. A kis munkához térképet is mellékel, amelyen jelzi a kis csapat útirányát. Amint rápillantottam erre a kis vázlatra, büszke öröm töltött el, mert P. Rubruk óriási útjának a Volga és a Kaspi-tenger menü részét jómagam is jártam. Négyévi hadifogságomnak itt töltött egy esztendeje fogságomnak legkedvesebb emlékeit öleli fel.

Asztrahánba vezető útunkon Szaratovnál értük el az orosz mélabús dalaiban annyiszor szívhezszóloán megénekelt Volgát.

Szaratov lakossága elég tarka képet mutat. Sok a német, a tatár, na meg a zsidó; legkevesebb az orosz.

Kedvesen fogadtak, nem csúfoltak, nem köpdöstek le bennünket mint ez a múltban megtörtént. Persze a németek csak a »soporokkal« törődtek. A mi barátaink a zsidók, meg a tatárok voltak, igaz, mi jobban jöttünk ki, mert itt mind a zsidó, mind a tatár felette jómódban élt. Különösen a tatárnak volt pénze bőven, hisz ők tartották kezükben a kereskedelmet, ebben pedig a tatár három zsidót lefőz.

A jó atyuska bármennyire féltette magas személyiségünket, szuronyos díszkíséretet adva mellénk, mégis sikerült öreinket lekényerezni és átsempészni a nekünk szánt dolgokat. Természetesen a »gyengi« — a »pénz« okozott legnagyobb örömet, mert azért mindent lehetett kapni.

Bevallom, én — szegény nincstelen — mindennek tudtam örülni. Soha el nem felejttem, hisz majd odalettem a boldogságtól, amikor az egyik tatár asszony egy stanecli kristálycukrot és egy előttem eladdig ismeretlen, a mi Szent László szappanunk formájába — préselt teát nyomott simogató, résztvevő tekintettel a kezembe. Alig tudtam a megilletődéstől a már megtanult »blagodarjuvasz«-t — »köszönöm«-öt »danke«-val keverve elrebegni. Szegény, pedig szívességéért drága árt fizetett, amennyiben egyik vad örünk puskatusával alaposan oldalba suhintotta.

Nagy bánatunkra, az ajándék között, egy jókora zacskó »szemicska«, vagyis »napraforgómag« volt. De csakhamar rájöttünk, hogy itt mindenki, egész Oroszország, kezdve a magisztrátus előtt lódörgő munkanélküliektől az orosz »barizsnyáig« — »kis-asszonyokig« odaadással és nagy ügyességgel napraforgómagot rágcsál. Gondolható, amennyiben a divat ragadós, köztünk is hamar lábrakapott, de jómagam sohasem éltem vele.

Jócskán alkonyodni kezdett, amikor indulóra fújtak. Dereglyénken átkeltünk a túlsó partra, ahol az Asztrahán felé induló vonatok állomása volt.

Megejtően szép júliusi este volt. A telihold, ezüstjétől a fejedelmi folyam tükre mint millió és millió halpikkely csillogott. A part mentén horgonyzó töméntelen (uszályhajók örlámpácskát, mint hamu alatt pislogó parázs, hunyorgattak.

A túlsó part félhomályából hamisítatlan keleti kép, a vízparton szállásozó tevecscorda körvonalai rajzolódtak ki. A fenséges film kísérő zenéjével dereglyésünk s a volgai hajósok és halászok balalajkával kísért melankolikus éneke, az »Ej uhnyém ...« és a »Volga, Volga, maty truenája, Volga ruszkája véka...« szolgált. Felejthetetlen élmény, amely sokáig fogvatartott. Marhavagonunk kemény piccsén végignyújtözva dudorászni

kezdtem a dereglyésünk danájából elkapott csupa szív, csupa érzésből fakadó melódiák foszlányait, míg a vonat egyhangú zakatolása álomba nem ringatott...:

Már korán, szürkületkor felébresztett a »steppe«, az »orosz puszta«. Hűvös volt. A forró nappalt hideg éj váltotta fel. Amint fázósan kinéztem a vagon ablakán, szerteszéjjel legelésző juh-, ökör- és tevenyájak s mint földből kinőtt óriási cseperkegonibák, a kirgizek és kalmükok gömbölyű tetejű, lóbőrrel fedett jellegzetes sátrai bontakoztak ki a szürkületből.

Végre befutott vonatunk a torkolatánál deltára oszló Volga száz, meg száz ágától, mint a polipkartól átfont »Asztrachán«-ba.

* * *

Ki ne pihenne meg szívesen gyermekévei emléken?

Gyermekéveim egyik jóságos alakja Csepregi Örzse néni. Örzse néni szomszédunk volt, aki különösen tudott a gyermek nyelvén és így könnyen érthető, hogy mindig ott lábatlankodtam, ezer kérdéssel ostromolva a jó öregeket.

Sohasem felejttem el, egy hideg téli este tökmagolajos mécs mellett ott kuporodtam az ürzse néni ölében és hallgattam meséjét. Közben István bácsi, élete párja, bebicegett, fején a jellegzetes csúcsos asztragán sapkával. Amint kalpagját levette fejeről, tréfásan hirtelen az enyémbe nyomta, ami nekem szörnyen tetszett. Erre a kérdések egész özöne kezdődött: hogy István bácsi sapkája miért csúcsos és miért nem lapos? és hogy miért hívják asztragán sapkának? Azután hosszú mesébe foglalva előadta, hogy azért, mert egyenesen az ő számára gyártották Asztrahánban, kis bárány bőreből. S hogy ott minden bolt ilyen sapkával van tele.

Most már tudom, hogy István bácsi sapkája sohasem látta Asztrahánt és saját szememmel kellett a sors különös játéka révén tapasztalnom, hogy Asztrahánban hírmondója sincs ezeknek a becsületes magyar fejeket ékesítő csúcsos asztragán sapkáknak. Pedig akkor készpénznek vettem, hogy ott minden telt István bácsi sapkájának öccsével-bátyjával van tele ...

Asztrahánban bolyongva sokszor eszembe jutott ez a kis epizód. Igen, asztrahánban, mert a transzportunkat szállító gőzös eme város keleties stílusban épült állomása előtt torpant meg.

Egy csapat felűzött szuronyú muszka várt bennünket, fiatal orosz tisztecskével az élen. Érkezésünk nagyon meglepte őket. Mert íaiig másfél órával előbb kapták csak a távirati parancsot —, jó muszka szokás szerint, — hogy részünkre elhelyezkedésről gondoskodjanak.

Kiszálltunk, málháinkat kiraktuk, már akinek volt mit, majd »pocsetiri« — vagyis »négyes sorokba« álltunk és megindultunk a város felé. A 200.000 lakosú város eredeti találkozósa Nyugatnak

Kelettel. A fényes Moszkovszkája és a Policeijszkája utcák a kényes nyugati igényeket is kielégítik, de a kirgiz, kalmük, perzsa., tatár és örmény negyedek-hamisítatlan képét tárják eléink minden vonatkozásban Keletnek.

Menet közben egymásután vonulnak el a város jellegzetes, előttünk eladdig ismeretlen alakjai. Nagyhasú, pisiogószemű tatár kereskedők. Ferdeszemű, piros köpenyes kalmük boncpapok. Le-fátyolozott perzsa nők. Prémes kucsmákban járó, érdekes szakállú kirgizek. Lapos sapkájú, muszkaínges »csinivnikok« — »hivatalnokok«. Deréksálás »izvoscsikok« — »fiakkeros kocsisok«.

Itt már nem volt újság a pléni. Már voltak foglyok, a przemysliek. Előre örültünk, hogy imilyen kényelmesen bele ülünk a készbe, amit már az elődök kitiporlak. Felcsillant a szemünk, amint az egyik földszintes ház erősen rácsos ablakán kíváncsi, rendesen öltözött tisztek tolongtak. De uramfia, a »Kurócskin«, — így hívták ezt a szállást, — nem a mi számunkra készült. Majd minden álmunk szertefoszlott, amint a másik tábor, az egyemeletes przemysli tábor előtt is csak elvonultattak bennünket.

Talán egy órát sétálgattunk így a városon keresztül, amikor a Volga partján egy rozoga, elhagyatott, piszkos, emeletes faépület előtt megálltunk. Kevéssel előttünk orosz katonák laktak benne, s ebben a kimondhatatlanul piszkos épületben szállásoltak el bennünket. A priccsek teles-tele voltak féreggel, a parti raktárak patkányai világos nappal fogócskáltak.

Itt lehetetlen volt egy éjjelt is eltölteni. Zúgolódva kerekedett fel a társaság, kivonult az udvarra s ott az Isten szabad ege alatt, éltünk éjjel-nappal 14 napon át.

Az édes anyaföld volt a nyoszolyánk, s bizony egyeseknek nem is volt mit nyoszolyájukra kiteríteni. Hisz nekem is csak egyetlen köpenyem volt és semmi egyéb. Ez volt a derékaljam, téglá a vánkosom, az éjtszaka a takaróm. Óh, áldott fiatalság! Mégis úgy aludtam, mint a tej.

Sok lamentálásunkra végre eljött a »polkovnik« — az »ezredes«, a lengyel származású jó Kraucsenác tata, a foglyok igazi barátja, hogy megszabadítson bennünket a »Poloskavár«ból, ahogyan ezt az átkozott helvét a hadifogolykrónika közönségesen nevezni szokta.

* * *

Przemysl hős védelmében foglyul esett katonáink a muszkák részéről különös elbánásban részesültek. Legalább is ideig-óráig. Artamanow generális parancsában megengedte, hogy a tisztek tisztiszolgáikat is magukkal vihessék. Ugyancsak engedélyt kaptak, hogy a tábornokok hét, a törzstisztek öt, a többi tisztek pedig három pud (1 pud = 16,38 kg.) podgyászt vihessenek magukkal; sőt

még kardjukat is megtarthatták, a »cár atyuska« különös kegyéből.

A foglyok életében elengedhetetlen többrendbeli motozást ők sem kerülhették el. Hiába tiltakoztak és fenyegetőztek, hogy távirati jelentést tesznek a cárnak, egymásután akasztották le holmijukat. Először a kardot, majd egyiket a másik után, szép sorjában. De hiába, ahol több van, ott a dézsma után is csak több marad, így a przemysliek hozzánk, szegény bruszilowistákhoz mérten »burzsoak« voltak.

Ez tapasztalhattuk is, amennyiben a »Poloskavár«-ból elvonulva, a helyett, hogy végleges szállásra vittek volna a muszkák, három hétre a przemysli táborba« helyeztek el bennünket.

Bizonyára láttad már, kedves Olvasóm, hogy milyen arcot vág a gazdag rokon, amikor a nemvárt szegény rokona hirtelen betoppan házába. Hideg, fagyos arcok. Suttogás... De volt, aki egyenesen meg is mondta, hogy kellemetlen, nemvárt jövevények vagyunk.

Igaz, hogy tele volt a tábor, de vajjon rajtunk múlt-e, hogy a muszkák oda és nem haza vittek bennünket? Okai voltunk-e, hogy csak egy szál fehérneműt hagyott rajtunk a muszka s hogy egyetlen felső ruhánkat lerágta rólunk a heteken át tartó marhavagonban való bumlizás s a »Poloskavár« udvarán eltöltött két hét...?

Itt láttam leplezetlenül, hogy milyen az emberi önzés. Mily hamar leperreg az emberekről az a kevés máz, amit részben a családi otthon részben pedig a társadalmi érintkezés formái raknak rá. Elveszti önuralmát, amint kényelemről, imádott »én«-jéről van szó.

Csőbörből-vödörbe, újra az udvarra kerültünk, legalább is részben. Az egyemeletes épület, amely a boldog béke éveiben leányiskola céljaira szolgált, a jó przemysliekkel volt megrakva. Nekünk nappali tartózkodásra már csak az épülethez L alakban hozzásimuló, mindössze 5-6 méter széles udvar maradt.

Az épület egyik nagyterme ebédlő és társalgó céljaira volt fenntartva, s amikor az öslakók vacsora és társalgás után visszavonultak, akkor kezdődött számunkra a honfoglalás. Az ügyesebbek, illetve az erőszakosak az összetolt asztalok tetején, a szerényebbek pedig a puszta padlón, a cigarettacsutkák között hajtották álomra fejüket. Mindenesetre haladás a »Poloskavár« után, legalább tető alatt voltunk.

Minden vizsgasztalásunk a jó öreg Volga volt. Egy dobásnyira folyt a tábortól s bárkit befogadott üdítően hűvös habjaiba.

Naponként mehettünk sétára, vagy fürdőbe, de csakis díszkísérettel, »konvoj« — »szuronyos katoná« kíséretében. Itt is külön konvoj-t kaptunk, de mi, szürke verebek nem is illettünk volna

a jól öltözött, vörösnadrágos, aranyszínóros, kifogástalanul »schweifolt« egyenruhás bajtársaink közé.

Talán kissé sötéten ítélem meg a przemysli táborban átélt napokat. Tagadhatatlan, hogy volt néhány kedves úr, akik igyekeztek társaik ridegségét kedveskedésükkel ellensúlyozni. Ragaszkodtak hozzánk fiatalos jókedvünkért, amit semmi a világon letörni nem tudott.

Változást életünkben újra csak a jó muszka ezredes, az öreg Kraucsenác tata hozott. Kedves öregúr volt. Lengyel származású és katolikus, őszinte jóakarattal kezelt bennünket. Jóakarátát tagadhatatlanul jóságos asszonykezek igazgatták két áldottlelkű leánya személyében, akiknek a révén sok kedvezményben részesültünk.

Végre megjött az örömhír, hogy vége a kegyelemkenyérnek. Holnap a város szívébe, a Policeijszkája utcán levő városi zeneiskolába hurcolkodtunk. Ettől a pillanattól kezdve ez a tábor a hadifogoly-szótárba »Musikschule« — »Zeneiskola« néven vonult be.

Másnap csakugyan kinyílt az új tábor kapuja s egyenként leszámolva engedték be az új lakókat, nehogy valaki hivatlanul betolakodjék. Magamban elgondolkodva gyerekesnek találtam a muszkák eljárását. Vájjon ki volna az a balga, akinek — szabadságát feláldozva, — kedve lenne beosonni? Amíg így filozofáltam, nyers muszka ordítás és káromkodás rázta meg a levegőt és a számolást végző »starzsi« — »altiszt« egy leányosan lágyképű s a szégyentől és izgalomtól a feje búbjáig vörös ifjút, gallérjánál fogva tuszkolt ki a tömegből. Önkéntes volt a jámbor, amint később megtudtam és nagyon is becsületes. Nem volt elég mersze, hogy a darnicai fenyesekben, mint sokan mások, csillaghullást rendezzen.

Ismét az emberi gonoszság! Egyik jóakarója és ezredtársa, egy Warnicsek nevezetű hirtelenszőke cseh-német fiú, sügta be az altisztnek.

»Szorok« — »negyven«, »szorokagyin« — »negyvenegy« számolt a muszka, míg végre jött az én számom, »szorokdvá« — »negyvenkettő« és gyengéd hátbavágással betaszított az ígéret kapúján.

Már rendezkedtünk javában, de 'még mindig Warnicsek gonoszsága járt az eszembe. Később sem tudtam erre a fiúra megvetés nélkül ránézni.

Bizonyos megelégedettséggel telepedtünk le a »Muzikalnája« udvarán. Elmondhattuk végre, hogy ez a »mi lágerünk«.

Báró Schönfeld őrnagy mint rangidős tiszt átvette a parancsnokságot és megkezdődött a beszállásolás.

A használaton kívüli zeneiskolát a közelmúltban harctérre induló katonák lakták, így elképzelhető a rend, amely ránk várt. Az egyemeletes faépület egy nagy teremből, amely valamikor a zeneiskola díszterme volt és több kisebb-nagyobb szobából állott. A rang-

idős tisztéké lettek a kis szobák, majd az alantasabbak 8-10-es csoportokba verődve telepedtek be a nagyobbakba. Mígnem az istenadta nép, értsd: zászlóstól lefelé, a nagyterembe szorult. Tehát itt laktak a fiatalok, a bohémek. Itt mindig volt «hangulat» és általában a demokráciát képviselték.

Jellegzetesen verődtek össze az emberek. Volt szoba, ahol mind tanítók sereglettek össze. Itt folyton vitakoztak, zenéltek, énekeltek, ide a csendszerető ember nem kíváncszott. A másikban mind osztrákok laktak. Majd külön szobájuk volt azoknak, akikkel senki sem akart összeszokni, hírhedt természetük vagy rendetlenségük miatt.

Ezekután emlékezetes művelet kezdődött. Az udvar közepén toronymagasságban felrakott deszkapriccsüket rohamozta meg a társaság, s amikor már nagy huzavona után diadalittasan akart ki-ki bevonulni zsákmányával, akkor vettük észre, hogy a siralmas faalkotmányon csakúgy hemzsegnek a felajzott lakók. Még nem feleedtük el a »Poloskavár«-ban eltöltött izgalmas éjszakát s a haditanács elhatározta, hogy kegyetlen irtóháborút indítunk a kellemetlen vérszopók ellen. Rögtön kész volt a haditerv: a 200 és egynéhány priccset leöntjük petróleummal és meggyújtjuk.

A petróleum hazájában lévén, ez volt még leggazdaságosabb. Egyesek, különösen a mindig szenzációra vágyódó fiatalság, szinte égett az izgalomtól. Élvezettel öntöttük a petróleumot. Egyik veder a másik után ürült, olyannyira, hogy szinte petróleum-tócsák álltak a priccsek körül.

Előkerült a gyufa, egy sercenés, a kis láng felvillant s a másik pillanatban már hatalmas, vésztijszó füst gomolygott az ég felé.

A ház, amelyben laktunk, kicsinyben visszatükrözte Asztrahárt képét, amennyiben a ház öt lakója közül egy, az öreg házmaster orosz volt, a másik tatár »csurákos« — »lepénysütő«, a harmadik örmény kereskedő, a negyedik perzsa »sztolvájás« — vendéglős«, az ötödik pedig zsidó kereskedő.

Tekintettel arra, hogy itt a házak egészen vagy részben fából vannak, érthető, hogy félnek a tűztől. Elképzelhető az a rémület, amikor a ház lakói meglátták az udvaron hömpölygő lángtengert. Kétségbeesetten jajveszékelt mindegyik a maga nyelvén.

Nekünk is elment a nevető kedvünk, amint megkondultak a szomszédos templom félrevert harangjai, amelyet átvettek a Volgán horgonyzó hajók szirénái. Vadul vágató tűzoltókocsik fordultak be a tábor udvarára és pár pillanat alatt, mintha villanyáram-érte volna la várost, lázas izgalomba jött.

Az őrseg fegyverbe lépett és betuszkolta a pléni sereget Jobb is, mert a halálra ijedt lakosság talán meg is lincselte volna bennünket.

Most, 20 esztendő távlatából látom, hogy mennyire könnyelmű és kerekess volt ez a vállalkozás. Ha a tűzoltók percekkel később érkeznek, a priccsek után tüzet fogott volna a fából összetákolt épület is. Senki sem verhetne volna ki a fejünkből, hogy ellenséges rosszakaratból gyűjtöttuk fel a várost.

De hátra volt még a fekete leves. Báró Schönfeld, aki az egészről mit sem tudott, a következő tisztigyűlésen kegyetlenül levette a társaságot a lábáról és mindnyájunkat egyheti szobafogságra ítélte.

Igy történt a nagy irtó hadjárat Asztrahánban az Úrnak 1916. esztendejében.

A hatnapi szobafogságot kiszabó első nevezetes tisztigyűlésen Schönfeld báró őrnagy úr katonás keménységgel körvonalazta a tábori rendet s különös nyomatékkal figyelmeztette a fiatalságot a fegyelem betartására (értsd: zászlóstól lefelé).

Ezután kinevezte a tábor háznagyává de Sgardelli Caesar — akkor még százados urat, — aki jelenleg mint alezredes, a mi »Szent Antal«-unk kedves munkatársa. Szeretetteljes egyénisége, úri modora mindenben a tábor jólétét mozdította elő s igyekezett feledtetni a szomorú rabság pillanatait.

Megválasztották a »menázmájert«-t — »bevásárlót« Kovács Arisztid személyében. Utolsó és életbevágó kérdése volt a tisztigyűlésnek a konyha elintézése. Tekintettel arra, hogy magyarok és osztrákok tették ki a tábor többségét, mindegyik érvényesíteni akarta nemzete kívánalmait. Végre hosszú vita után abban állapodtunk meg, hogy egy hónapig német, egy hónapig pedig magyar konyha lesz Természetesen ebből sok-sok súrlódás lett, mert a magyarok csak azért is felhajtva a paprikát, — melyet Oroszországban csak patikában lehet kapni, — még a húslevest is olyan erősre csinálták, hogy mi vérbeli magyarok is cikáskoltunk tőle. Gondolni lehet az osztrák «sógorokat...»

Következett az osztrák éra, akkor pedig se vége, se hossza nem volt az öklömnyi gombócoknak. Persze a szakácsok kezdők voltak, s a legtöbbször olyanokat gyártottak, mint a kő.

Igy aztán lassanként kialakult a tábor képe. Ki-ki talált magának foglalatosságot. Az egyik nyelveket tanult, a másik fűrt-faragott, sakkozott, volt aki egész nap télenkedett, de volt olyan is, aki színdarabot írt.

Két jellegzetes alakja volt a tábornak. Testvérek voltak, az egyik ügyvéd volt Budapesten, a másik pedig mérnök ugyancsak. ott Mindenben bent voltak s a közszájon csak Makrai nővéreknek hívták őket. A Makrai nővérek egyike a Lipi, aki mint már említettem, Pesten ügyvéd volt, itt felcsapott színműűrnek. Bennünket fiatalokat örökösen hajsolt, hogy adjuk elő a darabját. Természe-

tesen nem vettük komolyan, s a huncutabbja elkezdett vele alku-
dozni, hogy ha a »lavkában« — »büffében«, mert már ilyen is volt,
fizet mindenkinek 10 vajjas bulkit és 5—5 üveg »kvaszt« —
»limonádét«, akkor előadjuk.

Nekem ugyan semmi, komoly szándékom nem volt, mígnem
felső parancsra, hazafiúi érdekből, a magyar becsület megmen-
téséért be kellett ugranom.

Történt ugyanis, hogy az osztrák sógorok, akik tagadhatatlanul
gyönyörűen tudtak énekelni, titokban egy daljáték, a »Rinaldó Ri-
naldini« előadására készültek. Egyik este csakugyan elő is adták.
Az ének általános tetszést aratott, de a szereplők, főképp a prima-
donna, szegény Knausz zászlós, egyáltalán nem keltett illúziót.

A magyarok csüggedten hajtották fejüket álomra. Mind-
egyiknek az fúrta az oldalát, hogy miért nem mi, magyarok voltunk
a kezdők.

Másnap egész magyar ügy lett belőle. A honvédcsoport
parancsnoka, Bellosits őrnagy úr vette az ügyet kezébe, hogy ki-
köszörülje a csorbát. Maga elé idézte az alkalmasakat és mintegy
rájuk parancsolt, hogy a haza érdekében Makrai Lipi sikerült
paraszt-darabjában, a »Mégis csak szebb a szép«-ben szerepet
vállaljanak.

Jómagam 21 éves tejképű legényke lévén, egyenesen parancsot
kaptam, hogy primadonnának kell lennem, mert senki sem alkal-
masabb rá. Először nem tetszett a katonás intézkedés, de mikor
Lipi, a szerző megduplázta az ígért bulki és kvaszok számát,
végre kötélnek álltam.

Nagy izgalom volt a magyar berkekben. Ment a készülődés a
»Mégis csak szebb a szép«-re. Az egyik sarokban kulisszát festettek,
a másikban pedig tarka függönyökből és rojtos törülközőkből pa-
raszt menyecske- és legényruhát készítettek. Közben, élén a mi ked-
ves háznagyunkkal, Sgardelli százados úrral és Kováccsal, a
menázsmájerral lekenyereztük a muszka ört, s a Lipi bácsi
második egyfelvonásosához a házban lakó tatár teaházasné egész
ruhatárát felcipelték, hogy az alkalmasabb darabokat kiválaszt-
hassuk.

Végre elérkezett a várva-várt este.

A színpad a nagyteremben volt felállítva. Álltak a gyönyörű
kulisszák, a színfalak mellett a művészek, tele izgalommal. Az egyik
női szerepben Hochfelder zászlós, a másikban én, a két férfi
szerepben Draskóczy hadnagy és Réti hadnagy.

Csengettek, a függöny felgördült. Az előadás megkezdődött
amelyben csekélységemnek és Draskóczy hadnagnak egy magyar
táncot is kellett lejteni.

A siker óriási volt. A táncot ötször el kellett járni.

Utána jött a második egyfelvonásos, amelynek a végén oly kitörő lelkesedés következett, hogy a publikum felszaladt a színpadra és követelte, hogy ismételjük meg az egészet újra. Megtörtént, ami még talán egy színházban sem, hogy mind a két darabot közvetlen utána megismételtük olyannyira, hogy körülbelül éjjel fél 2 órakor ért véget.

Másnap még mindig örömmámorban úszott a tábor magyarsága. Csaknem szétszedtek. Fotografálás, s jóformán egész délelőtt modellt kellett állnom mint paraszt-menyecskének, hogy a tábor művészei, élükön a jó Galánthay-Glock őrnagy úrral, le-rajzolhassanak.

Így lettem kénytelen-kelletlen, parancsra a magyarság becsületéért primadonna. Később azután sokat szerepeltem, sőt a kommunizmus nehéz ideje alatt kenyérkereseti forrásul szolgált-majd szökésünkénél, miként erről a jövőben szólni fogok, életünket mentettük meg színészkedésünkkel.

* * *

Egyik nap örömnapként virradt ránk. Kora délelőtt megjelent az öreg Kručenác ezredes, táborunk parancsnoka, két tisztecske és egy »piszár«— »írnok« kíséretében, hóna alatt aktatáskával. Futótűzként terjedt a táborban a hír: megérkezett a »gyengi« a »péncz«. Havonként ugyanis a törzstisztek 75, a többi tisztek pedig 50 rubelt kaptak, ami még a cárizmus alkonyán is jó pénz volt,

Nem sokkal utóbb újabb öröm ért bennünket. Könnyezett; mikor először szólt hozzánk, hogy tolmácsolja Ófelsége üdvözlését és a német bajtársaknak tudomására hozza Vilmos császár megnyugtató kijelentését, miszerint a hadifogság miatt nem kerülnek hadbírótság elé. Azonban a legédesebb muzsika sem lett volna kedvesebb a pléni füleknek, mint a grófnő azon kijelentése, hogy a tisztek egyhónapi fizetésüknek megfelelő összeget kapnak ajándékba. Sőt, kölesönt is ad azoknak, akiknek otthoni körülményeik lehetővé teszik a visszafizetést.

Megkezdődött a nagy számvetés. Ki hova fordítsa a váratlanul jött rubeleket. Érdekes jelenség, hogy míg az osztrákok pénzét a büffé nyelte el, addig a magyarok ruhára és külsőségekre költötték.

»Konvoj« — »szuronyos muszka« — kíséretében kisebb csoportokban mehettünk sétálni és bevásárolni. Sőt még azt is megengedték, hogy vásár- és ünnepnap templomba mehessünk. Mi katolikusok, a csinos kis lengyel templomba jártunk. Jó példával a mi kedves háznagyunk, de Sgardelli Caesar járt elő, aki midőn a puszkák büntetésképen eltiltottak bennünket a templombajárástól, hősiezen síkra szállt érdekünkben. Kérvényt írt a szaratovi püspökhöz, kinek közbenjárására ismét megengedték a templombajárást.

A karácsonyi és húsvéti szentgyónást is szorgalmazta nemcsak szóval, hanem tettel is, amennyiben ő volt az első, aki odatért a gyóntatószékhez. Sajnos, a későbbi esztendőkből, a legkritikusabb időkben a legszentebb dolgok nélkül öröltünk.

Így éltük hadifogságunk idejét. Volt néha kisebb-nagyobb sűrűlódás is, amit rendszerint az a kis egyemeletes házikó okozott, amelyben össze voltunk zsúfolva. Különösen a fiatalok ficáncoltak sokat, amit az öregek sehogy sem tudtak megérteni. Ebből kifolyólag emlékezetes az 1916. évi augusztus hó 15-én történt »nagyszobai áttörés«.

Megjegyzendő, hogy a muszka házak nagyrésze fából épült. Így a mi zeneiskolánk is, olyannyira, hogy egy erősebb járású végigment az emeleten, rengett belé az egész ház. Báró Schönfeld őrnagy úr, a tábor parancsnokának és kis vezérkarának sehogy sem tetszett ez. Érthető, mert az emeleten a fiatalság lakott összezúfoltan, míg alatta az őrnagy úr az idősebbekkel. Ebből kifolyólag sok tisztgyűlés látott napvilágot, ahol az emeleti szoba mindig ki volt készítve.

Szegény fiatalokat egészen elkeserítette az örökös szidás. Hiszen nem ülhetek mindig egyhelyben.

Az elkeseredés sohasem jó tanácsadó. Napok óta járta a hír a bizalmas körökben, hogy szerdán este lámpaoltás után a nagyszobában megismétlődik a »gorlicei áttörés«. A külön szobákban lakók is kíváncsiak voltak a nagy eseményre.

Megszólint a lefekvést jelző csengő.

Alig tíz percre rá megkezdődött a hadművelet. Megbeszélte terv szerint az egyik csoport a géppuskát utánozta ügyesen székekkel, a másik az ágyúkat, a harmadik a puskagolyó fűtyülését, majd mások kiabáltak, jajgattak, s oly hamisítatlanul utánozták a harci lármát, hogy a fából épült »Musikschule« egész alapjában remegett.

Volt riadalom a földszinten. Az őrnagy úr és kísérete felrohantak a koromsötét nagyszobába és idegességtől remegő hangon próbált rendet teremteni. Hangja azonban teljesen elveszett a hangzavarban. Sőt, egyesek szerint valaki a sötétség leple alatt kitaszigálta a tábor parancsnokát a csatatérről.

Másnap szélszél volt, mely a közelgő vihart szokta megelőzni. A kínos csendet a tisztgyűlésre hívó csengő szakította meg, ahol csakúgy dült a zápor az egész testében remegő őrnagy úr ajkáról. Az egész nagyszoba szolidáris volt. Hallgattak keményen. Sajnálatos körülmények folytán mégis ráfizettek a csatára. Szerencsétlenségünkre akkor érkezett a muszkáktól parancs, hogy egy Szibériába induló transzportot táborunknak kell kiegészíteni. Természetesen a hatalmasok az áttörés hőseit, a fiatalságot osztották be.

Szomorú képe lett a nagyszobának. Számban megfogyatkozva, megfogyatkozott a fiatalos jókedv is.

* * *

Hadifogságom asztracháni első esztendejét részletében sok volna leírni. Pedig egymást váltogatták az események.

A román hadüzenet, Ferenc József királyunk halála, az orosz vörös forradalom kitörése voltak a nagyjelentőségűek, amelyek mély hatással voltak reám. A közöttük meghúzódo kisebb-nagyobb események is eltörölhetetlenül élnek lelkemben. Mondhatnám, több volt a kellemetlen, amelyek okozásában a muszka mellett egyes bajtársaink sem maradtak el.

Az asztrachán lakosságának zömét kitevő tatárok, örmények, perzsák, kalmükok és zsidók éppen nem lelkesedtek a háborúért s így nem is tartottak bennünket ellenségnek. A kisebbségben levő oroszoknak nem tetszett a lakosságnak velünk való barátkozása. Őrizetünket még jobban megszigorították és egész fegyencek módjára bántak velünk.

Különben ehhez-az is hozzájárult, hogy megfordult számukra a hadiszerencse. Csapataink ismét sikeresen püfölték őket. Keményen éreztették a velünk való bánásmódban, de örömmel tűrtük. A harctéri helyzet jelzésére ablakaink szolgáltak. Amikor a muszkanak rosszul ment, — a leggyakoribb eset volt, — mindjárt tudtuk, mert akkor összes ablakainkat bemeszelték és beszögezték. Persze, mikor győztek, nagy örömmel jöttek lemosni és kinyitni. Ilyenkor azután mehettünk sétálni és ünnepnapon templomba is.

De bezzeg nem soká tartott a dicsőség, mert rövid idő múlva megint csak jött Fedor — őrünk egyike a meszes fazék-
kal és az ecsettel, hogy ismét remekeljen.

Ebben a nyomorúságos helyzetben a jó Isten gondoskodott, hogy olyan emberek társaságába kerüljek, akikre való emlékezés egész életemben öröömre szolgál. A tábornak volt egy őrnagy tagja, akit mind nagy képzettségénél és lebilincselő kedvességénél, mind nemes gondolkodásánál fogva rajongó szeretettel vettünk körül. Háború előtt sokat tartózkodott Bulgáriában, majd pedig. Törökországban s ezen nyelvek birtokában behatóan foglalkozott a török nyelvnek magyarral való rokonságával. Sokat fáradozott mind tollal, mind kutatásaival az ősi magyar hazát, nyelvet és rokonságot illetőleg. Tiszta, nemes lelkesedéssel, mély meggyőződéssel annyira feltűzelt bennünket, hogy csüngtünk előadásain.

Különös érdeklődéssel hallgattuk az alsó Volga, Kaspi-tenger és a Fekete-tenger között elterülő és a népvándorlás idején magyarlakta területekről tartott előadásokat.

Manapság is számos elnevezés őrizte meg a »Magiar« nevet.

így Kücsük és Ulu Magyar helységnevek, amely elnevezés az orosz Szveta-Kreszta és az örmény Kara-Bagli név mellett szélteben-hosszában használatos és minden orosz helységnévtárban így szerepel. Ugyancsak egy sóstó a Mastar nevet viseli.

Galánthay-Glock őrnagy urat — aki most nyugállományú tábornok és országgyűlési képviselő, — annak idején az invalidus transzporttal kicserélték, de a láng, amit bennünk fiatalokban felgyújtott, lobogott.

Természetesen álmaink netovábbja volt, hogy személyesen megláthassuk ezeket a helyeket és ez csakugyan teljesedésbe is ment.

Oroszország megindult a lejtőn. Kitért a forradalom. Nagy bámulatunkra eddig nem hallott megjegyzéseket hallottunk az eladdig istenített cárról és családjáról. A propaganda szórta mérgezett nyilait. Helyzetünk megkönnyebbült. Elhatároztuk, hogy mindent megteszünk tervünk keresztülvitelére. A török tábor egyik tagjának, Latif effendinek, akivel belső barátságban voltunk, egyik séta alkalmával előadtuk szándékunkat, aki megígérte, hogy mindenben segítségünkre lesz, sőt maga is velünk jön. Az időben is megállapodtunk.

Ezután következett a kemény dió. Őrparancsnokunkat, Dimitrij altisztet kellett csak levenni a lábáról. Egyedül őrá volt még szükségünk, mert ő tartotta a napi »provierkát«, a foglyok összeszámolását.

Nem is ment olyan-nehezen mintahogy gondoltuk. Hiába, az idők szele őt is megcsapta. Bámultunk a nagy változáson, felengedett nagy tartózkodása és meglepően közlékeny lett — különösen az ezüst rubelek láttára.

Tervünket meghallgatva, nagyot nézett, s még egyszer kibújt belőle a régi fegyelmezett cári katona; nemet mondott. De ez már a régi rendnek utolsó fellángolása volt. Vérszemet kaptunk, mert ez a »nye mozsno« — »nem lehet« már erőtlen volt s nem a régi. Egyre azt hajtogatta, hogy »megszöktök és mi lesz akkor«.

Rövid gondolkozás után a megoldást végre ő találta meg. Zsebóra volt a jó muszkák ideálja. Belőle is kitért az orosz. Azt ajánlotta, hogy hagyjuk nála zálogba zseboráinkat, persze azonkívül a kialakított 15 ezüst-rubelt is. Ügyetlen vagy túlságosan is jólelkű volt, mert még zseboráinktól is örökre megváltunk volna, csakhogy tervünk sikerüljön.

Boldogabb arcot soha életemben sem láttam, mint amikor ez az egyszerű ember mindegyikünk zseboráját markában tartotta. Különösen egyik társam órájától volt elragadtatva, amelyen kis ezüst füttyülő fityegett. Úgy szívéből belefűjt, bizonynal ekkor nem bánta, hogy visszajövünk-e vagy sem.

De boldogok voltunk mi is, leírhatatlan boldogok. Istenem! hiszen szabadságunkról volt szó.

Így hogy rendben volt a szénánk, izgalommal vártuk a soha el nem feledhető napot — 1917. május 16-ot. Latif efföndl már, előre ellátott bennünket a tatárok révencivil öltönyökkel, mígnem ránköszöntött a várvavárt nap. Egyedül őrparancsnokunk, Dimitrij őrparancsnok tudtával s a házbeli tatár vendéglősné közreműködésével, — akinek vendéglőjén keresztül a hajnal leple alatt kibántunk, — ideges sietséggel, félénken loholtunk végig a néptelem utcákon, amelyek a Volgán közlekedő komphoz vezettek. Megbeszélésünk szerint barátunk itt vár bennünket kocsival.

Átkelve a Volgán, kint voltunk börtönünkből Szabadok voltunk, újra szabadok. Teletüdővel szívtuk a balzsamos, virágillató; terhes levegőt. Csodás májusi reggel volt. A kelő nap langyos; fűnővesztő, rügyafasztó verőfénye végigcsókolta a messze tájat.

Felséges, nekem mindennél kedvesebb nyugalom ölelte át a steppét, ameddig a szem ellátott rajta, pedig messzire láthatott. Mindenütt csak síkság, síkság, síkság... Akárcsak az istenáldotta magyar róna, nyílt keblű, őszinte, titkolódzás nélkül való.

Elnéztem azt a hangulatos pusztai képet. Ügy elandalogtam, hogy szinte felrázott álmodozásomból társaim felszólítása, kik már kocsira telepedtek. Hat emberből álló kis csapatunk: Latif effendi, a tatár kocsis és mi négyen helyreverődve nekivágtunk Szventa-Kreszta-nak, vagyis Kücsük (kis) Magiarnak, vagy ha jobban tetszik, örményül Kara-Bagli-nak.

Éjjelenként a puszta vándornépei, a kalmükök és kirgizek jurtaiban« — kerek lóbörsátraiban szálltunk meg. A velem hozott színházi drágagyöngyeim, üvegékszereim az asszonynépnél és a gyermekeknél megtették a hatást. Olyan szeretettel fogadtak bennünket, mintha örökké együtt lettünk volna velük. Persze törökünk, Latif effendi beszélte nyelvükéit s innen volt a nagy barátkozás.

Ötnapi kocogás után célhoz értünk. Ulu Magyar-t skatulyaszerű faházacskaival mintegy 2500 ember lakja. Tőle egy hajításnyira Kücsük (kis) Magyar fekszik. Mint keleten mindenütt, itt is minden népnek negyede van a maga templomával. Persze, mi a tatár különítmény felé tartottunk, mert oda szolt ajánló levelünk Latif effendi személyében. No meg aztán rokonok is volnánk, vagy mi a szösz, márpedig varjú a varjúnak nem vájja ki a szemét. Nem is csalódtunk, mert olyan meleg keleti vendégszeretettel fogadtak bennünket, amit alig tudok kellőképpen ecsetelni.

Elképzelhető csodálkozással fogadott bennünket a falu aprajagyja. Azonnal egész gyűrűt alkottak körülöttünk a kis tatár és örmény lurkók. A férfiak egy ház előtt üldögéltek, csak úgy tatárosan, a földön kuporodva, hátukkal a falat támasztva. Nagy

beszédben voltak; bizonyosan az életről, a gyapjú és a birka áráról folyt a szó.

Latif effendi üdvözölte őket, minket mint rokonokat mutatott be; az első intrádára leadta egész történetünket. Beszélt őshazánkról, hogy ősünk itt jártak, valamint, hogy a falujuk is a magyar nevet viseli, beszélt az őseikkel való csatározásainkról, harciasságunkról. Tágranyílt szemmel hallgatták. Meghatóan kedvesek voltak hozzánk, különösen amidőn egyik törökül tudó társunk kezdett nyelvükön beszélni, Örömtükben átöleltek bennünket, egyre ezen szavakat ismételve: »Madzsarlár arkadaslár dirlár« — »a magyarok a mi testvéreink!«

Azt sem tudták, hogy mit csináljanak velünk. Vitatkozni kezdtek, hogy melyik adjon szállást. A többség azt akarta, mindegyik vigyen közülünk valakit magával, de ez nekünk nem ízlett, míg végre abban állapodtunk meg, hogy a »hodzsak«, aki bírónak felel meg, vendégei leszünk. Apró kis gömböc tatárka volt, de közvetlen és megnyerő. Csakúgy fénylett a boldogságtól zsiros képe. Takaros házacskája volt — természetesen fából — mindjárt a mecset mellett. Egész körmenettel vonultunk be a rezidenciánkba. Külön szobát kaptunk, amelynek bútorzata egyetlen faláda volt, keleti ízlésre valló rézverettel díszítve. A falakat borító szépmintájú keleti szőnyegek és egy csomó tarka párna alkották a szoba berendezését. Asztalt, vagy széket hiába kerestem, híre-hamva sem volt.

Mire az út porát letisztogattuk, már terítették is a szomszédos szobában, de nem asztalon, hanem a padlón. Láttuk, hogy mindenki kispárnát fog és körül üli a »szamovárt« — »teafőző készülék«et, ami náluk elengedhetetlen. Mi is hasonlóképpen letelepedtünk. Eredeti tatár ételt szolgáltat fel a háziasszony, akivel ez ideig egy szót sem váltottunk, mert itt ez nem illik. Szegény asszony, csak az igát húzza, mint keleten általában s egyedül a munka jut osztályrészüln. A birka a nemzeti eledelük, köles vagy hajdinakásával. Főzni nem! igen tudnak és így érthető, hogy nem ízlett a mi elkényeztetett magyar gyomrunknak. Teázgatás közben folyt a beszéd. Kérdeztünk Ulu és Kücsük Magyar-ról, de a múltira nézve nem tudtak felvilágosítást adni. Annál inkább nógattak minket, hogy meséljünk: »Teseür ederim effendi Madzsarlár« — beszéljetek, uraim, a magyarokról. Előbb említett társunk ajkáról megeredt a szó, melyet tágranyílt szemmel hallgattak. Beszélt Árpádtól a világháború hőskatonájáig, a magyar csatázó kedvéről, fegyver- és lőszeretetről, melyet fel-feltörő lelkes kiáltások zavartak meg.

Késő éjre járt az idő, mire lefeküdtünk. Nyoszolyánkat ugyani csak a földön vetették meg pokrócokból és bőrből. A fáradtság hamar álomba ringatott bennünket.

A felfrissítő pihenés és jó reggeli után nekivágtunk a közeli

dombocskának, amely szőlővel volt beültetve és »Monaszericskának« volt elnevezve. Többnyire oroszok tulajdona, akik földműveléssel foglalkoznak. Az ott dolgozó munkásoktól érdeklődtünk, hogy talán a közelben valamiféle kolostor van, amelyetől az egész domb a nevét kapta. De nem tudtak felvilágosítást adni.

Visszamentünk a faluba, ahol még egy napig vettük igénybe jó tatáraink vendégszeretét és csak másnap tértünk vissza, bensőséges búcsúzkodás után kellemes emlékekkel, Asztrahánba.

Fogságból való hazajöveletem után szeretettel foglalkoztam Keletet tárgyaló munkákkal. Így többek között kezembe került Zichy Jenőnek 1894-ben tett keleti expedíciójáról kiadott munkája, amelyben foglalkozik Ulu és Kücsük Magiarral is. Leírja kutatásainak eredményét. Szerinte a VI. század derekán a Szasszanidák dinasztiájából való Anusirvan perzsa király építette. Nevét azonban minden valószínűség szerint a magyaroktól vette, mert a magyar név a kaukázus vidékén többször előfordul s így Anusirvan is róluk, mint otlakókról nevezte el ezt a két várost.

Ibn Batutah, a XIII. század nagy arab utazója idejében még virágzott a ivaros, de 1440 táján már romokban hevert és csak 1728-ban építették újra. Zichy leírása szerint Besze János hazánkfiára már 1829-ben járt itt. A Zichy-expedíció e városnak már romjaiból is keveset talált. Az ásatásoknál felszínre került kékre festett zománcos téglák a régi város keleties ízlésű épületeire emlékeztetnek. Zichy érdekes közleményében a már említett »Monaszericska« nevű szőlőhegyre is világot vet. Hírt ad ugyanis arról, hogy 1319-ben Ulu Magiárban a ferenceseknek kolostoruk volt, amely kolostor templomában temették el a meggyilkolt Twer herceget. Így érthető, a »Monaszericska« elnevezés. Lelki szemeimmel látom a dombon álló templomocskát a kis zárdával, ahol egykor hőslélkű rendtársaink az Úr szőlőjében munkálkodtak s ahol felcsendült ajkukon az Urat dicsérő zsolozsma. Ezen kolostor alapítása valószínűleg az ezen időben itt járt P. Rubruk vagy pianóji János? rendtársaink nevéhez fűződik.

Így kétszeresen kedves nekem a Kücsük és Ulu Magiarra való emlékezés; kedves, mert lelki szemeimmel láttam és lelkembe zártam ezt a tulipánoktól ékes pusztát, ahol nagymúltú őseink éltek, de kedves azért is, mert közel áll hozzám, mert a hétszáz évvel ezelőtt virulásnak induló Szent Ferenc fája is elnyújtotta gyökerét. Bár csak adná a jó Isten, hogy újra felállíthatnánk a »Monaszericska« tetején azt a világító tornyot, amelyből belophatnánk a krisztusi világosságot és a szeretet a minket oly melegséggel fogadó tatárság unokáinak szívébe.

IV.

Az orenburgi „Mjenovoj Dvor“-bon

Kücsük és Ulu Magyarban tett kirándulásunkról visszatérve, Asztrahánban töltött napjaink meg voltak számlálva.

Eddigi szállásunkat, a »Muzikálnáját« kiürítették. Szerencsére sikerült a Volga egyik ága, a Kutum partján alakuló »Dom Alexejev« nevű táborba bejutnom. Itt mindössze 40-en laktunk, mindannyian honvédtisztek. Egész hadifogságunk alatt itt volt legelfogadhatóbb helyzetünk.

Sajnos, csak másfél hónapig tartott, mert gondolt egyet a muszka, ha óra rakott bennünket, elvitt egy esztendőre Orenburgba.

Utunk felét a Volgán, Caricán, Szaratow és Szamara érintésével az »Alexander«-fedélzetén tettük meg.. Búcsúzásunk Asztrahántól elég érzékeny volt.

Szeretettel szorítottam meg a jótévő Lazarow örmény család kezét, amely sok szívességet mutatott irántam. Neki köszönhetem, hogy leveleim Románián át kikerülték a cenzúrárt és feltűnő gyorsan hazaérkeztek.

A Voleán való utunk hat napig tartott. Ez az út életem legfelségesebb élményei közé tartozik. Helyünket a fedélzetén jelölték meg s így az Isten szabad ege alatt töltöttük az időt és gyönyörködtünk a tájban és a szép orosz nyári éjszakában.

Szamarában hagytuk el az »Alexander« fedélzetét, majd pár órás tartózkodás után a Turkesztánba vezető taskendi vonatra szálltunk, hogy eljussunk az európai és ázsiai határon őrtálló Orenburgba, új állomásunkra.

Orenburg vagy százezer lakosú kereskedő város, az Ural folyó jobb partján. Kereskedelmi életének a központja az Ural folyón túl 3 km.-re fekvő »Mienovoi Dvor« volt. Itt árulta teveháton Turkesztánból ideszállított selymét a szárd, állatbőreit az urali haskír, birkáit és lovait az orosz steppe lakója, a kirgiz és a kalmük.

De a »Mjenovoj Dvor« élete meghalt. Mecsetje minarettjéről nem hangzik a müezinek Allah híveit" imára hívó szava. A hatalmas, várszerű kereskedő várost megölte a kultúra, a gőzmozdony s azóta olyan csendes, néma lett, mint a mellette levő sok-sok kő-turbános mohamedán temető.

Ennek a halott városnak lettünk a lakói. Apró kis »loskákba« »lyukákba« dugtak be bennünket, amelyek hajdan a kereskedők szállásaiul, vagy árúraktárul szolgáltak.

Mindig jobban sülyedtünk. A rubelek elmaradtak, munkához nem jutottunk, mert Kalacsnikov örmester árgus szemmel vigyázott

ránk és mindenben szökési kísérletet látott. Rendületlenül megtartotta a napi »povierkát«. Ekkor kürtjeire a tábor minden tagjának sorakozni kellett az udvar közepén, hogy összeszámoljanak bennünket. Sivár életünket az amerikai vöröskereszt édesítette meg, Kultúrházat építtetett, hangszereket és ruhát adott.

Különben ebben az időben táborunk egész harctéri képet mutatott. A kozák hetmán és a kommunisták között örökös harc volt Orenburgért s a táborból pár száz méternyire haladó taskendi vasútért. Úgy bömböltek az ágyúk és süvítettek a golyók akár a háborúban. Hamarosan annyira megszoktuk, hogy e mellett a popoli zene mellett nyugodtan aludtunk. Csak a hullákról, elfűrészelt telefonpóznákról, felborult vagonokról, gránátölésekről láttuk másnap, hogy mi is történt az éjjel.

Ilyenkor azután ment a »pléni« cserkészni a felborult vasúti kocsik közé és mentett, amit menthetett, mitsem törődve azzal, hogy a feje felett zizegnek a golyók.

Éhesek voltunk.

Úgy megszoktuk ezt a csatározást, hogy amikor hosszabb béke állott be, bajba jutottunk az élelmezést illetőleg. Azért a fogoly nem jött zavarba. Ilyenkor felfegyverkeztünk bunkókkal, vedrekkel és kimentünk az uralmenti steppékre ürgét önteni. Amikor összefogtunk egypár százat, olyan paprikás ürgét csináltunk, hogy mindenki megnyalta utána az újját. ízletes peccsenye, hisz növényi anyagokkal táplálkozó állat. Mit csináljon az ember, amikor a szükség a tanácsadója?

A folytonos csatározás végül a bolsevikiek javára dült el. A vörösök elfoglalták Orenburgot. Azután mint rendesen, itt is a város söpredéke került élre, rabolt, pusztított, amerre csak járt, úgyhogy pár hónap alatt megismertették a várost uralmuk minden borzalmával.

Bennünket annyiban érdekelt a dolog ,hogy a »Mjenovoj Dvor« kapui megnyíltak. A fiatalság azután — köztük jómagam is — élve a szabadsággal, a városba sietett. Ott aztán borzalmas dolognak voltunk szemtanúi, sőt majdnem életünkkel lakoltunk.

A városnak az Ural felől elterülő negyedében hatalmas szeszgyárak emelkednek. A »száraz« Oroszország ugyanis rengeteg alkoholt termelt azon muszkák számára, akik a csempészek vutkiját meg tudták fizetni. Természetesen ez az alkohol az istenadta nép számára hozzáférhetetlen maradt. Érthető azután, hogy a nép, élve a »szent szabadság«al, első dolgaként ezeket a gyárakat rohamozta meg. Kifűrták az óriási tartályokat és a szesz patakokban folyt az utcán. A megvadult tömeg azután nekihasználva szürcsölte az »áldott« nedűt.

Mindenki mámoros volt, táncolt, dalolt, üvöltött, míg végül

az őrjögök közül valaki meggyújtotta a kígyózó pálinkafolyót. borzalmas látvány következett ezután. Az égő pálinka kékesen lobogó lángja kísérteties, pokoli fénnel világította meg a tomboló várost. És közben a »szent kommunizmus« nevében megkezdődött a fosztogatás és a vérengzés. Puskaropogás, fákra húzott emberek, kifosztott üzletek és lakások városszerte. Jaj volt a jobbruhás embernek. Saját szememmel láttam, amint egy menekülő úriasszony füléből kiszakították fülbevalóját, azután pedig kegyetlenül elverték.

Falhoz lapulva, futva menekültünk vissza a táborba vezető Uralhídhöz. Ekkorra azonban már az is recsegve-ropogva, eget verő lánggal égett. Így csak jóval északra a várostól, nagy üggyel bajjal tudtunk egy rozoga ladikot szerezni és azzal sikerült nagynehezen átvergődnünk a sebesen rohanó Uralon.

Mire a táborba értünk, a kiállott izgalmaktól szinte össze-rogytunk. Ilyen volt a mi első, vörösök adta szabadságunk, amely-nél könnyen ott hagyhattuk volna a fogunkat.

A vörösök három havi uralma teljesen lezüllesztette az egykor virágzó, gazdag várost. Rövid időn belül olyan éhség pusztított, hogy egy harapás kenyérért embert öltek. Hiába volt valakinek pénze, nemvolt mit venni érte. Behozatal nem volt, kimenekülni sem lehetett, miért a Volga felől a cseh légionáriusok, Taskend felől pedig a kozák csapatok vasgyűrűje szorongatta ismét a várost. A hurok mindjobban szorult, mígnem elesett a város és a csehek kezére került. Azoknak a cseheknek a kezére, akiknek megjelenése ránk, magyarokra, mindenütt csak könnyet, vért, szomorúságot és szenvedést jelentett.

Megtörtént a bemutatkozás.

Újra lezárattak és éhezettek bennünket, majd vagonokban Orenburg és Szamara közötti, a hadioogoly életben annyira hírhedt és félelmes »haláltáborába« — Tockojeba szállítottak mindannyiunkat.

V.

A tockojei haláltáborban.

Mindenkit a borzalom tartott lenyűgözve s nem talált visszhangra lelkünkben a május fenséges pompája. Pedig Orenburgot elhagyva éppen tavaszi köntösébe öltözött a »steppek«, az orosz puszta.

Tulipán mindenütt, amerre a szem ellát, pedig messzire láthatott, mégpedig minden elképzelhető színben tobzódva. Itt a házája. Innen hozta magával a magyar a Duna-Tisza közé s él még

manapság is tulipános ládái, remek székeley kapui és kézimunkái, szüre díszítésén.

Minél tovább rohant velünk a gőzös és minél közelebb vitt bennünket a »haláltáborhoz«, annál sivárabb lett a vidék. Süppedő, halált lehelő lápok váltották fel a pünkösdi királyságban pompázó tulipános pusztát.

Megérkeztünk. Ez a megérkezés azonban örök nyomot hagy lelkemben. Alighogy kiszálltunk, pár pillanat alatt borzalmas esemény játszódott le Schwarzenbeck osztrák népfelkelő főhadnagy, akit a tockojei táborról a hadifoglyok közt szárnyrakelt rettenetes hírek az odautazás rövid ideje alatt teljesen megöszítettek és idegeiben összeroppantak, az éppen átrohanó taskendi gyorsvonat elé vetette magát és az darabokra tépte a szerencsétlent.

Tockoje borzalmait gyöngye emberi nyelven elbeszélni lehetetlen. Beszédes némaságáról feleletet adhat a tábor felett elterülő, kis erdőcskével koszorúzott 20.000, többnyire magyar hadifoglyot méhébe záró fogolytemető.

A tábor óriási területén fabarakkok gubbasztottak s ebben lakott ez a beteg város. Itt mindenkit utolért a kiütéses tífusz, vagy a malária.

Ez a mocsásra épített tábor szinte lehelte a halálos bacillusokat, amelyektől senki sem menekülhetett meg.

A szerencsétlen tífuszosokat orvos, főként orvosság nélkül külön barakkokba rakták és sorsukra bízták. Sokszor megtörtént, hogy nem bírták a halottakat eltemetni, annyian voltak. Ilyenkor az egész barakkot leöntötték petróleummal, meggyújtották és a halottak a lángok martalékai lettek.

Magam az isteni Gondviselés révén a tífuszt elkerültem, de nem menekültem meg a malária elől. Kimondhatatlan sokat szenvedtem a váltóláztól, amely testben teljesen tönkretett.

Oly silány volt közben táplálkozásunk is, hogy a kór könnyen elbánhatott velünk. Ebédre például olyan bűzös kotyvalékot kaptunk, hogy amikor behozták a barakkba, menekülnünk kellett, mert még a szaga is egyenesen elviselhetetlen volt.

Panaszkodni természetesen nem lehetett. Minden panaszt, vagy nekik nem tetsző dolgot a csehek kegyetlenül megtoroltak. Saját szememmel láttam, amint a tisztí foglyok egy kis csapatát a csehek mezítelekre vetkőztetve, velótrázó sikoltások között két sor katona közt futkostatva addig korbácsolták, amíg vértől és sebkéntől elborítva össze nem estek. Pedig bűnük csupán az volt, hogy a cseh parancsszóra nem mentek el, hogy a régi fedezékeket szétbontsák és az így nyert fát hazaszekerezék. Tiszteltükre nem akartak a kondérvontató barmok munkájára vállalkozni. Bántotta őket az

önérvet, ellene szegültek a cseheknek és ezért korbácsolták véeresre meztelen testüket.

Ebben a pokolban négy hónapig laktam, mígnem egy orosz földbirtokos felesége el nem juttatta panaszunkat a szamarai svéd vöröskeresztes kiküldöthöz, akinek a közbenjárására, — na meg azért is, mert a vörösök újra nyomták a csehek, — elvittek, bennünket Szibériába.

VI.

Szibéria . . . Krasznojorszk.

Almikor a táborparancsnokság közölte velünk magas elhatározását, amely szerint Szibériába megy a »haláltábor« megmarad* csapata, élesen nyilalít belém ez a szó: Szibéria...

Elém rajzolódott minden, amit csak olvastam vagy hallottam valaha erről a titokzatos földrésről. Eszembe jutottak Dosztojev-szkij regényalakjai... a szerencsétlen száműzöttek végeláthatatlan sora, kancsukás kozákok... ólombányák... a mérhetetlen hómezők. De végül mégis megnyugodtam, mert áthelyezésünk szabadulást jelentett Tockojétól.

Másnap megindult a szomorú, sápadt, beesettszemű csapat Természetesen megint csak marhavagonban vágunk neki a mérhetetlen hosszú útnak.

Vonatunk pőfékelve kapaszkodott az Ural-hegység lankás dombjai között. Az elképzelésszerű hófedte, merész csúcsok bizony nem igen akartak jönni, csak fenyőerdővel borított barátságos dombok váltakoztak s völgyekben nagyon szerény külsejű falucskák bújtak meg.

Egyszer csak nehéz pelyhekben kezdett hullani a hó. Mi lesz velünk Szibériában, — gondoltuk— ha már itt esik, jöllehet még csak szeptember első felében vagyunk.

Az Ural közepén találkozik az öreg Európa a titokzatos Ázsiával. Már előzőleg hallottuk, hogy a határt kőoszlop jelzi. Erre a fáradt, maláriától elcsigázott szemekben pár pillanatra felcsillant a kíváncsiság lángja. Mindenki látni akarta. Odatolódtunk a marhavagon ablakaihoz, hogy elbúcsúzzunk Európától, a kultúrától, — egyesek örökre...

Végre éles kanyarodó után feltűnt a pályatest melletti kis emelkedésen a fehérre meszelt kőobeliszk, leendő börtönünk — Szibéria — kapuja. Kíváncsi szemmel néztük a végzetes oszlopot, amelyen nagy fekete betűkkel láttuk a fehér oszlopon: »Azijak«.

Önkénytelenül elfogódtam és kérdeztem magamtól, vajjon találkozunk-e még egyszer? S ha igen, mikor?

Északra mérhetetlen kiterjedésű, sötét, majd szízi tiszta nyírfa-erdők váltakoztak, amelyek nagy részét még emberi láb nem érintette. A steppétől délre épedig lassan érdekes alakú, hatalmas hegyláncok buktak fel, amelyeknek méhéből félelmesen nagy folyamok, a Jeniszei, az Ob és az Irtis buggyannak ki.

Szibéria rengeteg erdőségit »Tajgának« nevezik és azok hihetetlen mennyiségű prémállatot és vadat rejtenek magukban. Sok hal van folyóiban és a hullámok medrükben drága aranyat görgetnek.

A mérhetetlen szibériai pusztá, anélkül, hogy trágyáznák hihetetlenül bőséges termést hoz. Tejel-mézzel folyó, minden:szen> pontból gazdag ország ez a terület.

Szibériában csak két évszakot ismernek, telet és nyarat. A tél bizony már szeptember végén, vagy október elején beköszönt és április végéig tart, hogy helyet adjon a nyárnak, amely éppen olyan meleg, mint nálunk, úgyhogy a legszebb gabonát is megérleli. A szibériai tél kegyetlenül kemény. De egészséges. A legalacsonyabb hőmérséklet, amit értem, 45 C fok fagypont alatt.

A szibériai faluk 40-50 kilométernyire vannak egymástól s mindegyik külön éli a maga kis életét a régi patriarchális rendszer szerint. A szibériai ember nagy borostás szemöldöke alól tiszta becsületes gyermekszemek pislognak. Erkölceik tiszták. Vendégszeretetük és jó szívének bámulatos. Mélységesen vallásosak. Szobáikban elengedhetetlen az »ikon«, a házioltár, amelyen a Szűzanya és kedvelt szentjeik: Szent Vazul, aranyzajú Szent János képe és előtte az örökmécses.

Utunk Omszk felé vitt.

Hogy meddig megyünk, soha sem mondták meg. Heteken át robogott velünk a gőzös. Közben egy-egy állomáson egész nap megfeledkeztek rólunk, csak lődörögtünk valamely félreeső vágányon.

Szibériai mezőket mindenütt hó és jég borította. Vagonunkban volt ugyan kályha, de,ha nem rekviráltunk volna tüzelőt, bizonyosan az a sors várt volna ránk, mint akikről Brandström Elza svéd vöröskeresztes nővér, a hadifoglyok őrangyala ír »A hadifoglyok között Oroszországban és Szibériában« c. könyvében: »1915 februárjában két vagon érkezett Szamarába, amelynek ablakai deszkával be voltak szegezve. Mindenki azt hitte, hogy élelmiszer van benne, pedig 65 hadifogoly volt, akik közül már csak nyolc élt. A vagont az egyik csonkavágányra tolatták, gödröt ástak, fejszével és lapáttal felfeszítették a valón padlózatához fagyott holttesteket s a megásott gödörbe temették a szerencsétlenek holttestét. Hasonló vagonok érkeztek Moszkvába és Omszkba. Azt hitték, hogy drága

árúkat, gépeket tartalmaznak, a felnyitásnál azonban csak megfagyott hadifoglyokat találtak.

Legtöbbünk számára borzalmas volt ez az út. Gondolható hisz 40—40½ fokos malária láz gyötört bennünket. Nem volt chinin, sem táplálék. A hosszú úton jóformán kenyéren és melegvízen, illetve »csáján« éltünk. Szállítmányparancsnokunk elzsebelte a számunkra kiutalt táppénzt. Csak néha jutottunk egy kis szárított halból készült leveshez.

Omszk ... Tajga ... Marinszk... Novonikolajevszk... Acsa-inszk; még mindig nem értünk célhoz. Pedig de jó lett volna már otthagyni a deszkapriccses marhavagont, amely már agyonzöcskölte elgyötört, lázas, beteg testünket.

Végre aztán megérkeztünk Krasznojarszkba. Egész nap teljes bizonytalanságban álltunk itt, nem tudtuk, hogy maradunk-e, vagy tovább megyünk Irkuckba. A kocsikban kellett maradnunk, míg a szállítmány további sorsáról szóló parancs megérkezik. Végre estefelé megjött a hír, hogy Krasznojarszkban maradunk.

Az állomástól 6 kilométerre volt a hadifogolytábor. Az oda vezető utat gyalog kellett volna még megtennünk, de az egiyi hónapig tartó utazás, az evvel járó töméntelen nélkülözés és kellemtelenség és a folyton gyöttrő váltóláz képtelenné tett sokunkat erre. Szállítmányunk egy részét csak szekerekre rakva tudták eljuttatni a táborba.

Öreg este lett, amire, ez a szomorú, agyongyötört karaván megérkezett a »Vojeni Gorodok«-ba, — »hadiváros«-ba, ahogy a krasznojarszki hadifogolytábort nevezték.

A krasznojarszki »Vojenni Gorodok« — »had]város«, ahova a? imént mi is megérkeztünk, a Jeniszei balpartján, egy dombon terjeszkedik. Tulajdonképpen egész kis várost kitevő kaszárnya, amelyet a háború kitéréséig csak félig tudtak elkészíteni. A nyers, ablak, ajtó, és a rendes padozat nélküli barakkokat az idehurcolt hadifoglyokkal népesítették be.

Sötét este fáradtan, elcsigázva bandukoltunk a táborba. A lakásbizottság két tagja fogadott bennünket, de természetesen lakás nélkül. Ideiglenesen, hogy mégse a szabadba legyünk, szállásul egy nyirkos, dohos raktárfélét jelöltek ki számunkra, ahol majd az Isten hidege vett meg bennünket.

Másnap azután az őslakók megrohanták a »tockóiakat«, ahogy általában neveztek bennünket és ki-M testvért, jó barátot, ezredtársat keresett a föld másik csücskéről ideportyant rongyos kis had között.

Közben megismerkedtünk a tábor egyik legjellegzetesebb alakjával, egy pirosnadrágos, aranydolmányos, monoklis huszárkapitánnyal, akit mindenki csak »Pusu bácsk néven ismert és akinek

mindig azon járt az esze, hogyan tudjon másokat felültetni, megtréfálni. Egy szavát sem lehetett komolyan venni, mégis a leglehetőlenebb dolgokat oly meggyőzően tudta előadni, hogy aki nem; ismerte, készpénznek vette minden szavát. Jövevények lévén, közöttünk szabadon garázdálkodott.

Már a »Pusu« név keletkezése is érdekes. »Egy alkalommal — beszélte ő; a perzsa sah látogatta meg atyámat. Én akkor még kicsi voltam és testvéreimmel az udvaron játszadoztam. A látogatás alatt észrevétlenül a szobába surrantam és a sah háta mögé lopódzva megráncigáltam a ruháját, majd ismét kiszaladtam. Mire a sah észrevette, már megint az udvaron voltam. Nemsokára ezután a sah eltávozott. Keresztülmenve az udvaron, meglátott engem és megismert. Mosolygott, megfenyegetett az újjával, majd atyám felé fordulva e (szavakkal mutatott rám: »Pu-su«, ami jmagyarul annyit jelent: ez az, t. i. aki a ruháját hátulról megráncigálta.«

De még egy esetről beszél a fáma, s amit szintén ő mondott el s nem kisebb személyiséggel, mint Ferenc József királyunkkal van összefüggésben. »Egyszer a királyi várba osztottak be szolgálattelre. Ott kellett állandóan tartózkodnom I. Ferenc József dolgozószobája mellett. Ha a király óhajtott tőlem valamit, csengetett. Így ment ez napokon keresztül. Egyszer azonban hiába csengetett, mert elaludtam. Hirtelen valaki a vállamat rázogatója. Felnyitom a szememet. A király áll előttem. Felugorva ijedten tisztelegtem, de a király jóízűen nevetve így szólt: »Ne pusulj, nem leszi paj«. És azóta neveznek Pusunak.

Pusu bácsi ekkor igazán elemében volt. A »tockói jövevények« egész gyűrűjével körülvéve, igazítva egyet elmaradhatatlan monokliján, hozzáfogott élményei elbeszéléséhez: ‘

»Tudjátok, hogy Abdul Hamid szultán a keresztapám volt...«

»Amikor Nikolaj Nikolajeviccsel a pétervári kadétiskolában együtt tanultunk...«

Különös előszeretettel beszélt az loldenburgi nagyhercegről, aki szerinte testi-lelki jóbarátja volt. Elbeszélte, hogyan ismerkedtek meg, hányszor volt a nagyherceg vadászvendége. Hogyan találkoztak hadifogságba jutása után Lembergben is kísérté el a nagyherceget egész Szimbirszkig.

Ez utóbbi esetét szíves olvasóim engedélyével ideiktatom:

— Amikor már tudtuk, hogy a vár eleste órák kérdése; felkerestem Przemysl püspökét, atyám régi barátját, hogy fogságba-jutásom előtt tőle elbúcsúzhassam. A püspök, amint meglátott nagyon meg volt illetődve. Érzékeny búcsút vett tőlem és egy csomagot nyomott a kezembe. Mit gondoltok, uraim, mi volt ebben a csomagban...? — kérdezte Pusu.

— A csomagban, amelyet a przemysli püspök átnyújtott, képviseljek, kedves uraim, — folytatta Pusu bácsi, — egy reverenda volt. Egy valódi reverenda, amelyet a püspök a következő szavakkal adott át:

Fogadja el, még hasznát veheti.

Egy pillanat alatt átvillant az agyamon, hogy mit akar...

— Przemysl eleste után megindultunk a fogság keserves útján. Amikor Lemberg felé közeledtünk, hirtelen félrevonultam, gyorsan leszedtem a bajuszomat és felhúztam a reverendát. Megérkeztünk Lembergbe. Észrevétlenül kiszálltam és la nagy tolongásban elűntem. Egyszercsak hallom ám, hogy valaki a nevemet kiáltja:

— Pusu, Pusu!

Önkénytelenül megfordultam. Mit gondoltok, uraim, ki volt?, Régi jó barátom az oldenburgi nagyherceg. Még a reverendába is megismert. Megkértem erre lépteim és igyekeztem eltűnni a tömeg között, de nem sikerült. A nagyherceg utolért, mosolyogva megfenyegetett újjával és úgy szólt hozzám:

— Ej-ej Pusu! Mi járatban vagy? Amint látom, szökni akarsz, de most az egyszer elcsíptelek. Ne haragudj, nem engedlek tovább. Hanem legyen szerencsém szalonkocsimban és elkísérlek Szmbirszkig.

— Mit tehettem mást, — fűzte hozzá Pusu bácsi, — elfogadtam a meghívást és Szmbirszkig a nagyherceggel utaztam ...«

Pusu bácsi ragyogó fantáziájával (kigondolt történeteit egyiket a másik után sütötte el báméskodó hallgatóinak.

Hadifogoly emlékezésem nem volna teljes az ő alakja nélkül. Mindig tudott valami jó hírt a békéről, az amerikai szeretet-csomagokról.

— Ha én mondom, elhihetitek — szokta mondani.

S valahogyan el is hittük neki. El kellett hinnünk, bár nem voltak igazak, mégsem hazugságok, mert ő maga is elhitte azokat. Sohasem akart mást, csak felemelni társait, feledtetni a szomorú jelen keserűségeit. Történeteit minden Krasnojarszkban sínylődő fogoly tudja, pláne a következőt:

A fogolytábor parancsnoka Bakajlow orosz tábornok volt, aki még a bevásárlókat sem engedte ki-a városba. Eltiltotta adélutáni sétákat és valóságos gyönyörűséget talált a foglyok sanyargatásában. A szabókat és cipészeket kitelepítette a táborból, úgy-hogy a tiszték maguk voltak kénytelenek; ruhájukat és lábbelijüket megjavítani.

Erre Pusu bácsi gondolt merészet és nagyot, kihúzta magát,.. felvette piros nadrágját, felöltötte aranyzinóros (mentjét összes kilütyütéseivel, fejébe nyomta piros huszársapkáját és szemén aa elengedhetetlen monoklival beállított az orosz generálishoz. Feszesen megállt előtte és így szólt:

— Követelem, hogy azonnal nyitassa ki a kapukat, hogy a tisztek kimehessenek bevásárolni. Követelem itovábbá, hogy a táborba küldjön haladéktalanul cipészt;és szabót!

A generális erre durván rátámadt és lyukas nadrágjára rámutatva így szólt:

— Én generális vagyok és mégis rongyos a nadrágom.

Erre Pusu bácsi fölényesen csak annyit mondott:

— Maga járhat rongyos nadrágban, de én nem, mert én úrnak születtem ha pedig követelésemet nem teljesíti, megtanítom Önt becsületre.

Erre megfordult és otthagyta a muszkát. Egy óra múlva ismét megjelent, kezében a következő címzésű levéllel: Ő cári Felségének II. Miklósnak, Pétervár, cári palota.

Kedves Miklósom! Emlékszel még, hogy a legutóbbi kamcsatkai vadászaton szíves voltál megígérni, hogyha valamikor igényt tartok szívességedre, készségesen teljesíted, bármit is kívánok. Én Przemysliben fogságba kerültem, azonban magyar nemesi büszkeségem nem tarthatta megengedhetőnek, hogy Téged erről a Szomorú esetről értesítsek, mert hiszen — sajnos — mi, most ellenségek vagyunk. Most sem háborgattalak volna soraimmai, ha egy rendkívülieset nem kényszerítene rá. Régi barátságunkra való hivatkozással teljes bizalommal tárom fel a dolgot és tudom, hogy biztosan teljesíted. A múlt napokban idekerült krasznojarszki fogolytáborba, — ahol jelenleg sínylődöm — parancsnoknak, valami Bakajlow nevű barom, aki engem négyezer bajtársammal sanyargat és amikor azért felelősségre vontam, úriemberhez nem méltó gorombasággal fogadott. Így még lovagias elégtételt sem áll módomban venni tőle. Ha csak rólam volna szó, talán elviselném a sanyargatást, de azt nem tűröm, hogy egy ilyen goromba pokróc négyezer magyar tisztet molesztáljon. Arra kérek, kedves Miklósom, vagy fokozd le ezt az embert, aki generális rangot bitorol, vagy pedig azonnal vezényeltesd ki a frontra, hogy megszabadulhassunk brutalitásaitól. Abban a biztos tudatban, hogy kívánságom sürgősen teljesíted, maradtam régi barátsággal öreg bajtársad. Aláírás.«.

A levél utóirataképpen még,a következőket fűzte hozzá Pusu bácsi: »Kedves Felséged, a,Felséges Asszonynak kegyeskedj kézcsoékjaimat jelenteni, a kis Tatjánát, kedves keresztlányomat, sokszor csókolom«.

Pusu bácsi követelte az orosz levélnek a címzetthez való eljuttatását, s hogy el ne sikkaszthassa, kijelentette, hogy másolatát a vöröskeresztes kiküldött révén juttatja el a cárhoz.

Elképzelhető a generális meglepetése. Kékült-zöldült az ije-

delemtől. Amikor a meglepetésből felocsúdott barátságos mosollyal kérőleg fordult Pusuhoz:

— Kapitány úr, maga is ember, ha Istent ismer, ne küldje el ezt a levelet. Ne tegyen tönkre, családos ember vagyok.

— Ha a kapukat rögtön megnyitja és a cipészeket s a szabókat visszaengedi, — fölényeskedett Pusu — akkor megkegyelmezek.

Mondanunk sem kellett, hogy minden kérése teljesült.

Pusu bácsi mindig büszkén kérkedett nemesi származásával őseit Előd vezértől származtatta. Sokszor évelődött Szemere huszár-főhadnaggyal, aki szintén Krasznójarszokban raboskodott s aki büszkén vallotta magát Huba, vezér lesszármazottjának.

— Barátom — szokta volt mondani — minden pillanatban felléphetnék trónkövetelőnek. Az Árpád-ház kihalt, rangban utána mi. Előd lesszármazottai következünk.;

Egy alkalommal egy német gróf, aki mint tényleges százados szolgált a német hadseregben, aziránt érdeklődött, Pusu bácsitól, hogy igazában olyan ősi családból való-e?

Az öreg természetesen igenlőleg felelt.

Erre a germán odaveti, hogy ő Pusu bácsiénál sokkal meszszebbre vissza tudja vezetni származását.

— Ősapám — mondja a százados — már Krisztus Urunk idejében élt. Ha olvasta a kapitány úr a szentírást, emlékeznie kell, hogy Krisztus Urunk keresztrefeszítéséhez egy római század volt kivényelve, amelynek parancsnoka, az a bizonyos centurió, az én elődöm volt.:

Pusu bácsi szemrebbenés nélkül így felelt:

— Igaza van, ennek az én családi levéltáramban is nyoma van. Ugyanis Krisztus Urunk keresztrefeszítésénél az én őszámom is ott volt, annak az ezredesnek személyében, akinek a ,aga centurió őse a jelentést leadta.

Paff lett a germán s többet nem jutott eszébe Pusuval kezdeni.

Csodás fantáziájával bámulatos leleményességgel bánt. Testilelki jóbarátja Grób Imre huszárszázados, a mi kedves jó Grób Marci bátyánk, akire egész életében öröm lesz a visszaemlékezés, még a következőt jegyzi fel Pusu bácsiról:

»Még Przemysliben az oroszok: hadikövetet küldtek a várba s az úgynevezett »Ipp« lövedékek használata ellen tiltakoztak. A véletlen folytán a követ a várnak éppen azon a pontján jelentkezett, ahol Pusu bácsi szolgálatot teljesített századával. Martinék ezredes parancsára Pusu autón kísért a követet Kuzmanek tábornokhoz.

Amíg a várparancsnok a levélre a választ készítette, a hadikövet és a vezérkar tisztjei, Pusuval a szomszéd helyiségben várakoztak.

Hirtelen Pusu bácsi a zsebébe nyúl, ceruzát, papírt vesz elő és ír. Amikor elkészült, a jelenlevő hadbiztos főnökhöz így szólt:

— Azok a Havanna szivarok, amelyeket a napokban kaptam, — pedig dehogyis kapott — nagyon gyengék voltak. Itt van az utalvány 100 darab Coronás szivarról, kérem aláírni.

Amennyiben az orosz hadikövet is hallotta ezt a beszélgetést, mit tehetett a hadbiztos, aláírta abban a hiszemben, hogy Pusu bácsinak ezzel;csak az volt a célja, hogy a muszkaövet vissza-terve elbeszélhesse, milyen bőség van a várban.

Reggel a hadbiztos rögtön telefonált a raktárhoz, hogy ki ne adják ám Pusunak a szivarokat. De már későn volt, Pusu régi felvételezte.

Már többször említettem, elbeszélésem folyamán, milyen sokszor zaklattak a muszka házkutatásukkal. Fegyvereket, térképeket és egyéb hadifelszerelési tárgyakat kerestek s közben azután el-emelték, ami a fogukra való volt. Pusu bácsi leleményesen kiját-szotta őket. Az egyik éjjel ismét házkutatás volt. Marcona kozákok jelentek meg s megdézsmálták a plénik cukor- és teakészletét.

Már a szomszédban jártak, amikor Pusu bácsi felugrik, neki-megy az asztalnak és amit csak talált rajta, a földre söpörte. Szétszórta az ágyneműt, egyszerűen fenekestül felforgatta az egész szobát. Társai azt hitték, hogy megzavarodott, amikor elkészült, kirohant a barakk folyosóján tartózkodó muszka parancsnokhoz és így invitálta.

— Csakegy pillanatra jöjjön be a szobánkba, nézze meg, mit csináltak az Ön katonái.

A parancsnok bement és megbotráncozott a látottakon. Bocsá-natot kért Pusutól és Ikijelentette, hogy erre nem adott parancsot.

Ezen az éjjelen az egész tábort átkutatták és gondolható, hogy levették a vámot, de Pusuék »boxába« muszka nem tette be a lábát.

* * *

Amint így szötte Pusu bácsi a csodálatos fantáziával kifundált érdekes történetek végnélküli arany szálait, a tábori lakásbizottság tőle telhetőleg gondoskodott elhelyezésünkről. Kis családdal, amely hat embert számított, a »tüzérbarakkba« kerültünk, természetesen tömeglakásba.

Óriási volt a tülekedése mert mindenki jobb helyet akart magának. Szerencsés volt, aki rokont vagy földit fogott az őslakók között, mert barátjához, vagy rokonához kerülhetett, feltéve, ha még volt hely jómagam is földimre és gyerekkori pajtásomra akadtam. aki mindjárt meghívott szállására, de nem tudtam kenyerespajtásairtól elválni s így vállaltam a rosszabbat.

A pavillonok voltak a tábor előkelő helyei, de miután rang szerint ment a dolog, a tábor 500 lakója közül pedig éppen elég

nagyfejú akadt, így mi, fiatalok, természetesen a barakkok tömeglakásaiba kerültünk.

Mindenki igyekezett a magafajtaival együtt lakni, ha már egyedül nem lehetett. A dzsentri a dzsentrivel, a huszártiszt csak huszárral vagy legalább is más lovastiszttel, tényleges a tényleges tisztel, a tartalékos pedig a maga brancsából valóval akart közösségben élni. Sok esetben a keresztény a zsidóval nem akart egy fedél alatt lakni. Nagyon nehéz kérdések voltak ezek, amennyiben nem volt más dolguk. A hágai egyezmény értelmében a tiszteknek dolgozni nem kellett, sőt a »Szolgálati Szabályzat« értelmében nem is volt szabad. Így érthető, hogy valamiben ki kellett a fogolynak élnie magát s így bizony sok ferdeség ütötte fel a fejét. Nehéz volt a katonásan megszervezett s a mű tisztjeinkből álló táborparancsnokság helyzete. Gondolható, hogy a lakásbizottság, sokak szemében gyűlöletes volt. Természetesen ezek is emberek voltak s itt is dívott a protekció. Amíg egy 18—10 éves dragonyos zászlós s egy másik, pusztán önkéntes, mert az egyik »báró« a másik pedig bankigazgató« volt a pavillonban a törzstisztek között dédelgettek, addig az öreg, becsületben és munkában megőszült népfelkelő főhadnagyok, érdemes családanak a barakkok tömeglakásaiban tengődtek.

Természetesen a dolgok levét a szegény »kagyett« — ahogy a muszka a kadétet nevezte — itta meg, akiből a legtöbb volt a táborban, mintegy 2300. A fronton, a rohamban, az őrszolgálatban elől volt, sőt könnyen lehetett századparancsnok is, de a fogságban alig jutott neki szállás, vagy azonnal kilakoltatták ha rangidősebb jött, lehetett akár 50 esztendő is.

Már pedig ez a kilakoltatás költséges volt, mert az 5-10 emberből álló családok, nemcsak lélekben forrtak össze, hanem pénzhiányában: közös volt az asztal, a lavór, a csajnik. Ha valakit kiemeltek kis közösségből, a rácsó részt a közös dolgokból nem igen kapta meg, azon elv alapján hogy »e is használtad« viszont új helyén ismét be kellett valahova szállnia ami megint pénzbe került. Egy egy ilyen hurcolkodás leégést jelentett az illető számára.

A »tüzérbarakk-«ot, új szállásunkat másként „germán barakknak is hívták, amennyiben a táborban élő 250 nagynémet tiszt is itt volt elhelyezve. Jövetelünknek nem örültek. Gőgös beképzelt öntelt poroszok voltak, kikk szóra sem érdemesítették bennünket csak elnéztek a fejünk felett.

Isten tudta hányadszor, hozzáfogtunk a szükséges háziasszonyi teendőkhöz. Jóllehet eszébe jutott az embernek a sok hurcolkodás miatt kárbavesztett nagytakarítás, mégis könyékig feltúróködbe nagy szakértelemmel hozzáfogtunk a súroláshoz, meszeléshez és poloskázáshoz, mert az utóbbiból Oroszországban mindenütt

kijutott. Sok édesanya nem ismert volna rá otthoni kényes fiacskájára, vagy legalábbis sirva fakadt volna láttára.

Barakkunk a tábor szélén volt, közel az öt kilométer körzetű tábort körülvevő négy méter magas deszkapalánkhoz, amelyen a muszka foglyotáborok jellegzetes őrtornyai díszeltek. Még az ott posztoló komor muszka örök is megmosolyogták azt a lázas munkát, amit mi, szegény-foglyok műveltünk. Talán arra gondoltak: tisztogass csak szegény »pléni«, mire végzel, másik lakásba mehetsz s kezdheted a tisztogatást, ahol elhagytad.

Végre egyideig ismét révbe jutottunk. Hozzáfoglunk a csinosításhoz. A hadifogly találékony. A hatalmas pajtaszerű barakkokat deszkákkal, hadifogly nyelven »boxokra« — kisebb helyiségekre — osztottuk és így mégsem százával, hanem csak húszan kerültünk egy-egy boxba. Természetesen ez a boxrendszer nem jelentette, hogy beszéd, horkolás és különféle illat nem terjengett az egész barakkban. Óriási volt a tülekedés a jobb helyekért. Mindenki ablakhoz akart kerülni. Sajnos, azonban, boxunknak csak két ablaka volt.

Egy ilyen barakk élete tarka volt. A hosszú, kilátástalan esztendők fásulttá, idegessé tették a plénit. A sok álhir a békéről már hitetlenné tette a foglyokat, hisz annyiszor csalódtunk. Kevés kivétellel mindenki foglalkozott valamivel. Fúrtak, faragtak, nyelveket tanultak, volt, aki egész nap hegedülni tanult, vagy gitárt pengetett. Igéket ragoztak, gyorsírási jeleket gyakoroltak. Kattogtak az imitált írógépek, a húrnélküli zongorák, amelyeknek csak a billentyűjük volt fából elkészítve. Volt egy becsületes székely góbé tanító lakótársam, aki a német tudományra adta a fejét. Leírt egy sereg különleges német szót, de az elsőnél nem jutott tovább; hónapokon át fel-alá járkálva csak ezt hajtogatta hangosan, zamatos magyar hangsúllyal;

— Das Gebaude, az épület, Gebaude, az építmény...

Így ment ez nap-nap után reggeltől estig, de egy fiatal némettel szóba nem állt volna. Gyűlölte az osztrákokat.

Az öreggel még Asztrahánban nekem is meggyűlt a bajom. Persze, én mindjárt összemelegedtem egypár kedves, jómódom osztrák fiúval. Eltekintve attól, hogy igazán szeretetreméltóak voltak, a német nyelv elsajátítása is sarkalt. Az öreg Gebaudes és hasonló gondolkozású barátai nem nézték jó szemmel, úgyhogy még a magyar csoport vezetőjéhez, a jó Bellosits őrnagyhoz is számadásra citáltattak. Persze én élénken tiltakoztam a terror ellen és kifejeztem szándékomat, hogy mindenáron németül akarok tanulni, aminek meg is volt az eredménye. Míg én egy hónap alatt annyit elsajátítottam alnémetből, hogy élveztem a német könyveket, ami

bizony nagy áldás volt, az öreg még Krasznojarszkban is csak a »Das Gebaude«-nél tartott és azt hiszem, még ma sem vitte többre.

Ja, az ő összes ősei Kossuth-pártiak voltak — szokott volt dicsekedni az öreg.

Hogy milyen láрма, zsvivaj volt egy-egy barakkban, aki nem volt ott, el sem képzelheti. Reggeltől-estig mozgalmas volt az élet. Volt, aki korán kelt, viszont olyanok is akadtak, akiket alig lehetett kihúzni az lágyból. Egyesek korán, a tyúkokkal szerettek már lefeküdni, mások még éjfél után is jártak-keltek, csájáztak. Czoboly, zászlós is mire pittymallott, talán ötvenszer végigcincogta hegedűjén a c-dur skálát, viszont a Mérő kártyakompánia még reggeli négy órakor is azon évelődött, hogy-hogyan sikerült Torkos hadnagy pagátját a tarokban elfogni. Még csak máshova sem lehetett költözöködni, mert csöbörből-vödörbe került az ember. A táborparancsnok-ságnak kellett közbelépni, hogy ezen a téren bizonyos rend legyen.

Esténként a napos elkiáltotta; »Lüften« — Szellőztetni!« Ki-nyíltak erre az ablakok, hogy a vásott levegőt friss szibériai levegő váltsa fel. Erre a komolyabb elem rongyos vackába bűjt, de téved, aki azt hiszi, hogy ezzel ráborult a társaságra a szibériai csendes éjtszaka. Megtörtént számtalanszor, hogy parázs párviadalra ébred az ember.

— Mi az? — kérdezték az álmos, megriadt plénik.

— Kérem, szomszéd, ne horkoljon! — kiáltja újra egy magyar. Erre lábát, orrát, bajúszát rángatja szegénynek, aki talán álom-szárnyon hazaszállt s övéi között örvendezett.

— A teremfáját, az én bajúszomat pedig ne rángassa senki, nem azért jöttem én ide! — tiltakozott a szenvedő alany.

Így szó szót követett, gyufák gyúltak, hogy megvilágítsák azt az érdekes színjátékot. Ki kuncogott, ki pedig méltatlankodott. Míg az egész ügynök lovagias ügy lett a vége, nekünk meg ellopták a fél éjszakánkat, mert sokszor időbe került, míg az ötödik vagy hatodik boxból áthallatszó valamelyik osztrák atyafi vagy magyar népfelkelő főhadnagy egyenletes horkolása álomba ringatott.

Az hiszem, a jó Isten az itt kiállottakért az örökkévalóságban a szegény foglyoknak sokat betud.

A muszka a szervezésben tehetlen volt. A foglyok soha nem látott tömegét teljesen készületlenül várták. Kiutaltak ugyan egy-egy dűledező gyarat, malmot vagy egyéb félig kész épületet, de ezzel minden rólunk való gondoskodásuk megszűnt. Teljesen a hadifoglyok leleményessége oldotta meg a helyzetet, hogy valamikép fedél alá kerültünk.

Amilyen nemtörődömség uralkodott orosz részről az elszállásolást illetően, olyan volt az élelmezésünk is. A cárizmus alatt csak ment valahogyan, főképp tiszték számára, mert a havi 50 rubel gázsiból telt. A táborokban volt piac, ahova a muszkák felhozták az eladni való élelmicikkeket: zsákban a korongalakban megfagyott tejet, vaját és húst, nyáron pedig tojást, halat és egyéb élelmicikket. Minden kapható volt, csak pénz kellett hozzá. Persze az mindig kevesebb lett. A cárizmus bukásával elgurultak a hadifoglyoknak járó, nemzetközi egyezményben biztosított rubelek is.

Egyik-másik parancsnok kitűnő üzleti érzékkel volt megáldva. Főfeladatául nem a foglyokról való gondoskodást tűzte ki, hanem: minden igyekezete oda irányult, hogyan húzhatna hasznot és gazdagodhatna meg a pléniktől.

Krizsanovszky muszka ezredes iskolapéldája volt a pénzszerző parancsnokok seregének. Amint állását elfoglalta, rögtön eltiltotta a tábor körül gombamódra előbújt »sztolovájákat« — »kifőzdé«ket és a piacok. Összeszövetkezett két, Makarov és Suvajov nevű muszkával s ők intézték a foglyok élelmezését.

Itt természetesen az üzlet volt a fő — a fogolygyomor kárára. Amikor már kibíratatlan volt Makarov és Suvajov urak kosztja, három-négy ember összeverődött s »Primusz« gyorsfőzőn otthon kezdtek főzni. Persze ez a muszkák zsebére ment. A parancsnok ukáiban megtiltotta, hogy kályhákat tartsanak főzésre és szigorúan ellenőrizték, hogy otthon a barakkokban főznek? Mindent megtettek, hogy a Makarovtól járó percent a hadifoglyellátás után csorbát ne szenvedjen.

Amíg a fizetés járta, valahogyan csak ment. Szerencsés volt, akinek még akadt mit eladogatni az erre a célra alakult »lavkában« — »elárúsítóhelyen«. A legkülönfélébb tárgyak szerepeltek itt s akinek sikerült kölcsönöket szerezni, azok vásárolták meg, hogy helyzetük rosszabbodásával legyen min túladniok és pár kopekot szerezniök.

A viszonyok romlásával az életnívónk is egyre komiszabb lett — pláne a kommün alatt. Oroszországban, ebben a tejjel-mézszel folyó országban a hófehér, ropogós »bulki« hazájában, naponként egy fontnyi, szalmával és egyéb szeméttel vegyes, inkább sárnak, mint kenyérnek nevezhető valamit kaptunk. Ezért is félnapokig kellett álldogálnunk, amíg hozzájutottunk. Megettük, mert korgott gyomrunk. Nyakonöntöttük 10—15 csésze meleg vízzel, csájával Fő, hogy tele volt a has.

A fejenként járó »pajok«-ot — »élelmet« kéthetenként kaptuk, ami nem állt másból mint köleskásából, hajdinakásából vagy száritott halból. Ez azt jelentette, hogy két hétig, ha virradt, ha nem,

minden délben vagy vízben főtt kavicsos hajdinakása, vagy kavicsos köleskása vagy pedig szárított halleves volt. Ha néha húst kaptunk, az vérvörös, csonttáfgyott lóhús, marhafej vagy marhapata volt. Különlegesség számba ment, ha fagyott burgonyát is kaptunk.

Néha-napján ha odatévedt az Istenháta mögé egy-egy hazai vöröskeresztes kiküldött pár vagon szeretetadományával és biztató szavaival, tiltakozott szomorú helyzetünk ellen, de nagy ígéretek után minden a régiben maradt.

A germánok aztán csak fel-feltüneztek egy-egy dróton vezetett kutyával. Később összevesztek a kutyákon s az egyes barakkok lakói kijelölték egymás vadászterületét, ahol a másik barakkbelinek nem volt szabad a vesztére odatévedt kutyára vagy macskára vadászni.

Árultak aztán olyan kutyafasérozottat, mint a két öklöm s csak négy kopekért. Ami igazában nem volt drága. De volt is keletje.

A lehetetlen lakás- és élelmezési viszonyokra, valamint a muszkák nemtörődömségére vezethető vissza, hogy sok százezer hadifogoly nyomorultan elpusztult. Hogy ennek nem kellett volna így történnie, ha az oroszok törődtek volna velünk, mindenki látta, aki nyitott szemmel járt.

Nem is szólva azokról a szerencsétlen bajtársainkról, akik sebesülten kerültek muszkkakézre. Kevés volt a képzett orvos, de még kevesebb, akinek *érző* szíve volt. Jóformán minimális tudású felcserek kezébe kerültek sebesült társaink és szegényekben az oroszok még betegen is az ellenséget látták. Semmiféle amputációtól sem riadtak vissza. Egykettőre levágták kezét-lábát a szerény szenvedőnek.

Hogy minden fertőtlenítés nélkül fektették be a beteget elhalt társa ágyába, az ismeretes a vöröskeresztes jelentésekből. A kórházak felszerelése pedig a lehető legkezdetlegesebb volt. Például a krasznojarszki sebészünk, dr. Orsós, jelenleg debreceni egyetemi tanár, első sebészeti eszköze egy bicska, egy töröttzárú olló és egy szonda volt. Hiányzott a hőmérő s az orvos a kezével mérte a lázt. Szinte teljesen nélkülöztük a fehérműt, a kötszert és főképen az orvosságot.

A hadifogoly a frontról valamelyik szibériai táborig hónapokig bumlizott ruhátlanul, piszkosan és tetvesen anélkül, hogy fertőtlenítésre, tisztálkodásra, fürdőre gondolt volna a muszka. Így elképzelhető, milyen gazdag aratása volt a pestisnek, skorbutnak, főleg pedig a kiütéses tifusznak. Roskadásig megteltek a szibériai temetők.

Krasznojarszkk egyike volt a legnagyobb hadifogolytáboroknak. Volt idő, amikor 10.000 tisztí és legénységi fogoly élt itt. Gondolnivaló, hogy kivetette hálóját a ragály. 1915 januárjában oly erővel

tört ki, hogy csakhamar a boxok padlói és folyosói is megteltek betegekkel. Hullottak ez emberek, mint ősszel a falevél. A kétségbeesett jelentésekre a muszkák nem is hederítettek. Azt felelték, hogy a lövészárkokban többen meghalnak.

Istenen kívül ismét csak magunkra maradtunk s magunk erejéből kellett gátat vetnünk a szörnyű rémnek. Orvosaink márványba kívánczó hősies munkát végeztek. És a hadifogoly-élet árnyoldalai mellett ekkor is az önzetlen szeretet tanújelét adták a magukra maradt plénik. Jellemző a helyzetre a következő naplófeljegyzés; «Közvetlen hűsvét előtt állunk. Naponta 70, 80, sőt 90 bajtárs betegszik meg és 140—50 hal meg kiütéses tífuszban. Minden orvos, medikus és ápoló beteg, sok pedig már meghalt. Borzalmasan gyilkol a járvány ... És nincs segítség... Nincs fürdő, nincs gyógyszer, nincs dezinfekció. Jön a fekete halál feltartóztatlanul!»

Amikor orvosaink közül kilenc meghalt, tizenegy pedig betegen feküdt s így kb. 1200 beteg kellő ápolás nélkül maradt, egyetlen felszólításra 36 hős tiszt jelentkezett, magyar német és török egyaránt, hogy ápolja a szegény szenvedő bajtársakat. Bizony ezeknek a szükségorvosoknak nagy része szintén a nemes vállalkozás áldozata lett.

Májusra mindig megszűnt a fekete rém, hogy a következő tavaszig pihelve újult erővel üthesse fel a fejét.

De mégis a legrémesebb az 1920. januárjában kitört veszedelem volt, amelyet az ebben az időben hanyatt-homlok visszavonuló Kolcsak fehérhadsereg okozott. Krasznnojarszk 1920. januárjának elején a vörösök kezére került. A 40 fokos rettentő szibériai hidegben több ezer kilométert visszavonuló, elcsigázott fehérekre Krasznnojarszknál, táborunktól körülbelül másfél kilométernyire megsemmisítő vereséget mértek a vörösök. Hatvanezer halott és sebesült maradt a csatéren.

Napoleon szerencsétlen orosz-háborúja ismétlődött meg közvetlen szemünk előtt. Fehér tisztek muszkáknak öltözött feleségeikkel seregestül menekültek táborunkba. Kicsi boxunkba is egy óriási muszka ezredes támolygott be s amint beért, milyen hosszú volt, ájtultan vágódott el a kövezeten. Az éhség és kimerültség összeroppantotta erejét.

Másnap már hemzsegett a tábor a Kolcsak-katonáktól, akiknek nagyrésze inficiálva volt. A járvány pár nap múlva futótűzként terjedt. Hiába állítottak őrséget a barakkok bejáratához, hogy a Kolcsak katonákba ne mehessenek. Ez már eső után köpönyeg volt. A táborban csakhamar ezrekre rúgott a tífuszos megbetegedések száma, a városban épedig 20.000-re. Egyes adatok szerint magában Krasznnojarszkban 70.000 ember pusztult el kiütéses tífuszban.

Minden könyörgésünk hiábavaló volt a muszkáknál. Minden-

nap hasábfá módjára, szánra/hányva, szemünk láttára vitték a levetkőztetett hullákat, plénit, szakállas muszkát, vegyesen. Itt egy fej, amott egy kar meredezett elő. A rettentő hideg miatt nem tudtak sírt ásni, azért egyelőre a tábor egyik üres barakkjában hányták halomra a halottakat. Utána pedig ugyanaz a szán szállította szegényes eledelünket: a káposztát és a kását. A tavasszal azután hatalmas tömegsírokat ástak és újra kocsira hányva visszacipelték a hideg télben csonttá fagyott hullákat s így egy sírba százával, ruhátlanul, koporsó nélkül, ölfagyanánt egymásra rakva temették el a szerencsétlen áldozatokat.

Természetesen orvosaink mindenek kapva-kaptak, ami csak valamicske reményt nyújtott a segítségre. O ... Béla orvostársunk s mekem különösen feledhetetlen bajtársam, az egyik orvosi szaklap-tan azt olvasta, hogy a török fronton a kiütéses tífuszos; betegek véréből kivonatolt szérum hatásos orvosszernek bizonyult a tífuszos megbetegedések ellen. Hihetetlen lelkesedéssel fogtak orvosaink a kivitelhez. A pontatlan és rossz műszerek következtében a szérum nem sikerült. A vele beoltott 72 hadifogoly társam közül, akik többnyire orvosok, medikusok és hadifoglyok szólásmód szerint panamisták, értsd: színészek, primadonnák, sportcsillagok, vagyis a tábor szereplő emberei, kedvencei voltak, egy medikus kivételével mind megbetegedtek s nagyrészt meghaltak.

Magam is Isten különös csodája, hogy megmaradtam. Menekülésemet súlyos maláriámnak köszönhettem. Nagyon sokat szenvedtem még a haláltáborból, Tockojeból magammal hozott maláriától. Legelemibb orvosságot, a chinint ebben az időben Krasznójarszkban sehol sem lehetett semmi pénzért megszerezni. Boldogult dr Fábrián Béla főorvos, aki nagy szeretettel tanúsított irántam, egyszer nagy diadallal újságolta:

— Na kicsik nem nesz többet rohamod, mert sikerült chinint szereznem, még pedig injekció formájában.

Csakugyan roham előtt kaptam egy-egy injekciót és mindannyiszor sikerült a maláriás rohamot elcsípni. Egy alkalommal azonban valahogyan az injekcióval egy kis levegőbuborék jutott a vérembe, amittől bizony nagyon beteg lettem. A fél felem rettenetesen megdagadt és fáj, s majd hogy rá nem mentem. Ekkor elhatároztam, hogy nem hagyom magam többet beoltani, inkább vállaltam a váltóláz kegyetlen hidegrázását s az ezt követő perzselő lázt.

Járatos voltam az orvosi pavillonban s éppen akkor állítottam be, amikor nagyban folytaké végzetes oltási műveletek. Ott volt a tábor egész ismert társadalma. Wirkner, Outi Laci, a tisztiszínház csillagai és sokan mások. Nagy jóakaróm, Fábrián dr. erősítette, hogy éppen már utánam, akart küldeni... s hogy milyen jó is lesz immunisak leszünk a tífusszal szemben. »Engem ugyan nem oltanak

be, kedves doktor bácsi, — feleltem, — elég volt nekem egyszer is.«
 Így menekültem meg a hadifogságom egyik súlyos keresztje, a
 malária révén la biztos haláltól.

Hogy mennyien haltak meg, pontosan nem tudnám meg-
 mondani, de hogy nagyon sok jó kenyeres pajtásom, barátom ott-
 hagyott ezen rémes tavaszon, azt fájón éreztem.

Legyen könnyű számukra az idegen szibériai föld ... örködjön
 álmuk felett az Úr, akinek még a porszemre is gondja van. Ti
 pedig kedves olvasóim mondjatok értük, akik megszenvedtek ér-
 tünk is, egy Ave Maria-t...

A hadifogság, ez a csodálatos világ, sok értéket vetett felszínre.
 Itt nem volt, aki kiszolgáljon bennünket, mindenki magára volt
 utalva, főképp a vörös, mozgalmas időben. Így legtöbb fogolyban
 olyan képességek láttak napvilágot, amelyeket a nagy világegésnek
 s a nyomorult hadifogolyéletnek kellett kiváltani.

Voltak igazán művészek a fűrés-faragásban, a zenében és
 a piktúrában. A hadifogság tétlensége meg szinte kedvezett a vers-
 faragásnak. Ez az élet melegágya volt a fűzfaepítésnek. Cso-
 dálatos, hogy a hadifogság művészete maradandó értéket nem pro-
 dukált, kivéve a költészet s egyik itthon is elismert, tragikus sorsú
 alakját, Gyóni Gézát. Aitöbbiek, mint a füst elenyésztek s dicső-
 ségük a hadifogságon túl nem jutott.

A krasznnojarszki hadifogolyélet egyetlen költője, aki bejutott a
 halhatatlanok közé, Gyóni Géza.

Gyóni Géza, családi nevén Achim Géza, Mihály bátyjával mint
 utóbbinak tisztiszolgája, Przemyslben került muszkakézre. Boron-
 gós kedélyű költői lélek volt. Még a várbán írt költeményeiben le-
 kicsinylőig írt a muszkákról, is így fogságbajutása után állan-
 dóan attól tartott, hogy a muszkák ezért felelősségre vonják. Ez
 a félelem egészen megülte lelkét, sőt költői nevét sem használta
 nyilvánosan. Mélabús kedélyét nem tudták a hadifogolyélet bohó-
 ságai felvidítani. Nem villanyozta fel a hazai elismerés, sem a
 Petőfi-Társaság tagjává választás, verseskötetének nagy hazai
 sikere. Egymásután születnek meg szebbnél-szebb versei: Nyílja-
 tok ki rácsos ablakok... és a többi gyöngyszemei költészetének.

Emlékezetes eseménye a pléni-életnek a »kokárdaügy«. 1916.
 februárjában a legénységi tábor intelligens része, tanítók, diákok,
 hivatalnokok nyírfakéregre zsebükkel tulipánt és két levelet fa-
 ragtak. A leveleketzöldre, a tulipánt pirosra festették, ami a nyírfá
 fehér kergén jól hatott. És ami a fő, pár rubelt hozott nyomorgó
 testvéreinknek. Csakhamar nagy kelete lett, jóformán minden tiszt
 sapkáján ott díszelgett. Nagyban készült a magyar pléni március 15-e
 megünneplésére. Gyóni »Márciusi akarat« címmel verset írt. A mű-

sor már készen állt, amikor villámcsapásként jött a hír, hogy »hivatkozással a szolgálati szabályzatra«, saját táborparancsnokságunk betiltotta a márciusi ünnepséget és letiltotta a tulipánjelvény viselését. Felháborodás morajlott végig a táboron a hír hallatára s akinek eladdig nem ékesítette mellét a tulipánjelvény, attól az időtől annak a sapkáján vagy blúzán is ott díszelgett. Az Ünnepet a tilalom ellenére is megtartotta a magyarság. Nyüzsgött a zenebarakk a plénitől s a Márciusi akarat után Gyóni papírlapot húzva elő, ráadásul frenetikus hatással elszavalta gyönyörűséges szép versét, a »Kokárdá«-t.

Szibéria mindkét Gyóni egészségét aláásta. Hadifogoly nyelven a »peisli«, a tüdő-pavillonba kerültek. Bátyja rövidesen meghalt. Sírjánál állva nemcsak szeretett bátyját, hanem önmagát is temette. Lélekben összetört. Rabágyára roskadva apátiába esik, de egyre írja borongós verseit. Kórházba kerül, de menthetetlen. Vallási téboly tör ki rajta, ír-ír, de lélek nélkül, míg elméje egészen el nem borul. Bátyja halála után három hétre Beethoven gyászindulója mellett kikísérte a tábor a Jeniszei mellett szomorúan meghúzódo togolytemetőbe, nagyon szeretett testvére mellé.

Fejfáján előre megírt sírverse áll:

*Hazai domb lesz, vagy idegen árok,
Bús sírom füve, amelyen kihajt,
Kopott fejfámon elmosódó írás
Bolyongó vándornak ezt hirdesse majd:*

*Boldog, ki itt jársz, .teéretted is
Megszenvedett, ki lent nyugszik a holt;
Véres harcok verték fel hírét.
De csak a béke katonája volt.*

Gyóni Géza tragédiája hadifogolyéletünk legszomorúbb mozzanata volt.

* * *

Úgy hiszem, minden fogoly életében a fogságba jutás első szakaszát a szellemi tétlenség jellemzi. Az ember nem tudott felocsúdni s valami csodát várt, ami megszabadítja. De a csoda csak nem akart jelentkezni.

Ezt a tétlenséget legtöbb fogoly — jómagam is végnélküli sakk- és kártyapartikkal gyógyígtatta. Óriási tarokk- és alsópartikat vívtak a plénik. Pénz nem volt, így gyufára, cukorra, teára vagy, felírásra ment a játék. Egyes partik éveken át tartottak, de úgy, hogy a veszteséget majd béke idején egyenlítik ki. Persze a jellegzetes gibicek sem maradtak el. Drukkoltak pro és kontra.

Voltak nagy stratégiák, akik csoportokba verődve a hadszíntér

térképe előtt kitűzdelték kis zászlacskáikkal a hadállást. Kritizálták a hadvezetőséget. Hangosan erősítette az újdonsült fogoly, hogy nem az ő hibájából esett fogságba, mert a hadvezetőségnek itt és itt, így és így kellett volna cselekednie. Persze ebből aztán nagy nemzetiségi viták keletkeztek. Mert a csehek jobbról, a csehek balról és így esett meg a nagy eset, hogy ő fogoly lett — volt mindig a konklúzió.

Nagy volt a harc a közös és a honvéd közti vitában. Sokszor nevetni való apróságon bíbelődtek és terebélyes fává nőtt a vita.

Jellemző, hogy ezek a viták nem meggyőződésből fakadtak, hanem inkább a hadifogoly lelkiismeretéből. El kellett az időt valamivel ütni.

De amikor a nagy békevárás felhői szétoszlottak, ráeszmélt a fogoly, hogy okosabb dolgokra kell berendezkednie. Nyelveket tanultunk, amelyben sok társam oly szépen haladt előre, hogy bizony későbbi életében sem bánta meg.

Hihetetlen lelkesedéssel vetette magát a társaság a munkára, ami legalkalmasabb volt a szomorú jelen feledtetésére. Pusztán az idő felhasználása volt az első indíték és nem gondoltuk még a kezdet kezdetén, hogy életkérdéssé válik majdan számunkra, ami eddig csak passziót jelentett..

A tömértelen sok idő, ami rendelkezésünkre állott, valamint az, hogy a munkára termelt férfi egész erejét egy célra irányozhatta, igazán megbecsülésre méltó munkák elvégzésére képesítették foglyainkat. Dilettáns kezdőkből igazán kezdetleges eszközökkel művészek lettek. A hazaiaknak szánt fa- és csontfaragások, művészi intarziás berakások, dobozok, képkeretek készültek nagy gondossággal.

Emléktárgygyűjtés általános láz volt a fogolyéletben. Jómagam is tatárládát muzsikáló zárral, valódi asztrahán prémet, egész határ képeslapot és sok minden egyéb dolgot halmoztam fel, hogy majd az itthonmaradottaknak kedveskedjem velük, de a nehéz időben mind-mind elúsztak és meg kellett azzal elégednem, jómagamnak és hozzátartozóimnak, hogy nagy ügyel-bajjal életemet hazamenhettem.

Szinte önmaguktól fejlődtek ki egyes szellemi szükségletet kielégítő szervek. A muzzka újságok értesítettek bennünket a világ eseményeiről, persze egyoldalúan és elfogultan. Nagy becsben voltak a fordítók, akiket esténként óriási gyűrű vett körül. Később élelmes vállalkozók leírták és lesokszorosították ezeket a híradásokat, mígnem megszületett a tábori újság. Ilyen volt a mi »Kelet«-ünk s ennek pandantja, a »Kikelet«. Tudományos, művészeti és szépirodalmi cikkek látnak napvilágot, gazdagon díszítve. A szépirodalmi újságok avatott tollú írók és rajzolók kezéből kerülnek ki és csak egy példányban, amelyek ma már muzeális értékek. Mint féltve

örzött kincsek kerültek kézről-kézre, amelyek nem egyike a rajzolás és az írás valóságos remeke.

Kutatások alkalmával rejtegetni kellett mindennemű írást, mert a maszka a plénik irodalmi működését rossz szemmel nézte, na meg tagadhatatlan, hogy la muszkarendszer alaposan ki volt figurázva.

A hazai könyvnek és újságnak óriási becse volt. Ha odatévedt valamely hazai csomagból egy-egy újságlapocská, mint ereklyét őrizte a tulajdonosa s csak a meghitteknek adta ki kezéből. Hasonló tiszteletben részesültek a sok motozás után csodálatosan átmentett hazai könyvek. Minden lapja külön volt, elnyútt lapjait szentírásként forgatták a plénik.

Később a táborban található könyveket összegyűjtötték és a vöröskeresztől kapott könyvekkel együtt ezek képezték a hadifogolykönyvtárak magvát. A németek nagy ügybuzgósággal támogatták szegény fogoly honfitársaikat szellemiekben is. A legkülönfélébb irányú könyveket juttatták a vöröskereszt révén embereik kezébe. Sajnos, magyarnyelvű könyvek Moszkván vagy Péterváron túl nem jutottak, ott elrekedtek. Legfeljebb imakönyvek és selejtes értékű munkák kerültek kezünkbe. Egyes táborok könyvtára tekintélyes példányszámra növekedett. Így például a krasznojarszki könyvtárunk 5000 példányt számlált, természetesen német könyvekben. A könyvhasználatért bizonyos díjat kellett fizetni, amit rendszerint a legénység segélyezésére fordítottak.

Nagyszerű képzettségű szakemberek, magyarok, németek egyaránt, előadásaikkal felolvasással, új ismeretekkel növelték a foglyok tudását. Aki különösen értett valamihez, szívesen osztotta meg társaival tudását

Így tehát, azokat a semmittevőket leszámítva, akik egész fogóságuk alatt csak tétlenkedtek, alapos ismeretek szerzésére, önképzésre nyílt alkalom, s így minden nyomorúság ellenére, szellemi többletet könyvelhettünk el hosszú hadifogságunk javára.

A hosszú, vágyakozásteli hadifogoly estéken természetesen legkibuggyant a hadifogoly-szívből az ének és a muzsika. A bánat, a szenvedés kiutat keresett, nótába, muzsikába olvadt fel. Önmagától megszületett a hadifogoly-zene, Turkesztánban csakúgy, mint Szibériában s egyebütt, ahol megalázott hadifogoly sínylődött, legmagasabb művészi tökéletességre emelkedett. Tagadhatatlanul termékenyítő hatású volt ezirányban a dalos muszka lélek. Ha két orosz összekerült, már két hangon dúdolta a mélabús muszka dalokat. Gyakran hallottuk »konvojaink« — »őreink« dalát, Asztrachánban pedig a Volgahajósok gyönyörű danáit élveztük.

A hadifogoly zenekultúra puszta kedvtelésből indult ki s később bizony sok fogolyszámára kenyérré lett. Kezdetben nem volt

kedve a pléninek dalolni. Lassanként azonban majd ebben, majd pedig a másik barakkban pendült meg a balalajka vagy gitár. Hegedűre nem tellett, mert drága szerszám volt. A fiatalság, hamarabb megvigasztalódva, elkezdett gitárszó mellett énekelgetni. Más táborból új emberek érkeztek s csak akadt ott is egy-egy hangszer. Tömörültek s megszületett a zenekar és énekkar. Rejtett tehetségek tűntek fel, akik értettek a dirigáláshoz és a hangszereléshez, sőt a hangszerkészítéshez is. Kopekjeinket összeraktuk, a kopekekből ru-belek lettek, s megszerezhető lett a hangszerépítéshez szükséges anyag, a furnír. A hegedűkészítés mesterei Papp-Szilágyi László hadnagy és Elek Sándor krasznnojarszki hadifogolyok voltak. Az általuk készített hegedűkön adták gyönyörű koncertjeiket a hadifogoly zenei élet csillagai, az itthon is elismert művészek, Melles Béla és Hódossy István. Később azután a svéd és dán vöröskereszt, meg Amerika bocsátotta rendelkezésünkre a különféle hangszereket, amelyek birtokában lehetségessé vált a zeneirodalom remekeinek minden igényt kielégítő előadása.

A hadifogolyzenei és színházi élet fővárosa Krasznnojarszk volt. Sokan voltunk; ide hozta össze a Gondviselés a legtöbb művészt és közönséget, ami fontos a fejlődéshez. Kezdetben itt is hiányos volt a hangszerkészlet, nem is szólva arról, hogy milyen csehül állottunk művek dolgában.

Megvolt a nagy lelkesedés, a kamarazene virágzott. A muszkák akadékoskodtak, nem jó szemmel nézték a nagy zenekar alakulását, félték minden csoportosulástól. Pedig a kamarazene nem elégített ki mindenkit. A legnépszerűbb csoport a rádióból oly előnyösen ismert Melles-vonósnégyes volt. Végül sok utánjárással megengedték, hogy nagy zenekart létesítsenek. Az élen istenáldotta szervezőképességével és zenei tudásával dr. Boldis Dezső főhadnagy, jelenleg győri tanfelügyelő állott. Óriási munkával zongorakivonatokból nagyzenekarra átírták a darabot, míg végül a parancsnokság sok-sok zaklatása ellenére megtartották az első hangversenyt kimond hatatlan sikerrel, amelyek diadalmasan folytatódtak a 100-ik szimfonikus hangversenyig. A műsoron a zeneirodalom remekei szerepeltek. Beethoven örök szép szimfóniái az egy IX-et kivéve. Mozart, Liszt, Schubert, Csajkovszky, és a többi zenecsillag alkotása kápráztatta el a hálás pléni sereget.

Azonkívül különzenekara volt a színháznak, cigány-és szalon zenekar feledtette a szomorú jelent a könnyű zene kedvelőivel.

Másik fontos intézménye volt a hadifogolytáboroknak a színház, amely egy-egy estére elfeledtette a pléniknek a hadifogolyélet keserveit s odavarázsolta az otthoni, emberibb életet. A színház nagy népszerűségnek örvendett. Áldásos volt a színészre, főleg pedig a közönségre egyaránt. A színész számára elfoglaltságot je-

lentett, míg szerepét tanulta, próbált, tarka rongyokból ruháját varrogatta-tervezgette s a fasarokkal megtoldott, arannyal bemázolt férfi félcipőjét primadonna szerepében használhatóvá tette. A fogolyközönség pedig a beszéd és a zene szárnyain, a rivalda fényénél és altató világánál álmvilágba repült, ahol önfeledten sírt vagy nevetett eme pár óra alatt.

A színház mustármagját is barakkban vetették el. Voltak istenáldotta kedélyek, akik a korgó has szavát, a megaláztatást mókával, adomákkal és negyvennyolcas, ósdi kabarédalokkal feledtették. A rátermetteknak híre ment a szomszéd barakkokban, meghívták csajára s az ott összejötteket felvidította szellemeskedéseivel. Jóllehet az ilyen összejövetelek szigorúan tiltva voltak, s ha rájöttek, dolgozott a kancsuka, mégis mindig népszerűbbek lettek. Akadtak nótafaragók, de színműírók is. Voltak hadifoglyok, akik hihetetlen memóriával rekonstruálták a hazai darabokat de női szereplőkkel s így megjelent az első, — férfinő. Előszedték a tejképző kadékat, zászlósokat és hadnagyocskákat, ha kellett parancsszóra, hazafiúi érdekből, miként már megírtam, hogy én is így lettem primadonna.

Asztrachán után Orenburgba és Tockojében még mindig családian ment a színjátszás. Krasznnojarszkban azonban a hadifogoly fővárosban már nagy stílusban folyt. Itt voltak hivatásos színészek, de a színház zömét a műkedvelők képezték. Kezdetben furcsa volt a férfi női szerepben, ha megszólaltak, vagy kiesve a szerepükből, nagyobbat léptek, kibújt belőlük a férfi publikum mulatságára. De itt is gyakorlat tette a mestert."

Csodálatos a bajbajutott ember teremtő ereje. A muszkák színház céljaira két nagy istállót utaltak ki nagy könyörgésre. Óriási munka kezdődött, az egész tábor dolgozott. Téglat, habarcsot hordtak, gyalultak, kulisszákat festettek, ruhákat készítettek. A semmiből hirtelen 480 ülőhelyes, emelkedett nézőterés színház nőtt ki sülyesztett zenekarral, hatalmas színpaddal, öltözőkkel s műszaki helyiségekkel. Az előadást az »Iglói diákok«-kal nyitották meg, frenetikus sikerrel. Külön volt a magyar és német színtársulat, amely felváltva játszott s az összemélyzet a műszakiakkal együtt 300 tagot számlált. Télire elmésen központi fűtést rendeztekbe. Minden nap volt előadás. A próza- és operettirodalom kiválóságai váltogatták egymást. Legnagyobb sikere a Tatárjárásnak és Strauss János örökszép klasszikus operettjének, a Denevér-nek volt. Az első 50-szer, az utóbbi pedig 60-szor ment telt ház mellett. A Denevérben balett-kar is szerepelt s primadonnáink úgy trilláltak, mint a csalogány. Voltak olyanok, akik minden este ott ültek a színházban. A jegy vásárlásánál sorba kellett állni. Egyesek már este szalmaszákkal, csajnikkal odaállítottak a pénztárhoz, hogy jegyhez jussa-

nak. Egymást érték a szebbnél-szebb darabok; a Leányvásár, Testőr, Víg özvegy. Az ördög, Luxemburg grófja, Taifun, stb. Az egymásután kiürített kis táborok lakóit Krasnojarszk szívtá fel. Minden tábornak megvolt a maga színészgárdája. Így az újonnan jött színészekkel és művésznőkkel nőtt a színház s bizonyos szent irigység és féltékenység támadt a régi, öskrasnojarszki színészek és az újonnan feltűnt csillagok között. Így lettem én is a sors szeszélyéből 1918-ban a krasnojarszki tiszti színház naivája. Az először pusztán passzióból indult színház az idő romlásával kereseti forrásává lett. Fizetésem 300 rubel volt, mint a színház első naivájáé. Tellett is, hisz a városból egész autósorokon jöttek egy-egy előadásra.

Persze a színháznak áldásos missziója mellett árnyoldala is volt. Sok féltékenykedés, intrika ütötte fel a fejét s egyesek nemcsak a világot jelentő deszkákon, hanem privát életükben is primadonnát játszottak. Ezért azután, meg is váltam a színház kötelékéből, de hogy tagja voltam, sohasem bántam meg, hisz szökésem sikerét is színészkedésemnek köszönhettem.

* * *

A krasnojarszki napok mindig súlyosabbak lettek. A megélhetés gondja állandóan sötét árnyékot vetett fogolyéletünkre. Széll-el-béelt gúnyánkat biz átjárta a 40 fokos szibériai szél, az éhség pedig majdnem mindennapos lett portánkon.

A hadifogságom első két asztraháni, majd orenburgi esztendejét, az egyéb bajt leszámítva, tűrhetőbbé tette az a pár rubel, amelyet a hágai egyezmény értelmében a muszka részünkre cárizmus fennállásáig — ha nem is pontosan — kifizetett. Amint a forradalmak elsöpörték a cári trónt, ez az utolsó támaszuk is elveszett. Egy darabig ipari munkán lévő és elég jól kereső hadifogoly legénységünk idehaza fizetendő kölcsöneiből tengődünk. De csak azok, akiknek volt reménységük és tehetségük, hogy hazatérve visszafizethetik vállalt köteleességüket. Persze becsületre ment s a legtöbb inkább a ráváro nyomorúságot választotta, minthogy az otthoniakat megterhelje. Odajutottunk, ahol szegény legénységünk már a hadifogság első pillanatától görnyedezett: el kellett fogadni a legmegalázóbb munkát s más, híján koldusbotot, koldustarisznyát fogtunk és házról-házra járva koldultuk össze a betevő falatot. Az út már kitaposott volt. Ezt a kálváriát szegény bakáink régóta járták. Hisz kezdettől fogva felhasználták embereinket állami- és közmunkák elvégzésére. Folyamszabályozásoknál, csatornaépítéseknel, a Don vidék és Szibéria tárnáiban az Ural és Szibéria rengeteg erdeiben, a Murman haláltalpfás vasút építésénél. Persze ingyen kellett dolgozniok, a kirendelt őrség nem éppen gyengéd nógatására. A tél beálltával

a feleslegessé vált foglyokat testileg-lelkileg lerongyolódva terelték a táborokba, ahol a tifusz, a skorbut, a malária s egyéb rájuk leselkedő rém a minimumra legyöngülő, testükkel játszva elbánt. Még jól jártak, akiket mezőgazdasági munkára vezényeltek. Legtöbb esetben beilleszkedtek munkaadók életkörülményeibe s szinte családtagoknak tekintették őket. A föld népe, aki annyira érzi életében, munkáiban Istent, a szegény fogolyban is hamarabb felismerte Isten teremtését.

Az ellenállást szigorúan büntették. Álljon itt az irkucki katonai körletparancsnokság idevágó rendelkezése: »Minden hadifogoly köteles azt a munkát, amelyhez vezényelték, elvégezni, bárminő nehéz legyen az. A vonakodó visszaküldendő a táborba, ahol egy különleges parancsnokság hatáskörébe jut és fegyenc módjára kezelendő, ez a büntetés azonban nemcsak egy hónapig tart, hanem a hadifogság egész tartamára kiterjed. Persze válogatott a muszka a fenyítékek különféle nemében. Koplaltatás kancsuka gyakori jelenség volt a szegény, robotoló katonáink életében. A büntetés leggyakrabban fajtája mégis az elzárás volt, mégpedig »do-rázporjázsenijé«, ami azt jelenti, hogy további rendelkezésig, értsd: bizonytalan ideig. Aki így került a »tyurmá«-ba, sokszor ott sínylődött napokon, éveken át a nélkül, hogy vizsgálatot indítottak volna ügyében. Egyszerűen elfeledkeztek róla!

1915. februári muszka jelentés szerint Szibériában azon időben 174.336 osztrák—magyar és német hadifogoly élt s ebből 120—130 ezer plénit vittek munkára. Hadifogoly legénységünk legtöbbje majdnem egész évben a táboron kívül élt. Szükség szerint a parancsnokság egyik munkahelyről a másikra irányította őket. Persze ez mérhetetlen sok fáradással és szenvedéssel, nélkülözéssel járt, ide volt jó oldala is. Egyrészt le voltak foglalva s nem volt idejük a tépelődésre, másrészt bejárták a muszkabirodalom legtávolabbi részeit és elsajátították a nyelvet, sokat láttak, tapasztaltak, drága tandíj árán.

A legénységi táborok állandó lakói csak a munkaképtelenekből s a nemzetközi egyezmény értelmében munkára nem alkalmazható önkéntesekből, a póttartalékosokból állott. Persze a muszka később ezeket a rendelkezéseket is felrúgta és kemény munkára fogta őket.

Voltak azután szerencsésebbek, élelmesebbek, akik vállalkozónak csaptak fel, főképp az iparosok és a kalmárkodásra hajlamosak. Ezek bizony szépen kerestek.

Ez a sors várt a tisztekre is. A szolgálati szabályzat eme rendelkezését: »tisztnek nem szabad rangjához nem méltó foglalkozást üzni«, az élet felcsúfolta s bizony a szükség gyakran a leglealázóbb foglalkozásra rászorított bennünket.

A békeváró fogoly ábrándjai közé tartozott a forradalom. »Csak jönné a forradalom!« — kelt sokszor ez a fohász a plénik ajkán. Meg is jött, de nem volt benne köszönet. Kitörésével a muszkabirodalmat alapjában rendítette meg. Teljesen felborította a cári birodalom rendjét s arra törekedett, hogy az előző uralomnak még az emlékét is elsöpörje. Állt ez először is a hadseregre, amely egy-kettőre szétszaladt.

Több foglyot sok-sok kellemetlen emlék fűzött a különféle apró és nagyobb katonát parancsnokokhoz, akik őrizték, borsot törtek az orra alá, de végeredményben mégis csak — jól vagy komiszul — gondoskodtak ellátásukról. Most azonban, hogy ez a hadsereg a »szent szabadság« jelszava alatt rabolva, pusztítva széjjelment a világ minden tája felé, a nyomában támadt felfordulásban ottmaradt étién, ruhátlanul, védtelenül.

Fellángolt a legrettenetesebb polgárháború. A bolsevikiek igyekeztek megszilárdítani hatalmukat, a magára eszmélt polgárság pedig nyíltan és titokban megkezdte védekezését a vörösök ellen. Ellenforradalmi megmozdulások törtek elő az óriási birodalom minden részében s a két ellentétes világnézet, a vörös és a fehér eszme képviselői hihetetlen elkeseredéssel és leírhatatlan vérengzés közepette törtek egymásra. A fehér csapatok, élükön Kalagyin kozák atamánál, Alexejev tábornokkal, Kutjepov ezredessel a Don vidékén, Dutov kozák ezredessel Orenburg vidékén, Kelet-Szibériában Szemjonov kozák atamánál, Nyugat-Szibériában pedig Kolcsak admirálissal, valamint a hírhedt és nekünk, magyar foglyoknak annyira szomorú emlékű cseh légionáriusokkal, az entente-hatalmak, különösen pedig Franciaország támogatásával a bolsevikiek uralmát igyekeztek megtörni azzal a végső céllal, hogy a háborút a központi hatalmak ellen a győzelmes békéig folytassák.

A csehek, akikről hadifogságunk első pillanatától láttuk, hogy velük szemben a muszka egész másként viselkedik, mint velünk, szabadságot élveztek, jobb elbánásban részesültek s a Keleten való hazatérés ürügye alatt az Uraltól egészen Vladivosztokig megszállták Szibéria egyetlen ütőerét, a szibériai vasutat. A lakosok, akik a vörös gárdáktól sokat szenvedtek, segítőtársakat láttak bennük és így gyanútlanul engedték át a vasút egyik állomását a másik után s a cári érzelműek segítségével szorongatták a bolseviket.

Ránk, foglyokra sem a fehérek, sem a vörösek semmi jót nem hoztak. Két malomkö közé kerültünk. A bolsevikiek fehéreknek, a fehérek pedig vörösöknek tartottak bennünket. Helyzetünk napról napra súlyosabb és kilátástalanabb lett. A rettenetes élelmiszer- és tüzelőhiány, ruhátlanság közepette ránköszöntő tél a hazai összeomlás hírei a testileg és lelkileg összeroppant foglyokat kegyetlenül sújtották. Ehhez jött azután az örökös tortúra, hol fehér, hol pedig

vörös részről, — aszerint, hogy melyik jutott a csatározások folyamán a nyeregbe, — hogy csapatai közé toborozzon bennünket. A pléni általában igyekezett semleges maradni s hála Istennek, aránylag kevesen voltak, akik az agitáció és szenvedés hatása alatt megtántorodva részt kértek a muszka polgárháborúból.

Az entente-hatalmak mindent megkíséreltek, hogy a foglyok hazatérésének útját állják. Bizony az események hatása alatt a legtávolabbról megindult lezsarolt, éhes tömeg, ha el is jutott mérhetetlen fáradtság és nélkülözések között az országút pókhálószerűen bevont akár vörös, akár fehér fronthoz, feltartóztatták, lecsukták, ahol étlen, a piszokban kellett elvesznie, vagy a végső menedékhez fordulva, beállt vörösnek.

Elmondhatom, hogy hadifogságom legérzékenyebb szenvedéseit saját vérünkéből vörössé lett, volt hadifogoly társaink okozták, de mégsem tudom őket teljesen elítélni, hogy egyikük-másikuk megfélemlített magáról, ha latolom siralmas, kilátástalan szenvedéseinket. Idegek dolga. Azon mulott, ki bírta tovább.

Rettenetes helyzetünkben a bolsevikiek, felismerve a lehetőségeket, terrorszerűen fogták az agitációhoz. De hála Istennek, mindig bírtuk idegekkel.

A fegyelmetlen vörösök állandóan vereséget szenvedtek a fehérektől, akik a Szibéria rengeteg erdőségeiben rejtőzködő fehér érzelmű oroszokkal tekintélyes erővé növekedtek. A bolsevikiek kénytelenek voltak fegyverszünetet kérni, amit meg is kaptak s a tárgyalások megkezdésével Kadlitz cseh századost bízták meg a fehér csapatok. A megbízott teljes megadásra szólította fel őket. Ezalatt a vörösök végső erőfeszítéssel belefeküdtek az agitációba. Egykori hadifogoly társaink, a krasznajarszki hadifogoly életében annyira hírhedt Méhes, Somogyi és Pataki elvtársak lóháton, elegáns menccsikov bundákban keresztül-kasul száguldták a tábort, hogy szép szóval, majd erőszakkal a csehek ellen agitáljanak. Elhúzták szánk előtt a mézes madzagot, leállították a tábor vörös őreit, kinyitották a nagykaput és szabadnak nyilvánítottak bennünket. De a tábor testi-lelki lerongyolódottságában is imponálóan viselkedett, megtartotta fegyelmeztségét és józanságát s parancsnoka, Koncz Ödön 12-es honv. rangidős ezredes kijelentette: »A fogoly tisztek mostanáig semlegesek voltak. Semlegességüket ezután is meg akarják tartani. Amint eddig minden politikai mozgalomtól távol tartották magukat, úgy ezután sem akarnak beleavatkozni semmiféle ilyen mozgalomba. A tábor a genfi vöröskereszt oltalma alatt áll s ennek oltalma alatt akar maradni ezután is. Ez a tisztitábor visszavonhatatlan elhatározása, amelyhez minden körülmények között ragaszkodik.»

Miután ismét visszahelyezték az őrséget, nehogy élhessünk az

imént adott szabadsággal, fenyegetőzve, káromkodva elcsörtettek a legénységi táborba szerencsét próbálni. De ott is csúfosan felsültek, mert drága, agyoncsigázott véreink tengernyi lealázottságuk közepette is hőskökhöz méltóan viselkedtek és egyhangúlag kijelentették: »Ha a tisztek is fegyvert fognak, akkor mi is, mert mi minden tekintetben tisztjeink példáját akarjuk követni.

Másnap este aztán vége is volt, legalább is egy időre, a krasznojarszki vörös uralomnak. A Jenisze folyó felől sűrű fekete füstoszlop jelezte, hogy felgyújtották a raktárakat és szirénabúgás közepette a bolsevikiek ellógtak, hogy helyet adjanak a fehéreknek, köztük a cseheknek, akik ott folytatták, ahol a vörösök elhagyták. Sőt kegyetlen, embertelen magyargyűlölettől fűtve túlcitálták a vörösöket és töméntelen ártatlan vérrel írták be emléküket a védtelen, mindenki önkényének kiszolgáltatott krasznojarszki hadifoglyok életébe.

A polgárháború borzalma kit-kit természete szerint legjobb esetben a teljes fásultságba, másokat pedig az örületbe kergetett. Az örülettől való menekülés, valamint rettenetes anyagi helyzetünk érlelte meg lelkünkben a vágyat: dolgozni, dolgozni! Akármit vagy akárkinek, csak dolgozni, hogy a töprengéstől szabadulhassunk. A helyzet a lehető legbonyolultabb volt. Teljesen ellentmondó jelentések még jobban fokozták a foglyok idegességét.

Csodákat tud művelni az emberi akarat. A harcok miatt a Kelettől és Nyugattól egyaránt teljesen elzárt Krasznojarszk 5000 hadifoglya hihetetlen erőfeszítéssel és kitartással máról-holnapra virágzó ipari központot teremtett. A munka, a napi küzdelem megengedte és ellenállóbbá tette a plénit. Hőskölteményt kellene írni arról a találékonyaságról, amellyel megszervezték ezt a hadifogolytelepet. Egész Szibériába szállították árúinkat.

A komolyabb elem a jobb időben is igyekezett magát munkával lefoglalni, de csak a kedvtelésből. Nyakra-főre készítettük a berakásos kesztyű és cigaretta emlékdobozokat, mígnem lassanként az emlékek készítése helyett komoly munkára kényszerített bennünket a nyomasztó kenyérgond.

Tekintettel arra, hogy a legtöbb fogoly sohasem álmodott arról, miszerint szunnyadó tehetségeit ipari téren érvényesítse, kezdetben természetesen nem is igen értettünk hozzá. Így egyes ipari készítmények előállítását valósággal újra kellett felfedeznünk. Sokáig okoskodtak például arról, hogyan kell gyufát gyártani, festéket vagy cipőkenőcsöt előállítani. Leszámítva a sikerületleneket, csakhamar a legkiválóbb ipari termékek kerültek ki a hadifoglyok kezéből.

Nincs az a cikk, amit ne készítettünk volna. A cipőszegtől kezdve a parfümig és fogporig mindent gyártottunk. Volt bútorgyár, botgyár; kőfaragók, tükörgyártók. Különösen virágzott a

piperecikkek gyártása. Készítményeink között csakúgy szerepelt a bajuszpedró, mint a kölni, hajnövesztő, púder és a rúzs. A fogporipar tömegeket foglalkoztatott bámulatos munkamegosztással. Külön vállalat készítette a íodobozokat, iparművészek terveztek az ízlésebbnél-ízlésebb címkéket és díszítéseket. Tekintélyes volt a cipészipar is, ahol mintegy 300-an dolgoztak. Nagy gondot okozott a faszegszükséglet fedezése. Óriási türelemmel, bicskával faragta egy külön iparág, mígnem gépet konstruáltak s a faszeggyártóknak befütyültek. Nagyrészt olyanok voltak a legügyesebbek, akik azelőtt testi munkát sohasem végeztek. De természetesen voltak olyanok is, akiket komoly munkára nem lehetett használni. Ezek voltak a kulik. Kormot gyűjtöttek a festékiparhoz, lószórt a kefégyárosok számára. Megvolt a rendes udvari borbélyunk, a jó »fűsüs« barátom, — civilben mérnök, — aki házhoz járt, hóna alatt a kis motyójával. Természetesen a finomkodók sem hiányoztak, de náluk többre került a leves, mint a hús. Kesztyűben kötötték ugyanis a kefét, féltették kezecskéjüket. Bizony hamar elkopott a kesztyű, a kefékötés meg gyengén fizetett.

Természetesen a vigéc is elmaradhatatlan volt, aki a keresetet lefőlözte. Jellegetes alakja volt a tábornak Weisz Pali, a köznyelven gömbölyded termeténél fogva csak a »rémitő libamáj« névre hallgatott és aki a parfümtől kezdve a cipőfűzőig mindenben utazott.

Kis családunk négy tagja először a »suvix-gyárban« dolgozott, majd szandált gyártottunk, mígnem komolyabb iparhoz, a szabósághoz és a szűcs mesterséghez szegődtünk. Ez utóbbi különösen jól jövedelmezett. Rengeteg prém volt Szibériában. Szibéria téli országútján, a Jeniszei folyó derékig befagyott jegén észak különféle nomád lakói ellepik prémmel Krasznojarszkot. 40-50 darab karmantyút és boát szépen selyemmel béelve, karunkra aggatva, mint az olcsó János kínálgattuk a »tolcsokon«, Krasznojarszk hetivásárán. Hazatérésem után fel is szabadítottam magam a szabóságban, hogy kárba ne vesszen a tudományom. Minden aranyat ér, amit az ember tud. Szabadulási okmányaimmal papi életemben is nagy sikerem volt az iparostanonc-iskolában.

Nem hiányoztak a csalók sem, kiknek számára jó talaj volt a muszka-hiszékenység. Nagy kelete volt a gombnak. Amíg a szarúkészlet tartott, addig abból esztergályozták, de a nagy kereslet csalásra csábította őket. Az előállításához valami újonnan kitalált anyagot kezdtek használni szaru helyett, ami a nagy nyári forróságban mind a hölgyek ruháján, mind a kereskedők kirakatában egyszerűen elolvadt. Éppen ezért azután amint egyszer az egyik gombügynöktiszt beállított a kereskedőhöz, majdnem kidobták.

Amikor meghallotta, hogy miről van szó, fortélyhoz nyúlt s így vágta ki magát a muszka előtt:

— Hát-nem tudod, hogy van téli, és nyári gomb? Ki látta a téli gombot a napra tenni.

Szegény muszka szégyenkezve kért bocsánatot, hogy ő ezt nem tudta.

Más alkalommal pedig a púdert szaporították meg közönséges mézporral és krétával s egész természetes, hogy a 40 fokos havas szibériai búrán — szélvihar — elemeire bontotta a muszka hölgyek arcán a meszet.

De a többség becsületes volt s amit ott teljesített a fogoly-sereg, az az emberi akaratérő diadala volt.

Sivár, lealázott életünket mint fárosz ragyogta be az évenként ránkköszöntő szent karácsony. Szívünk felmelegedett, fonnyadt orcánkra kiült a lelkesedés szent öröme.

Különösen az utolsó fogoly-karácsony emléke él élénken lelkemben, A kalendárium 1919-et mutatott. Már negyedszer zörgett ajtónkon a szent este, hogy lefoglalja magának egész valónkat. Hónapokkal előtte vége-hossza nem volt a tervezgetéseknek, hogy odalopjuk az otthon boldog, békés karácsonyát. A távolabbi előkészületet a verejtékünkkel megkeresett rubelek megtakarításán kezdtük. Megvettük a karácsonyi cserép-perselyt, amelybe heti keresetünkéből mindegyikünk bedobta a kiszabott fejpénzt.

Hét pléni (fogoly) éldegélt a nyomorúságos barakk egyik »box«-ában meghitt szeretetben. Két idősebb népfelkelő főhadnagy, az egyik jelenleg a posta tekintélyes állásában levő hivatalnok, a másik egy aradi gimnáziumi tanár és mi négyen süldő legénykék. Boldogok voltunk, mert jobb karácsonyunk ígérkezett az előbbi éveknél, amennyiben zsirosabb kereseti forráshoz jutottunk. A két öreg, az »apa«és a jó »Tanár bácsik — ahogy közönségesen hívni szoktuk őket — a harisnyastoppolás lélekelő mesterségét űzték, amelyből télen bő aratásuk akadt a 4000 lelket számláló tisztitáborban. Mi pedig, fiatalok, az előző évben gyakorolt, kevésbé jövedelmező fogpor-üzletet a sokkal több haszonnal járó szücs-mesterséggel cseréltük fel. A Szibériában bőségesen lévő prémekből női karmantyúkat és boákat készítettünk, amelyeket azután a városban jó pénzért eladtunk. Így tehát volt mit sülyeszteni hét végén a kis perselybe.,

Ezenkívül minden lehető eszközt megragadtunk a karácsonyi alap növelésére. Megpumpoltunk mindenkit, aki hagyta magát. Legtöbbször a csaták hárijánosai kerültek horogra. Egyesek ugyan annak ellenére hogy már négy, öt, sőt hat éve tiporták a magyar kálváriát, még mindig nem szüntek meg leadni fantasztikusan ki-

színezett harctéri élményeiket az egyedül pipaszóval elfogott muszkákról, a meg nem történt huszárbravúrokról stb. Ki volt mind-ezekre kíváncsi? A sok várástól elfásult, jámbor pacifista volt itt mindenki. Ezekre ki volt mondva a statárium. Óriási betűkkel megrajzolt plakátot függesztettünk a barakk szembeötlő falára, emelvén közhírré tétetett, hogy mindazon látogató, aki harctéri élményeit meri mesélni, 50, azaz ötven kopeket köteles a szoba karácsonyfa alapjára befizetni. Így sok ötven kopek adott találkát kis perselyünknek.

Minden napnak meg volt a maga programja. Esténként kezdődött a nagy készülődés. Boldogan, szent közösségben aranyoztuk a diókat, simogattuk az előre összegyűjtött ezüstpapírt, a karácsonyfa leendő ptykéit. Feltörtük a kis perselyt, számoltattuk, hogy takarónk meddig érhet. Mintha most is látnám a jó Tanár bácsit, kezében a plajbással, amint nagy szakértelemmel számadást csinált. Ja, ehhez felsőbb matézis kellett!

Mint a kis különítmény főszakácsára, rám várt a karácsonyfa süteményeinek elkészítése. Szaggató hiányában aztán, mint szegény helyen szokás, előkerültek a különböző alakú teásdobozok fedelei. Ezekkel fantasztikus formájú csillagokat, karikákat és piskótaalakú, kristálycukorral teleszórt süteményeket készítettem. Végre azután elérkezett a szent vigília. Lázás takarítás, sütés-főzés, karácsonyfa-díszítés az egész vonalon. Estére kelve, teljes pompájában állt a karácsonyfa, sok apró fényével, tarka láncáival és cukorkáival.

De hiába, a negyedik rabkarácsony-esténk is oly szomorú és keserves volt, akár az első, második vagy a harmadik. Csak testünk volt Szibériában, lelkünk a Duna—Tisza mentén kalandozott. Hiányzott az otthon, amely melegséget ad. Néma szomorúság ütött tanyát rabvackunkban. Csupa lehangolt, bánatos, szótlan arc, messze-messze révedező tekintet. Még Decskónak, társaságunk legvidémbb tagjának sem lehetett szavát venni. Nem ízlett semmi. Szakácstudományom kárbaveszett, mert majdnem érintetlenül maradt a mákos tészta, az aszalt gyümölcs és a többi tipikus karácsonyi eledel. Egyenként somfordáltunk szótlanul nehéz rabálmokat adó priccünkre. Ekkor aztán hazaszállt a lelkem a messze-messze cirága hazába, a csillogó karácsonyfás, meleg fészekbe. Megelevenedtek előttem boldog gyermekéveim karácsonyai. A kis csákó, kard és puska; mokány paripám, a hintalovam s a többi kis, ki-mondhatatlan örömet okozó jószág. Megjelent előttem egy jószágos, ezüsthajú asszony arca, eme boldog karácsonyok rendezője — az Anyám...

Szívem csordultig megtelt keserűséggel, míg végre sok tűnődés után megkönyörült rajtam az álom. Úgy éjfél tájban arra ébredtem fel, hogy az én kis Laci barátom, családnk legfiatalabb

tagja, tejképű kis hadnagyocska, keservesen hüppögött a sötét, téli szibériai éjszakában. Erre aztán a közös szomorúság az én szívemből is kibugyant. Sírtam, nem tagadom. Odahajoltam, részvétellel simogattam és csókoltam meg kis szenvedő barátom homlokát. A megkönnyebbülés könnye volt.cz, amin nincs mit szégyenkezni. Hisz a nép is azt tartja: »A harmatcseppben az ég képe, a keserűség kicsalta könnyben pedig Krisztus képe van«.

Amint újra erőt vett rajtam az álom, hazavetődtem, de hiába zörgettem, nem tudtam-bemenni. Erre ismét felébredtem, de akkor már a csendes szibériai léjtszaka szétterítette holdsugarakból szőtt ezüst fátyolát szunnyadó társaim felett. Mind megbékültek. A szomorúság és keserűség fodrozta ráncok elsimultak. Hazataláltak, ahová vágyuk űzte — legalább álomban. Csak én virrasztottam, csak engem nem engedtek be. De mire odahaza a pásztorok miséjét mondták, már én is otthon voltam — álomszárnyon. Az ott-honi kedves arcok ünnepet harangoztak lelkembe és másnap harangszó nélkül is ott lebegtek szüntelen, mintha kárpótlást akarnának venni maguknak a hosszú időért, amely elszakított tőlük.

Másnap azután, mintha mi ,sem történt volna, örvendeztünk, hogy megszületett a Gyermeke, a Betlehemi. Testet öltött a Béke... Ez volt az utolsó rabkarácsonyom.

* * *

Amíg Krasnojarszkbaiva hadifogoly fővárosban hihetetlen erővel és élniakarással megindult a teremtő munka és folyt a mindennapi betevő falatért való küzdelem, addig a csehek, élükön a droguista segédből tábornokká cseperedett Gajdával, kíméletlenül az eszközökben való válogatás nélkül igyekeztek megvalósítani álmukat. Gajda, ez a politikai zsonglőr, 1914-ben kikerült a frontra, de akkor még a Heidl névre hallgatott. Csakhamar átszökött a montenegrói csapatokhoz, ahol állítólag vitézül küzdött csapataink ellen. A nagy szerb összeomlás alkalmával francia földre menekült, irajd az oroszországi szerb légióhoz, ennek bukása után pedig a cseh druzsinához került. Csakhamar főhadnagyi, majd kapitányi, rövidesen pedig ezredesi rangot viselt s nevét a változott viszonyokhoz mérten Hajdára változtatta. De a csillaghullás nem állt meg, mert rövidesen generális és hadtestparancsnok lett. Tekintettel azután arra, hogy a muszka nem tudja a h-betűt kiejteni, neve az terosz égaljhoz idomult és Gajda — egyben Szibéria ura lett. — Miként már említettem a szibériai vasút s a főbb csomópontok kezükbe kerültek, mégpedig sokszor kalandor cseh módszerrel. Például érdemes megemlíteni Novonikolajevszk elfoglalását. Gajda fányes táncestélyt adott, amelyre meghívta a helyőrség szovjet vezetőit. Éjfél körül a vendéglátók kiódalogtak a mámoros mulatozók közül s ablakon-ajtón keresztül kézigránátokat zúdítottak

a jókedvű vendégek közé, mire azok megadták magukat; a helyőrséget pedig lemészárolták.

Kazánt; a vörösöktől Svec cseh ezredes, Blagasist őrnagy szerb légió segítségével foglalta el. Kazán elfoglalásakor orvosainkat és a betegápoló személyzetet összefogdosták s mintegy 6 orvost és 400 testvérünket gyilkoltak le csak azért, mert nem sokkal bevonulásuk előtt mintegy 2500 foglyot rokkantnak nyilvánítottak és útnak indítottak hazafelé. Lehetetlen volna felsorolni azt a tengernyi pusztítást, amit a cseh légionáriusok szibériai véres uralmuk alatt a muszkával s velünk, hadifoglyokkal tettek. Kimondhatatlan gyűlölettel viseltettek a hadifoglyokkal, főként pedig a magyarokkal szemben. Amint ügyes propagandával felcseperedtek, minden fontos pozíciót kiragadtak, a jóhiszeműségben szinte már bárgyú muszkák kezéből. A vasút, a fontosabb állások mind kezükbe kerültek. S ami a fő, elsőrangúan fel voltak szerelve, a muszka pedig még a legszükségesebb dolgoknak is hiányát látta.

Csakhamar kezükbe kerítették a hadifogly táborokat is s ezzel a végnélküli kellemetlenségek és vérengzések egész sora kezdődött. Hozzáláttak a sorozáshoz és mindenkit, aki felvidéki születésű volt, vagy szlávosan hangzott a neve, minden elképzelhető ígérettel s ha nem ment, fenyegetéssel és üldözéssel kényszerítették soraikba. Jaj volt annak, akinek véletlenül Kucsera volt a neve vagy bármi más, ami ics-csel végződött, ha nem is tudott semmi más nyelven, mint magyarul. Napirenden voltak azután a kutatások fegyverek után, ami sokszor botozással járt, nem is szólva a gyalázkodásokról, amellyel bennünket, magyarokat illettek. Minden jószándékú segítséget és közeledést megakadályoztak. Így távoltartották tőlünk az idegen államok vöröskeresztes kiküldötteit, akik enyhíteni igyekeztek szenvedéseinket. Ismert tény a szibériai hadifoglyok életéből, hogy Hedblom svéd vöröskeresztes megbízottat két társával meggyilkolták, akik mintegy 300.000 rubelt hoztak a hadifoglyok felségélyezésére. Természetes az összeg is eltűnt s nem jutott rendeltetési helyére. Samet svéd konzult csak az Isten őrizte, hogy hasonló sorsra nem jutott. Hedblom és társai hóhérja Julinek nevű cseh légionárius volt. Ugyancsak akkor tették el láb alól a svéd vöröskereszt gépiró kisasszonyát, Koff Helmit is, akinek gyöngédségével galádul visszaéltek. Amint a vesztőhelyre kísérték, panaszkodott efelől őreinek. Erre Julinek homlokába lőtt, s addig lövöldözött, míg mozgott. Bűnük az volt, hogy támogatták a foglyokat.

A cseh légiók bűnlajstroma azt az érzést kelti az emberben, mintha az lett volna a céljuk, hogy a hadifoglyot, pláne a magyart kiirtsák a föld színéről. Katonáik emberi mivoltukból kivették

és vérengző fenevadakká aljasultak, mint azt a következőkben, az 1919. júliusi krasznojarszki véres napok igazolják.

A krasznojarszki, békés munkába merült hadifoglyok életét 1919. július 30-án éjjel izgalmas események verték fel. A nemezgyárban, a cipésműhelyben és egyéb munkahelyeken előző nap kifáradt tisztitábort az igazak álmából élénk fegyverropogás, ágyútűz és hadilárma ébresztette fel.

Uccu neki! az egész társaság az ablaknál termett, de akkor már az egész tábor talpon volt s az ablakok borzas, álmos, megriadt, kíváncsi foglyokkal voltak tele.

Újabb lövöldözés, ordítás, jajgatás tölti be a levegőt Rajvonalak fejlődnek fel, embercsoportok surrannak keresztül a tábor óriási udvarán. Néhány merész pléni lelopózik és újságolják; sehol sincs az égvilágon ör a féltve őrzött főbejárat őrizetlenül, tárva-nyitva.

A szobatársak közül voltak, akik hidegvérrel folytatták álmukat olt, ahol elhagyták, ide a barakk többsége összesereglett, tanácskoztott és találgatták az eseményeket. Természetesen volt aki tréfára fogta, de akadt olyan is, aki azt állította, hogy itt van a rég várt pillanat, amikor kezünkbe vehetjük sorsunkat. Rögtön a támadók mellé kell állnunk. Voltak, akik a nagy hevületben lerohantak, hogy a nagy belső tüzet tettere váltsák, de a tárva álló nagykapunál kijózanodtak. Hisz azt sem tudták, hogy a harcban kik állnak egymással szemben. Amint egy-egy ágyúgolyó becsapott a táborba, kijózanodva ódalogtak vissza barakkjukba;

Amint hajnalodott, a barakkok egyes pontjairól át lehetett tekinteni az egész hadszínteret. A város felől mind sűrűbb rajvonásban, erős ágyútűztől támogatva vonultak fel újabb erők, míg a tábor fölött levő dombocska nyírfaerdeje szélén hosszú, súlyosan megakott kocsisor kígyózott, menekülni igyekezett még a sötétség leple alatt. Reggel nyolc Jóra felé szűnt csak meg a tüzelés. A hanyatt-homlok menekülő muszkák táborunkat is ellepték és csak tőlük tudtuk meg a történeteket.

A bolsevik agitáció eredménye a tapasztalatlan, nagyrészt fiatal Kolcsak katonáknál is elég gyakran mutatkozott. Hozzájárult az elkéseredés, amelyet a kényszer-sorozás, nélkülözés és a tisztek gombasága váltott ki. Sorozott a vörös, de sorozott a fehér gárdista is. Megtörtént számtalanszor, hogy testvér testvérral, fiú atyjával került szembe. Így az agitációnak nem volt nehéz a szenvedélyeket lángra lobbantania. A fenti krasznojarszki csetepaté is nyílt lázadás volt. Idősebb vörös érzelmű altisztek a táborunk másik felében elszállásolt 31. szibériai lövészezred csak pár nappal előbb bevonult 19-20 évesekből álló tapasztalatlan legénységét fellázították. Feltörték a raktárakat, a tisztikaszinóhoz vonultak, ahol éppen bál volt. Azonban már akkor a tisztek hazamentek, csak még a tisztikaszinó

gondozója, egy praporcsik — zászlós — maradt ott, akit menekülés közben agyonlőttek. Közben a városi helyőrség értesült a történetekről. Riadót fújtak s a kozák többség rövid ágyú- és fegyvertűz után az egész lázadó ezredet bekerítette és foglyul ejtette, mintegy. 150 embert, a bennfenteseket, a lázítókat kivéve, akik míg a rászedett fiatalság lövöldözött, szekerekre rakták az ezred muníció- és ruhakészletét és átszöktek a vörösökhöz. Ezeket a szerencsétlen, tapasztalalan gyerekeket sorsukra bízta. Cserben hagyta.

Ezután kezdődött a kegyetlen ítélet. A sebesülteket mind lelődték. Akik el tudtak hadifogoly kórházunkba vánszorogni, mind taszigálták, akiknek pedig jártányi erejük sem volt, hordágyon kihordták a kórház elé és halomra gyilkolták.

Összeült ezután a vésztörvényszék s a felkelőket, mintegy 500-600 húszéves fiatalembert, a táborunkban lévő orosz templom falánál szemünk láttára agyonlőttek. Borzasztóbb látványt életemben nem láttam. A szegény áldozatokat alsóruhára vetkőztették és velőtrázó ordítások között véresre korbácsolták. Megtörtént, hogy az egyik szerencsétlen futni próbált. Lovas kozák vágatott utána és karddal agyonszabdalta.

Megindult a nyomozás. Bűnbakot kerestek, persze megint a hadifoglyokat vádolták. A csehek mindig határozottabban terjesztették a hírt, hogy a lázadást a foglyok szították. A 12-ik cseh gyalogezred megszállotta a tábor, géppuskát szegeztek barakkjaink ablakánál. Kardlappal hajtottak haza a járó-kelőket, sőt tisztjeinket nem egy esetben tetteleg is inzultálták. A barakkot nem volt szabad senkinek elhagynia; aki az ablakhoz ment, rálöttek. Megtörtént, hogy a földszinten egyik társunk az ablakhoz ment. Erre a cseh légionárius rálőtt. Nem találta el s a golyó a filigrán, félig elkészült épület deszkarészein áthatolva a priccsen gyanútlanul heverésző egyik társunk vállába fúródott. Megkezdődtek a motozások és az előállítások. Mindenki remegett, hogy mit hoz számára a jövő.

Szerencsétlenségünkre az egyik lázadó a legénységi tábort körülvéve mély sáncba rejtőzködött és amikor rátaláltak, hogy foglyul ne ejtsék, fejbeltette magát. Természetesen megint a foglyokat gyanúsították, hogy ők rejtegették s ők adták neki hadifogoly köpenyt. Erre a légió parancsnoka a sánc mellett lévő két legközelebbi barakk lakóit sorakoztatta, megbotoztatta és három társukat, Szekér Károly zászlóst, Zsedér Károly tizedest és Sas Jenő gyalogost, — természetesen mind a három magyar — a sorból kivéve agyonlövete s az ott húzódó sáncban, mint a kutyákat elásatta.

Egyre szállingóztak a hírek, hogy ezt is elfogták, azt is. Mint a villámcsapás, úgy ért bennünket az a hír, hogy a »Magyar Szövetség« vezetőit elhurcolták. Ez az intézmény a cseh parancsnokságtól jóváhagyott alapszabályzattal működő jóléti és kulturális

intézménye volt a krasznajarszki foglyoknak, de a csehek politikai célokat tulajdonítottak neki.

Az elfogottakat a 12 „cseh“-szlovák ezred 6 tagból álló hadbírótság elé állították, akik közül néhányan magyarul is tudtak. Ezeknek a szomorú napoknak 17 ártatlan magyar hadifogoly áldozata volt, mégpedig névszerint: 1. Pély Géza dr. t. hadnagy, galántai ügyvéd, 2. Székely Lajos főhadnagy, marosvásárhelyi tanár, 3. Száva István dr. t. hadnagy, csíkszeredái ügyvéd, 4. Katona Gyula t. hadnagy, gyöngyösi tanár, 5. Fekete Emil hadnagy, bicskei jegyző, 6. Gáspár Béla hadapród, budapesti hivatalnok, 7. Forgács Dezső dr. zászlós, ügyvéd, 8. Molnár Alajos dr. hadapród, nagyatádi ügyvéd, 9. Ludwig Kálmán zászlós, Veszprém, 10. Dukesz Artúr hadapród, jogász, 11. Székér Károly zászlós, aradi tanító, 12. Skoff Béla hadapródjelölt, gazdász, 13. Zsedér Károly tizedes, 14. Kraszovszky Dezső tizedes, hivatalnok, 15. Saj Jenő kökényes; hivatalnok, 16. Pavel György budapesti szerelő, 17. Pap János lévai ékszerész.

Katona Gyula tanár nekem is kedves ismerősöm volt, akit jó modoráért, tudásáért és szép életéért mindenki szeretett. A háború kitérésekor nősült, kisfiát sohasem ismerte. Kisap is volt, de meg is látszott egész életén. Rózsafüzérrrel ment a veszthelyre.

Székely tanárt az orvosi pavillon előtt vezették utolsó útjára. Lehúzta karikagyűrűjét s odahajtva a kinnálló orvosokhoz, így szól: «Vigyétek haza feleségemnek».

A megkezdett ördögi bosszú műve még folytatódott volna, ha a hadifoglyok mentőangyala, Brändström Elza svéd vöröskeresztes nővér erélyesen közbe nem lép. Áldja meg érte a magyarok Istene!

A krasznajarszki vérengzésnek ő vetett véget. Nem volna teljes a megemlékezés, ha erről a gyöngye női testben rejtőzködő óriásról és hősről meg nem emlékezném.

Nincs olyan hadifogoly, akinek szívét neve hallatára őszinte hála és melegség ne járná át. Azt az igaz, áldozatos szeretetet és jószágot képviselte, amelyik csak tiszta, nemes női szívből sarjadhat ki. A pétervári svéd nagykövet körülrajongott és jólétben élő leánya otthagytta szüleit és kényelmes társaságát, hogy a kivetetteknek, a mindenkitől megaláztatoknak segítségével, a szó legnemesebb értelmében mindenkinek mindene legyen. Vállalkozása tövises út volt, akár a hadifogolyélet. A legegységesebb emberi jókat körömszakadtáig tartó harccal kellett számunkra kivívnia. De nem torpant meg. Míg (elődei, a dán vöröskeresztes urak belefáradtak ebbe a küzdelembe, addig ő, a gyenge nő, kezében az igazság megtépzott zászlójával, a végsőkig kitartott. Pedig mennyi megaláztatás, elhurcolás, gyanúsítás, fenyegetés és nélkülözés jelzi útját. Ő pedig mindezek ellenére állandóan mosolyogva, biztatva jószágon jár közöttünk.

Könnyeket törölt, betegeket gyógyított és a szibériai hadifoglyok valóságos védőangyala volt. Azt hiszem, minden volt hadifogolytársam kívánságát, óhaját tolmácsolom, amikor kívánom, hogy Brändström Elza minden lépését áldja meg a jóságos Isten! Az ő közbejöttére múltak el a krasznojarszki szomorú napok, amelyek a hadifogoly-lelkekben mélységes nyomot hagytak. Egyik embernek a másik után omlott össze az idegzete a keserves, kilátástalan hadifogoly esztendőkből. Az elmúlt rettenetes napok engem is felráztak.

A fenékig befagyott Jeniszei dermedt óriáskígyóként nyújtózott táborunk lábánál, amikor négy esztendő felgyűlt sok-sok keserősége elemi erővel jajdult fel lelkemben. El innen! Akárhova, akármerre, csak innen el, mert úgy érzem, hogy örökre itt maradok. Oly nagyfokú idegesség és búskomorság jelentkezett nálam, hogy féltem, ha nem segíték rajta, oda juttat, ahova oly sok társam került. Előálltam kenyeres bajtársaimnak:

— Bármennyire is szeretlek benneteket gyerekek, mégis itt hagylak, vagy velem jöttök. Hazakerülök, vagy elpusztulok!

VII.

Hazafelé...

Március közepe volt. Aki Szibériában járt, az tudja, mit jelent ez.

Most, hogy visszagondolok és látom társaim aggódó, szeretettől elborult arcát, amelyet kijelentésem előidéz, megértem azt. Bámulatos azonban, hogy mennyire összeforrasztja a közös sors az embert. Midőn látták „lebeszélésük sikertelenségét, mellém álltak és a jó Isten kezébe letéve sorsunkat elhatároztuk, hogy elszökünk és nekivágunk a csekély 5000 versznyi útnak Pétervárig.

A szökéshez való készülődés új lelkesedést, erőt adott és kiemelt az eddigi fásultságból. Még meglévő ruhadarabjainkat becseréltük sóra, kenyérre, lisztre. Az utóbbiból 40 levélnyi tészta gyúrtunk és szárított metéltet készítettünk. Biztosítottuk magunkat a hosszú útra.

1920. március 25-én egész nap a búcsúzkodás elfogódott hangulata hatása alatt voltam. Búcsúzkodtam az élőkől, akik viszontlátására volt némi remény, annál megilletődötten búcsúzkodtam azoktól, akiket örökre ott kellett hagynom, hős bajtársaimtól, barátaimtól.

Kiballagtam a méltóságteljesen hömpölygő Jeniszei partján meghúzódó krasznojarszki hadifogolytáborba, ahol lelkemnek egy

része van eltemetve. Annyi sok jó, szívemhez nőtt kenyeres pajtásom, akikkel a közös nyomorúság igaz barátságba kovácsolt.

Azt sem tudom, melyikhez szaladjak először, hisz majdnem mind ismerősöm. Itt a kis Pap Gyuszi álmodik szép Székelyországról, amott jó Béla, barátom kincses Kolozsvárról. Majd a jó Tanár bácsi, társaságunk kedves tagja, sírjához lépek. Megelevenedik előttem alakja és hallom kedves szavait szeretett szülővárosáról, Aradról, diákjai latorságairól.

Hát ez a két egymást átölelő fakereszt? Tragikus magyar sors pihen itt, Gyóni Géza költő, rajongva szeretett Mihály bátyjával, akit másfél hónap múlva ide követett érzékeny szerető szíve. lejtája pléhtáblácskáját már erősen kikezdte a múlandóság rozsdája, amelyre előre megírt, lelkét visszatükröző sírversét írták.

Búcsúzóul szerettem volna bejárni egész Oroszországot s annak minden mártír sírdombocskáját, de nem tudtam, gyenge ember vagyok.

Azonban megnyugtat az a tudat, hogy az, aki tavasszal hímes, selymes pázsittal, télen pedig vakító fehér hótakaróval borítja be sírhalmaikat, egyenként mindegyikre gondot visel.

Este még utolsó szemlét tartottunk szalmazsákunkból elkészített hátizsákjainkban. Meggyőződünk, hogy rendben van-e a muníció; a pixisekbe olvasztott vaj, a lesózott szalonna, só, dohány, tea, valamint a keserves verejtékünk árán gyúrt szárított metélt, ami mind aranyat ért a nincstelen, forrongó Muszkaországban. Az est azzal telt el, hogy búcsúzkodtunk a hátramaradóktól, akik közül sokat többé sose láttam viszont. Szótlanok, csendesek voltunk. Mi négyen útra készül: Decskó, Laci, Scholdán és én. Bármenyire is igyekeztünk jókedvet csinálni, sehogy sem tudtuk izgalmunkat elleplezni. Egyikünk sem aludt, a »csont«-ra mindig jött a felelet, hogy »csont«, ami azt jelentette, hogy mindegyikünk szemét elkerülte az álom.

Hajnalodni kezdett. A sötétség leple alatt, a tűzérbarakkok istállóinál kiszöktünk a már előre meglazított kerítésrészen.

Utunkat nem nyugatnak, hanem északnak irányítottuk, mert a szibériai vasút veszedelmes volt, különösen a krasznnojarszk—harinszki szakasz, amelyet részben a csehek, részben a magyar vörösök tartottak megszállva. Már pedig a hadifogoly két legnagyobb elensége a cseh légionáriusok és a magyar vörös-gárdisták, egykori hadifogolytársaink voltak. Az északra, 90 versztnyire vonuló karavánutat igyekeztünk elérni s így akartunk a kb. 600 kilométernyire eső Marinszkiig gyalog, kocsin vagy bármily lehető módon eljutni. Csak a közelmúltban, a szörnyű szibériai télen ugyancsak ezen az úton hanyatt-homlok vonult vissza a fehér admirális, Kolcsak hadserege, kit a csehek oly gáládul rászedtek és elárultak. Utunk

síralmas képet nyújtott. Ember-, állathullák temetetlenül, összetört ágyúk, kocsik, elszórt felszerelések az egész út hosszában és sok-sok félelmetesen károgó varjú. Csak az volt a szerencsénk, hogy a kegyetlen szibériai tél mindent csonttá fagyasztott. Arra kértük az Uristent, hogy olvadásra kerüljünk ki ebből a zónából, mert ha itt megjelenik a fekete halál, teremtett lélek sem marad élve. Sikerült is. Első este szerencsénkre csöndes muszka falucskába értünk. A muszka csupa jóság, csak bánni kell tudni vele. Egy cifra piros tál, amit magammal hoztam, mindjárt megtette a hatást. Az asszony örömeiben majd a bőréből bújt ki. Kipihentük magunkat. Ránk fért. Különösen kis barátunkra, Lacira, akinek az első napi gyaloglás feltörte a lábát, úgyhogy féltve őrzött egyetlen ezüst rubelunkért kocsit kellett fogadnunk, ami estétől szállított bennünket az ötven versztnyire lévő faluig, Zalatovkáig, ahol éjjelre szállást vettünk.

Minél messzebb jutottunk Krasnojarszktól, annál jobban elnéptelenedett a vidék. De a jelszó: csak tovább!

Kövér pelyhekben hullott a szűzfehér hó s a Szajáni hegyek felől kerekedő szellő szárnyán pajkosan táncolva, mint sok-sok kis dolgozóból álló méhraj, röpködte körül a behavazott úton bandukoló négy kopott kínai-mantlis alakot. Szibéria lomha testén végig húzódó egykori ütőerén, a híres karavánúton kutyagoltunk már harmadnapja, anélkül, hogy egy teremtett lélek vetődött volna útunkba.

Fáradtan gyúrtuk térdigérő filccsizmában az érintetlen havat. Vágyaink netovábbja: aludni, aludni! Ez volt a jelszó. De nem csoda, három napja sehol a világon fedél vagy éjjeli-szállást adó hajlék, csak patyolat fehérség, ameddig a szem ellát. Már két éjjelt strázsáltunk át egetverő máglyát rakva, hogy így a kegyetlen hideg és a nem szívesen látott vendégek, a falkában járó farkasok ellen védve legyünk. Egész éjjel szürcsöltük a lélekmelegítőt, az áldott »csáját«, közben az egymásba ölelkező karcsú lángokat bámultuk, s akinek sikerült, a tűz mellett állva, botjára támaszkodva meglapta az álmot.

1.

Madonna della Sedia

Már a harmadik alkonyat teregette hópelyhektől babos keszkenőjét, midőn a kis fáradt csapat csillaga felkelt. A leszálló köddel küszködő fénypontocska, mint hunyorgató jánosbogárka intgetett felénk. A velőtjáró szibériai éjtszakától való szabadulás feletti örömünk szinte szárnyakat adott, hogy elcsigázott erőnket

összeszedve elérjük a mesebeli házikót, ahol meleg szoba és meleg szívek várnak.

Egyszerre csak előttünk áll az orosz módra gerendákból összetákolt házikó, amelynek gazdája mindjárt be is mutatkozott, az ajtó felett fityegő elengedhetetlen táblácska útján, amelyen a következő név állott: Alexej Feodorovics Trubeckoj.

»Szdrasztvuite« — »adjon Isten«-nel köszöntöttünk be a barátoságos meleg szobába. A ház ura, Alexej Feodorovics észrevehető meglepetéssel, szinte leejtett szájjal nézte a jövevényeket. Látszott, hogy a madár nem téved erre. De egy pillanat alatt felocsúdott s fájának sajátos közvetlenségével és egyszerűségével felemelkedett a kemence padkájáról, ahol békésen szívta dohányját. Miután elvégeztük az »ikon«-nak — a házi oltárnak — kijáró háromszori keresztvetést, bensőséges fogadj Istennel rázta meg kezünket.

Fájának pompás példánya volt a 70 év körüli öreg. Tipikus orosz volt, gigászi termettel, de gyermeken egyszerű lélekkel és szeretettel teli szívvel. Jóleső érzéssel pihentetem tekintetemet patriárkális alakján. Hatalmas mellkasán hosszú fehér szakáll lengett, havas hajtűrtjei gazdag gyűrűkben omlottak robusztus vállaira. Ezek keretezték be a redőkkel keresztül-kasul szántott, de mégis szép és festő vásznára kívánczó férfiarcot. Világoskék szemei simogatva, gyanakvás nélkül beszéltek hozzánk a két bozontos, seprűszerű szemöldök mögül. Ekkorra már körülöttünk termett életpárja, Anna Pavlovna is, otthagynán a lámpaalatti foglalatosságát. Finomarcú, fehérhajú, fitos orrú, törékeny asszonyka, akit öregjénél jobban megviselt az idő és az élet hátára telepedve jócskán meghajlította. Mint játékszer, úgy állt majdnem még egyszer akkora párja mellett...

Egykettőre élénk és közvetlen társalgás kezdődött. Szokásunk szerint mindjárt kipuhatoltuk, hogy a vörösöket kell szidni, mert Alexej Feodorovics rajongó fehér. Az öreg egy pillanatra elkomolyodott. De nem csoda, izgalmas, felfordult idő járt Szibériában, Kolcsak admirális leverése s vele a fehérek ügye volt a fő téma. Ezen kesergett vendéglátónk.

Közben Anna Pavlovna feltálalta a gőzölgő »scsit«. a muszkák nemzeti eledelét s a szamovárban lobogó teát, amelynek kellemes illatával az egész szoba betelt. Így »csajpityozás« — »teázás« — mellett mindenről szó esett. Elmesélte háborús élményeit, érdeklődött hazánk felől, családunkról, de különös lelkesedéssel a lovakról s katonai dolgokról beszélt.

Éreztem, amint dermedt tagjaim a búbos langyos simogatására felmelegedtek. Ujjaimmal végigsimogatva orcámat, fejemet a falnak támasztva, fáradt pilláim lebuktak.

Három napig élveztük Alexej Fedorovics Trubeckoj vendég-

látó házának melegségét. Emlékezetes három nap. Igazán érzem, hogy milyen boldogság is jó emberek között élni. Erőnk felfrissült, ruháinkat és lábbelinket rendbehoztuk, hogy másnap útrakelve egy stációval közelebb lehessünk nagy célunkhoz.

Amint az utolsó estén együtt teázgattunk, elgondolkoztam ezeknek az egyszerű embereknek a vendégszeretétén. Keresgéltem, mivel tudnánk mindezt meghálálni. Hisz magunk is koldusok voltunk, vájjon mit adhatnánk? Hirtelen eszembe jutott, hogy magammal hoztam Ráfael remekének, a «Madonna della Sedia»-nak fára festett, kitűnően sikerült másolatát, amelyet az előző tavasszal kiütéses tifuszban elhunyt Orbók Béla barátom nekem ajánlékozott. Hirtelen elhatároztam, hogy ennyi sok szeretetért megvállok tőle s odaajándékozom jó öregjeinknek. Ismertem a muzsák vallásosságát, biztosra vettem, hogy örömet okozok.

Oda is adtam, de sejtelmem se volt arról, hogy ezek szívük mélyén szunnyadó érzések húrjait rezdítem meg s fájó emlékeket idézek fele két Isten háta mögött éldegélő öreg szívében.

Midőn átnyújtottam a képet, Alexej Feodorovics hirtelen Utánakapott, arca felderült s lelkendezve kiáltott fel:

— »Ah Madonna nella Sedia! e — «Kresszivája (szépséges) Rafaelska Madonna!«

Szinte gyermek módjára szaladt át ez az öreg óriás a szomszéd szobában foglalatoskodó párjához, hogy társat keressen öröméhez.

Amulva néztünk utána, nem értve, honnan ismeri ez a muzsik ruhába bújtatott szibériai muzsika a renaissance eme remekét. De csakhamar megkaptuk a választ, Alexej Feodorovics Trubeckoj kézenfogva vezette be asszonyát, Anna Pavlovnát, arcukon az emlékek kicsalta öröm sugárzott. Kezükben Ráfael Madonnája, felidézője egy allegrettóval kezdődő élet szimfóniájának, amely itt a csendes szibériai házacskában Chopin lemondó nocturnejével végződik.

A csendes várakozást Alexej Feodorovics törte meg. Először csak nézett táguló szemmel, mintha jelentést látna majd aztán előmlött ajkán az emlékezés árja:

— »Mikor e kép eredetijét láttuk, legboldogabbak voltunk« — szakadozott fel a szó vendéglátó gazdánk ajkán és elmondotta, hogy őse, a nagy nemzeti hős Trubeckoj, Pozsarszky Dimitrij Miliarovicsnak segítőtársa volt, midőn Kremlen a lengyelektől visszahódították s a Romanov-házat Mihály Feodorovics személyében trónrajuttatták. E szolgálatért a poltavai ősi domíniumot nyerte el a cártól; A mi öregünk, Alexej Feodorovics Trubeckoj, az ősi birtok ura, mint a cár gárdatisztye élt az udvarnál. A fess gárda kapitány, a pétervári társaság dédelgetettje harmincéves korában

kötötte életét Oroszország másik legelőkelőbb család leányának, Anna Pavlovna Szacharin életéhez.

Boldogan vezette be nejét a poltavai ősi birtokba, majd európai útra vitte, beutazva Németországot, Franciaországot és Itáliát s mint maga is szenvedélyes műgyűjtő, végigcsatangolták a művészet remekait őrző galériákat. Ekkor látták Ráfael remekének eredetijét. De megirigyelte a sors az ifjú pár boldogságát s dúrva kezekkel törte össze napfényes életüket.

A lavina 1880. februárjában indult meg. A nihilisták II. Sándor cár ellen merényletet követtek el. Felrobbantották a téli palota éttermét, de a cár és családja sértetlen maradt. II. Sándor nem került el sorsát, a következő év februárjában merénylet áldozatául esett. Az első merényletnél azonban a palotaőrségből, amelynek házigazdánk volt a parancsnoka, mintegy száz katona szerencsétlenül járt.

Természetesen bűnbakot kerestek. Az udvari intrika akcióba lépett s minden felelősséget az őrség parancsnokára, a fényes karrier előtt álló kedvelt gárdatisztre fogtak. II. Sándort rávették, hogy Alexej Feodorovicsot Szibériába száműzze. Ifjú neje megosztotta sorsát. Először Tobolszkba, majd Novonikolajevszkbe s végül ide, Acinszktól 120 kilométerre transportálták. Családja nagy összeköttetései ellenére sem tudta megszabadítani. Vagy négyszer megszöktek ifjú éveikben, de mindannyiszor visszahurcolták s jobban jobban magához ölelte őket e hideg szörnyeteg — Szibéria.

Fásultan pergette le előttünk ezen epizódokat s elnyújtva ejtette ki ajkán, hogy azóta »szórok goda« — »negyven esztendő« múlt el.

Megborzadtunk e szám hallatára. Negyven hosszú esztendő. Tízszer annyi, mint a mienk, tízszer annyi nyomorúsággal és szenvedéssel...

De negyven esztendő sem tudta kiölni lelkéből az aayaföld utáni vágyat. Nem az udvar otthagytott fénye s nyomott levegője után epedt, hanem a búzavirágos, pacsirtadalos szülőföld — Poltava után. Mint segélykiáltás tört fel az ősz óriás hatalmas melléből:

— »Estyaráz domoj na Poltava.« — »csa« még egyszer haza Poltavába ...«

Szemgödrében csordultig állt a könny s kicsapva kővér cseppekben görgedezett végig hófehér szakállán zöldes rubás-kájára.

Sírt-sírt szívbemarkoló férfi sírással. Hiába simogatta Anna Pavlovna:

— »Bugyet, Szása, szicsász...« — »Meglesz, Szása, nem sokára ...« De azt hiszem, ő sem hitte, amit mondott.

Mint lidérc ülte meg mindegyikünk lelkét az öregek elbeszélte tragédiája. Szótlanul elgondolkozva tértünk nyugovóra.

Nem jött álom szememre. Az öreg könnyei szívemig feladagáltak s a kérdések egész seregét verték fel lelkemben.

Elöttem állt Szibéria — ez a jégszívű szörnyeteg minden erőszakosságával s kegyetlenségével, amellyel egyszer megragadott áldozatát hideg karjaival magához ölelt. Eszembe jutott, hogy az itt itt töltött négy esztendő alatt hányszor fenyegetett elnyeléssel s mennyi magyar testvéremet, jóbarátomat láncolta örökre jéghideg testéhez, rájuk szabadítva csatlósait; velőtjáró hideget, a tífuszt, az éhséget, a cingát, a maláriát, s tébolyt.

Megértettem Alexej Feodorovicsot s rajta át azt a sok idehurcolt hajótöröttet. Hisz egy volt a vágyunk — Poltava, az édes otthon, egy a sóhajunk:

— »Éstyaráz dázoj na Poltavo...« . . »csa« még egyszer s haza Poltavába ...« De hogyan? — jajdult fel a kérdés...

Amint így vergődtem, tekintetem az ágyammal szemben felállított házi oltárra esett. Az örökmécs misztikus fényénél megpillantottam az én »Madonna della Sedia«-mat. A merev bizánci-környezetben még jobban kidomborodott az anyai szeretet ihletett kezekkel megfestett szimbóluma.

Gondolatban odakuporodtam a »Szomorúak Vigasztalójának« lábaihoz...

Másnap korán keltünk, hogy időben Csornijárba érjünk. Kedves vendéglátóinktól meleg búcsút vettünk. Míg csak el nem nyelt bennünket a nagy szibériai fehérség, az ajtóban állva Alexej Feodorovics tányérsapkájával, Anna Pavlovira asszony pedig keszkenőjével integettek örök búcsút utánunk, — de azt hiszem, egyben Poltavának is ...

2.

Jaj, ha a Csulim megárad!

Szótlanul bandukoltunk a behavazott, de már gyöngülni kezdő úton. Bizonyára mindegyikünk Alexej Feodorovicsék szomorú történetén elmélkedett. Még a különben mindig mókás és hangos Decskóba is bennszorult a szó.

A jóságos öregek szelíd, őszinte, bánatos szemét mindegyre magamon éreztem. Tekintetük a szívemig hatott és őszinte együttérzésre készítetett. Sorsközösséget éreztem velük. Ők is voltak valaha 24 évesek, a fiatal évek bohókás álmait szövögetők és a világ kétes csillogása őket is elkápráztatta. Utána jött a kérlelhetetlen rászédő az élet, a közvélemény, hogy mindenüktől megfossa őket, amit csak ember embertől elvehet: gazdagságuktól, nagy reményre jo-

gosító társadalmi állásuktól, színes álmaiktól s legdrágább kincsüktől — becsületüktől...

Amint így zsongtak fejekben a képek és valami kimondhatatlan ágált bennem ez ellen az álnok világ ellen, észre sem vettem, hogy délfelé jár, utunk pedig lekanyarodóban van Szibéria ütőeréhez, a transzszibériai vasútvonalhoz. A pompás nyírerdőt magunk mögött hagyva, város képe rajzolódik ki mind élesebb vonalakban, jellegzetes hagymakupolája templomaival. Ennek a hadifogoly életében olyan rosszan csengő városnak a neve: Acsinszk. A szibériai vörösök egyik erőssége, ahol sok szegény fogoly hazafelé törtétese hajótörést szenvedett.

Eredetileg feljebb, Csornijárnál vagy Bogotnál akartunk leereszkedni a vasútmentéhez. De be akartunk lopakodni a városba, hogy körülnézzünk. Itt talált bajtársaink azonban óva intettek ettől s a vörösök rémtetteinek egész sorát beszélték el.

Egész sereg jóismerőssel és baráttal találkoztunk. Hisz az egész ezer kilométereket kitevő vasútmente mozgott, tele volt óvatos, gyanakvó, rejtőzködő »plénikkel«, foglyokkal. Mint a nyúlak, lebuhtak s ha veszélytelen volt a levegő, egymásután bújtak elő bokrokból, hidak hideg köve alól, árkokból és egyéb menedéket nyújtó alkalmatosságok mögül. De mögöttük állandóan ott leskelődött a pusztulás, a halál.

Kíváncsiságunkat félretéve siettünk is túl lenni a város alatt hömpölygő s alaposan megáradt Csulimon, az Ob mellékfolyóján. De ez az átkelés majdnem végzetes lett. A Csulim akkora lehet, mint a mi Marosunk. Mongóliában ered s amikor délen megindul az olvadás, óriássá nő és mindent magával ragad. Bútorokat, boglyákat, vízbefült állatok felpuffadt hulláit, hatalmas fatömböket és óriási jéftáblákat össze-vissza sodort a pizkos ár.

Egyedüli közlekedési lehetőség a vasúti híd volt, azt pedig vörösök, mégpedig magyar vöröskatonák őrizték. A fahidat orosz szokás szerint összel a fagy beállta előtt felszedték. Így valamelyik csónakost kellett megkörnyékeznii, de hallani sem akartak róla. Minden rábeszélési kísérletünk csődöt mondott. Bőbeszédűséggel elsorolták mindazok veszteségi listáját, akik a megáradt Csulimba veszttek; mert a Csulimmal nem lehet kukoricázni. De végül az utolsó argumentum mégis hatott. Előszedtünk egy, még a jó cári időből rejtegetett s már akkor ritkán látott 5 rubeles bankót. Meglebeggettük az orra előtt, erre aztán hajlandóságot mutatott s azt hiszem még a világ végére is elvitt volna bennünket.

Amíg esetlen csónakját kézsre igazította, egyre ezt mormogta: »Ooszpogvin csto bugyet?« — »Uram, mi lesz velünk?« De ugyanakkor az ötrubeles is ott motoszkált fejében s ez bátorságot öntött belé.

Így számszerint öten voltunk. A muszka az evezőket kezelte. Decskó pedig a kormányt. Úgyis sokat dicsekedett dunai csónakalandjaival, most megmutathatta, mit tud.

Fiatalos jókedvvel vágunk az útnak, de csakhamar ajkunkra fagyott a móka. Csónakosunk izmai pattanásig feszültek, minden tuaasát es ügyességét elővette, hogy a feldühödött habokkal megbirkózzon. Egy darabig sikerült is, de a folyó közepén oly sebes sodrásba kerültünk, hogy lehetetlen volt többé a csónak felett úrrá lennünk. Emberünk hiába erőlködött, gyorsvonati sebességgel rohant velünk a megáradt folyó s mint a dióhéjat, úgy táncoltatták lélekvesztőnket a habok.

Mindannyiunkban meghűlt a vér. Maszkánk halálsápadtan hánytá magára a keresztet, egyre ismételve:

»Goszpodi pomiloj, Goszpodi pomiloj!« — »Uram irgalmazz, Uram irgalmazz!«

Az izgalmas pillanatok újra a ránk leselkedő halál leheletét éreztették. Egy pillanatilag valami lázadott bennem. Megrettenem a hideg hullámsírtól. Végigéltem gondolatban a vízbefúlás minden borzalmát. De csak egy pillanatra, mert a másik percben határtalan bizalom szállt szívembe.

Nem! Nem veszhetünk itt el. Elővettem jól kihasznált fegyveremet, a zubbonyom felső zsebében lévő, édesanyámtól útravalóul kapott rózsafüzéremet s oly hittel és bizakodással imádkoztam, mint akkor piros pünkösöd napján Tumánnál.

Hirtelen remény csillant, mert falut értünk. Hosszú csáklyákkal egész embersereg feketéltet a parton. A vízen úszó különféle dolgok és fatömbök között cserkésztek. Csónakosunk feléjük kitárt karokkal ordított torkaszakadtából segítségért. De senki sem merészkedett a vízre.

Kritikus pillanatok következtek.

Előttünk mintegy 200 méternyire feketén meredeztek az ősszel felszedett fahíd vaskos fatörzscölöpjei. Megfagyott bennünk a vér. Ha az erős sodrás ezek valamelyikéhez odavágja lélekvesztőnket, biztos rapottyára török s hogy velünk mi lesz, azt az ég tudja...

A partról egyre jött a biztatás: »na léva« jobbra, csak jobbra. A szándék meg volt, de abba más is beleszólt.

Eszeveszett gyorsasággal egy hatalmas jégtábla vágódott csónakunkhoz, peremét letörte, s a következő pillanatban a kapott lendülettől még nagyobb sebességgel és oly erővel csapódott a híd facölöpjéhez, hogy valósággal kettészelte, mi pedig mindannyian a jég hideg vízbe zuhantunk.

A parton állók gondolkodás nélkül segítségünkre siettek. Köteleket, csáklyákat hajítottak felénk és csónakjaikkal igyekeztek bennünket megközelíteni.

Nekem a szerencsétlenség mellett szerencsém volt. Ügyetlenül a nagy szorongásban nem vettem le vállamról a hátizsákomat. Így a szerencsétlenség pillanatában, ha nem sikerült — lélekjelenlétemet megőrizve az egyik cölöp síkos, zöldnyálkás törzsében megkapaszkodnom, akkor hátizsákom tartalma, az útraszánt jókora zacskó só, a bádogdobozokban elraktározott olvasztott vaj és kristálycukor és szárított metélt, pár pillanat alatt biztosan víz alá húz.

Csónakunknak és Decskónak sikerült úszva partot érni, Lackó barátom és én a cölöpöket tartottuk átkarolva, csak »Pici«, a kis bécsi ulánus főhadnagy, akit rendesen csak csokoládé. katonának neveztünk, jutott súlyosabb helyzetbe. Őt tovább sodorta az ár. Csak nagy erőfeszítéssel tudták megmenteni a jó berilülszki muszkák. Mert a község Berilülszk volt, 30 versztnyire Ancsiszktól.

Nagy szeretettel és az orosz nép utolérhetetlen jó szívével jöttek segítségünkre. Gondolható, hogy az izgalomtól holtfáradtak voltunk.

Száraz ruhát adtak. Mindjárt ágyba dugtak, megcsájáztattak s az embertestvéri szeretet minden jelével elhalmoztak bennünket, szegény hajótörötteket. Hála legyen nekik, de mégis minden köszönet és dicsőség annak adassék, Aki tanújelét adta, hogy ismét érdemtelenül tenyerén hordozott és megtartott, mint hadifogoly életem során annyi sokszor tette — a jóságos Istennek...

3.

A „kegyelem órája.

Berilülszki kalandos fürdőzésünk különösebb bajt nem zúdított ránk, mint hogy egycsapásra szegények lettünk. Nem mintha kincsekkel rendelkezünk volna azelőtt, de mégis volt valamink: tartalék élelmünk, aminek akkor még Szibériában nagy szerepe volt. Elképzelhető, mi lett a negyven levél szárított metéltből, szacharinból, szárított kenyérből, a sóból, a dohányból, pedig ez itt mind mind aranyaluta volt és alkalmas a csereberére.

De sebj! Megmaradt az életünk, egészségünk és ficáncoló, fiatalos jókedvünk. Könnyebb lett a hátizsák, mert bizony jóformán csak eladdig féltlen őrzött, össze-vissza ázott és teljesen tönkrement extraruhám és viaszos vászontasakban őrzött hadifogoly emlékeim, leveleim, fényképeim zötyögtek benne.

Így tehát ikoldusbottal a kezünkben, üres koldustarisznyával a hátunkon, fityörészve vágunk neki a még előttünk álló csekélyke kis 4000 kilométeres útnak.

Eszembe jut a Szent Antal-ünnep lilomszentelési szertartásá-

nak evangéliuma: »Ne aggódjatok életetekről mit egyetek, se tetetekről, mibe öltözzetek... Nézzétek az ég madarait hogy nem vetnek, nem aratnak, csűrökbe nem gyűjtenek és a ti mennyei Atyátok táplálja azokat. Nem értek-e ti többet azoknál? Nézzétek meg a mezők liliomait, mint növekednek... Salamon minden dicsőségében sem volt úgy öltözve, mind egy ezek közül. Ha pedig a mezei füvet, mely ma vagyon és holnap a kemencébe vettetik, az Isten így ruházza, mennyivel inkább titeket, kicsinyhitűek? Keressétek először az Isten országát és az Ő igazságát és ezek mind hozzáadatok nektek. Ne aggódjatok tehát a holnapért, a holnapi nap csak gondoskodik magáról. Elég a napnak a maga baja.«

Csodásan teljesedésbe ment rajtam is az írás: amikor újszólván utolsó rongyomat is elvesztettem, akkor találtam Istenhez és az Ő igazságához Szibéria egy igénytelen falucskájában, Bogotolnak még igénytelenebb templomcskájában s a többi hozzáadott nekem.

A kiált izgalmaknak kétnapi pihenő után nyoma veszett. Előre, előre! — volt a jelszó, mert különben sohasem érünk haza., Tavaszodott, ami szintén felvillanyozott bennünket, de meg is nyújtotta lépteinket, mert a Kolcsak katonái és a vörösök között lefolyt kegyetlen küzdelem nyomában ittmaradt és a 40—50 fokos hidegben csonttá fagyott rengeteg temetetlen ember- és állathulla az első tavaszi napsugaras napon oszlásnak indult és dögletes levegőt lehelt. Így érthető, hogy ha lett volna mit enni, akkor sem felett. Farkasétvággyal érkezünk Csornijába, ahol áldott jó vendéglátó muszka családra akadtunk.

A barátkozás könnyen ment s mindjárt otthon éreztük maounekat. Koppantul tetszett nekik alkalmazkodó készségünk. Alighogy leráztuk az út porát, mindjárt segédkeztünk, ki mihez értett, abban. Decskó nagyszerű megérzéssel, a háziasszony segítségére sietett, aki éppen az állatokat etette. Majd megszakadt a nagy dézsa alatt. Tudta, hogy az asszony milyen nagy hatalom a házban. Kis bécsi barátom, a kényes ulánus főhadnagy a gazdának járt a kezére az istálló kitakarításában. Én a fűrész végét ragadtam meg a favágítón. Laci barátomnak már csak a mennyezetre erősített különös bölcsőben sipítózó kis muszka dajkálása jutott.

Csodálatos, mélységesen evangéliumi nép az orosz. A kinyilatkoztatásból különösen az irgalmasság misztikumát vallja. Szívét a Mester isteni tanai éltetik: «Szeressétek egymást». Szeressétek ellenségeiteket; tegyetek jót azokkal, aki gyűlölnék benneteket. innen sarjadzik a muzsik megértő részvéte a szegények, a megaláztatottak, a szerencsétlenek, a megbántottak és mindenféle sorsüldözöttek iránt. A jótékonykodás, az alamizsnálkodás, a vendégszeretet első helvét foglal el életükben. Saját tapasztalatom után állítom,

nincs még egy ilyen irgalmasszívű nép a földön. A figyelem minden jelével elhalmoztak bennünket a maguk módja szerint. Világoskék szemükből csak úgy áradt a gyermekded becsületesség. Sokszor mondtam társaimnak, amikor tárva-nyitva otthagyták minden értéküket: lássátok, ezek nem is tételezik fel, hogy rossz ember is van a világon. Minden szentmisében imádkozom értük es összeszorul a szívem, ha rágondolok, hogy ennek az istenáldotta jó népnek kell éppen a legtöbbet szenvednie ...

Két nap múlva elértük Bogotolt, apró életem egyik legfontosabb állomását.

Sohasem felejttem el, áldozócsüörtök volt, az Or mennybenmenetelének ünnepe. Előző este háziasszonyunk beszéd közben kibökte, hogy náluk is vannak katolikusok, sőt templomuk is van. Mint villanyáram, kimondhatatlan vágy járt a szentmise után. Hisz három évvel ezelőtt Asztrahánban voltam templomban utoljára. A maszkák a foglyok vallásos életével, a lelkükkel egyáltalán nem törődtek. Pap csak kevés táborban volt. Többnyire valamely semleges országból nagyritkán ha hozzánk vetődött s fászkamrából átalakított helyen tartott szentmisét

Társaim is látható örömmel fogadták a hírt. Másnap aztán lázasán készülődtünk, mint amikor a ember valami nem mindennapi esemény előtt áll. Rendbehoztuk rongyainkat, cipőnket fenyésre keféltük, ünneplőt öltött külsőnk de igazán ünnep volt szívünkben, — legalább magam részéről erről tanúskodhatom.

Kicsi, igénytelen templomocska, kívül-belül, egyaránt szerény, mégis itt éreztem először igazán, hogy milyen jó is keresztény katolikusnak lenni .Itt találtam magamra s ebben a kis, istenhátamögötti kápolnácskában született meg életem legfontosabb és döntő elhatározása.

Csodálatosképpen a maroknyi hívőseregen kívül sok volt a rongyos, kínai mantlis fogoly. Mintha a földből nőttek volna ki.. Merész vállalkozók, utasok, hazafelé törtetőek mindannyian, akár csak mi. Vigaszt, segítséget keresők, mint mi...

Milyen jó is keresztény katolikusnak lenni, — ujjongott valami bennem. Ebben a föld másik sarkán levő kis templomocskában minden olyan, akár otthon... A Szentszűzet köszöntő Gábor angyal az oltárképen ... jobbról foltos, barna kámzsás, kötéllel átövezett mezítlásos barát. ... szakasztott olyan, mint gyermekkorom egyik: kitörölhetetlen emléke, az időnként nálunk kolduló süszegi barát.

Jobbfelől egy asszony fejedelmi ruhában, vállán barna, foltos barátköpernyel, ölében rózsákkal Mindjárt megismertem, hisz ez a magyar Szent Erzsébet, test a testünkből, vér a vérünkből.

Mondhatja-e valaki, hogy nem katolikus-általános az Egyház, amikor nem nézi, hogy olasz-e vagy egy sokat szenvedett nép gyermeke a Tisza—Duna közül; bennük Isten emberét nézi, amikor oltáira emeli őket követendő példaképpen, a kölni dómban csak úgy, mint a kevesektől számontartott szibériai Bogotolban.

Szívem majdhogy szét nem vetette mellemet az örömtől, amikor a szentmise megkezdődött s á-tól zettig minden úgy ment, mint odahaza. Imádkozni akartam, de megszámlálhatatlan emlék tolakodott egymás hátán képzeletembe gondtalan gyermekéveimből. Kis templomunk... ministráns emlékeim... gyermekkori misézésem ...

Elképzeltém, hogy talán éppen most ugyanezt a legszentebbet hallgatja és könnyek közt imádkozik egy áldott, fehérehajú, aggódó asszony odahaza, messzire szakadt, ezer veszélyben forgó fiáért... az Édesanyám.

Négy éve múlt, mióta utoljára misét hallgattam, gyóntam és az Úr testét magamhoz vettem. Szent, bensőséges áhítattal a többiekkel szerettem volna énekelni. Csak most értettem meg, miért parancs a vasárnapi misén való testi jelenlét. Úgy éreztem, mintha a négy esztendő minden keserősége, bánata, szenvedése és megaláztatása kikíváncozott volna belőlem ebben a kegyeleteli pillanatban, hogy enyhítő könnyé olvadjon fel...

Egy pillanatig még felébredt bennem a katona s így szóltam magamhoz: csak nem sírod el magad szégyenszemre? De amint oiaalt néztem, láttam, hogy meglett, idős, háborúban megpróbált bajtársaim szeméből egyre permetezett a megilletődés könnye, — éppen amikor felmutatták a mindnyájunk szenvedését magára !vevő Szenttestet, az én szememből is kibuggyant a sok-sok felgyülemlett keserőség... sírtam ... sírtam.... mint a gyermek ...

Amikor aztán csodálatos módon megvigasztalódtam, tekintetem a tekintetével eget kereső barát, Assisi Ferenc szobrára esett.

Nem voltunk egymásnak teljesen ismeretlenek. Már találkoztunk, jóllehet kénytelen-kelletlen. Van nekem ugyanis egy nagyon kedves barátom és katonatársam, aki a háború után ugyancsak az Úr szolgája lett. Rajongója volt és ma is rajongója Szent Ferencnek és fiainak. Sokszor magával vitt a kanizsai barátokhoz s elolvasatta velem Szent Ferencnek Kisvirágait. Megtettem, magamravettem többi társaim csipkelődéseit, de nem magasabb céllal, nem is assisibeli Ferencért, — hanem pusztán jóbarátomért, akit őszintén szerettem

Ferenc itt a második találkozásunknál azonban egészen magának kívánt.

Amint néztem, néztem, halványan ködlött előttem a Fioretin

át csodálatos élete s nekem, szegény, rongyos fogolynak egyre rokonszenvesebb lett Ferenc, a szegénység fanatikus szerelmese, kimondhatatlan megnyugvás és édesség szállt szívembe s lélekben megragadtam az assisi Koldus kötelét, szívemet szívéhez kötöttem. Hirtelen elhatározással megfogadtam az Úr színe előtt 1920. május 15-én, a szibériai Bogotolban, ha a jó Isten egészségben hazasegít, durva kámzsás, kötéllel átövezett, mezítlábas, koldus fia leszek Szent Ferencnek...

4.

Az assisi Koldus nyomában.

Így tehát az egyezés assisibeli Ferencsel, aki nyomban be is vezetett tudományába, a sok-sok alázatosságot igénylő koldulásba. Karomat jegyesének, a Szegénység Úrnőjének karjába vonta.

Piros pünkösd volt. Pavlovka határában egy öreg nyárfa tövében táboroztunk. A hirtelen ráncszakadt nyár leolvasztotta rólunk vattás, elnyűtt kínai mantlinkat. Szomorú rongyaink így napvilágra jutottak. Kinek a lábujja kandikált ki a cipőből, kinek a rózsaszín húsa, a térdekalácsa rongyos bugyogójából.

De ez még mind elviselhető, hanem a korgó gyomor... Ezen, segíteni kell, volt az általános hangulat... De hogyan?... Csend az egész vonalon, míg meg nem adtam hirtelen a feleletet: nincs más hátra, minthogy házról-házra járva koldulunk... Megint hosszú csend, hanem megbarátkozott a társaság a gondolattal, azt remélve mindegyik, hogy majd a másik elvégzi ezt a meg-alázó, de életbevágó munkát. Sorsot húztunk és a sors Scholdánra, a kis bécsi ulánus főhadnagyra és csekélységemre esett. Scholdán rákvörös lett és hosszú lamentálásba fogott;

— Gondoljátok, hogy egy von Scholdán és tényleges lovas-tiszt kolduljon?...

Csekélységem hangtalanul fogadta bár a megbízást, de valami kimondhatatlan érzés fogott el, hisz világéletemben gyengém volt a kérés. Mindent szívesen megtettem, csak kérni nem tudtam...

Közben azonban kiéhezett bajtársaimra esett tekintetem ... eszembe felillant a még előttünk álló sok ezer kilométer.. az édes otthon s azok, akiket itt a földön szeretek... enyéim. Minden büszkeség és szégyenérzet egy-pillantás alatt elült s élcsendesedett bennem és könyörgő tekintettel kis bajtársaimhoz fordulva így kértem hívóan:

— Komm Kleinegema!

Csodálatos erőt sugározhatott kérő szemem, mert az eladdig

lázadó kis bécsi barátom hangtalanul, lehajtott fejjel, alázatosan indult meg velem a kis hitvány szibériai falucska, Pavlovka felé...: Scholdán az egyik sor háza, jómagam pedig a másikat vettem kézre.

A kolduskenyér első tövisébe mindjárt belebotlottam. Szív-szorongva léptem be az első házba és elfogódva nyújtottam ki kérő kezemet, de a házigazda mint a villám csapott le rám és és bottal kezében szikrázó szemekkel tartott felém:

— Mars ki bitang, csavargó austírickija, aki még ilyen nagy ünnepen sem köszönti az ikont — a házi oltárt.

Mint a fejbevert támolyogtam ki és szívemet nagy keserűség töltötte el. Persze nem ismertem Szent Ferenc Atyánk Leó testvérnek adott fenséges tanítását az igazi lelki vigasságról s csak úgy égett a szégyen az arcomon a megaláztatás miatt.

Csak akkor ocsúdtam fel, amikor a másik oldalról kis bécsi barátom kezében pirosra sült »csurákkal«, első sikerének jelével hadonászva integetett.

Egyszerre kiöntöttem bánatomat, keservemet. Bajtársam megnyugtatót, mert ő ugyancsak elkövette a hibát: nem köszönötte az ikont, de Őt kedvesen kioktatták és megtanították az ekkor szokásos kis imára. Ezzel kezünkben volt a siker kulcsa. Annyi blinint, sangit, meg csurákat kaptunk, hogy alig győztük a faluvégén lévő üreg nyírfa tövében heverésző társainkhoz hordani.

Amikor aztán egész halommá nőtt koldulásunk eredménye, megkezdődött a seregszemle és az elraktározás. A blininek és a csuráknak nagy becsülete volt. Az első túróval töltött, kisebb, fődő-alaktó kerek muszka sütemény, az utóbbi pedig mint a mi lángosunk, jó pirosra sütvé. Sajnos, a sängt, még a kicheztetett »pléni« gyomrunk sem bírta el. Igazi orosz eledel, hal tészta sütvé..

Olyan gazdag zsákmányhoz jutottunk, hogy hátizsákunk nem bírta befogadni. A fennmaradt bliniket és csurákat frissen met-szett mogyorópálcákra húztuk s váltunkra vetettük. Ez volt a kézi-készlet.

Ezen a nevezetes piros pünkösöd napján kaptam az első ízelítőt a ferences életből. Valahányszor jó testvéreink hazajönnek a koldulásból, Szent Ferenc gazdaságából s elbeszélik útjuk tövises élményeit, újra meg újra átérzem, mennyire meg kell szolgálni és így meg is kell becsülni az Isten nevében nyújtott alamizsnát.

5.

Amikor ez élet táncoltat.

Mi tagadás, eddigi vándorlásunk, ha még az előttünk álló ezer kilométereket nézzük, csigalassúságú volt. Ha nem igyekszünk,

még egy szibériai tél szakad ránk. Mindössze 400 km.-nyire vagyunk Krasznojarszktól. Hol vagyunk még az 5000-tól?

Vonatra, vonatra! — hangzott a jelszó.

Marinszk után az első kis állomásnál felütöttük sátorfánkat az erdőszélen, hogy az esti órákban berobogó első vonatra felkapaszkodjunk. Három közülünk mindjárt édes álomba ringatózott, egy pedig bakterkodott, nem annyira azért, hogy valamelyikünket vagy üres hátizsákunkat el ne emeljék, hanem inkább, hogy a vonatot el ne szalajtsuk.

Úgy éjfél tájban köhécselve begördült a várva-várt... nem expressz, nem gyors, még csak személyvonat sem, hanem tisztán nyitott, színültig szénnel megrakott teherkocsiból álló szenesvonat. Igazán nem voltunk válogatósak. Tessékelés nélkül felmáztunk. De téved, aki azt hiszi, hogy úttörők voltunk ezen a téren. Csaknem minden hely foglalva volt. Szorosan egymás mellett, ember-ember mellett hasalt. Akármerre tapogatódtam a vaksötétben, mindenünnen ilyenféle, nem éppen gyengéd hangok röpködtek; »Szapperlott, gib acht!... vigyázz szerencsétlen, a kezem...!« Szerencsénkre egy sereg krasznojarszki is akadt köztük, sőt egyik volt szobatársam, B.... Dénes is aki már előttünk egy hónappal ellógott, de közben Acinszokban lefotgát s csak nagy ügyel-bajjal menekült el.

»Jó emberek kis helyen is megférnek« — mondja a közmondás. Csak négy embernek, aki eladdig hanyatt vagy hason feküdt, oldalt kellett feküdnie, hogy négyünk és hasonló helyhez jusson.

Az első út kegyetlen volt. Lángvörös volt a fölkelő nap és kimondhatatlan hideg a kísérője. Fokozta még a légvonal, amit a mozgó vonat okozott. Velőkgig ható hideg! Sokan nem bírták olyanira, hogy lelógtak. Megritkult a potyautasok száma, úgyhogy kényelmesen futkozhattunk a mozgó kocsin, hogy valamiképp enyhítsük a szörnyű hideget.

Ez csak az előjáték. Útközben kövön, téglán, vascsöveken, rossz mozdonyban, féken, hússzállító kocsiban, talpfán s a jó Isten tudja, mi mindenben. Sebaj! — az volt a fontos, hogy magunk mögött tudtuk Novonikolajevszkot, Taigát, Kainszkot különösebb veszély nélkül.

De a siker elbizakodottá, könnyelművé teszi az embert. Merészségünkre csaknem ráfizettünk. Kamislowka szerény kis orosz városka majdnem észrevétlenül búvik meg a mérhetetlen szibériai taigában — erdőségben. Kalandos utunk emlékezetes stációja ez az apró muszka város. Talán sohasem rajzolódtam elém a halál oly élénken, mint itt. Bevallom, félttem tőle; féltettem tőle gyenge emberi félelemmel vágyaimat, fogságban megszületett céljaimat. Talán sohasem kértem életemben oly követelődzően az Urat, mint akkor. Csak még most segíts ... csak most.. .

Amíg óvatosak voltunk, semmi baj sem történt. Óvatosságra intett bennünket a sok előttünk járó bajtárs kudarca. A vörösöktől megszállott helyeket szépen kikerültük, mégpedig úgy, hogy a nagy állomások előtti kis állomásokon leszálltunk, a következő kis állomásig gyalog bandukoltunk s ott addig vártuk a jószerencsét, amíg az éj leple alatt új vonatot foghattunk. Persze orosz viszonylatban ez az egyik állomástól a másikig való gyaloglás legalább 100 km-t jelentett. Tekintve, hogy már jó pár száz kilométert kutyagoltunk, amíg idejutottunk — teljesen el voltunk csigázva. Az injekciót az otthoni viszontlátás öröme szolgáltatta. Százszor elképzeltem, hogy is fog történni... mit fogok az anyámnak mondani s mindezekben mint langyos fürdőben ringatódtam, felfrissültem.

Rengeteg érdőség közepén tartózkodtunk. A következő állomás Kamislowka volt. Egyik társam azzal az indítvánnyal állt elő, hogy megkímélve 150 km gyaloglást, ami három napnál többet igényel, menjünk be Kamislowkába. Indítványát azzal támogatta, hogy legalább hírt hallunk a cári család meggyilkolásának körülményeitől is, akiket hír szerint itt végeztek ki. Rövid fontolgtás-után beleegyeztünk.

Sikerült egy talpfával megrakott vonatot elcsípnünk. Mindjárt munkához láttunk, a megrakott kocsiból csendben kiemeltünk 4-5 darab talpfát s ezeknek helyébe belefeküdtünk, fejünk alá gyömszölve a sok jó szolgálatot tevő hátizsákot. Természetesen mindjárt elaludtunk? Úgy számítottunk, hogy vonatunk még az éjjel átrobog Kamislowkán s így túlleszünk a veszélyen. De csalódtunk, mert vonatunk egész éjjel ott vesztegelt, ahol felszálltunk s csak reggel indulva déltájban érkezett be. Nagy lármára ébredtünk fel, amelynek zűrzavarában magyar hangok ütötték meg fülünket. Meghűlt bennünk a vér. Lapítottunk rejtekünkben, jőllehet, tudtuk, hogy minden hiába, elvetemült véreinkkel szemben ez mit sem használ. Csakugyan ránk találtak s minden elképzelhető gúnyolódás és szidalmazás között formálisan lerángattak bennünket.

Már vagy tíz szerencsétlen, rongyos, elkényszeredett, bánatos arcú fogoly társunk állt a szuronyos vörös katonák között s minket is közéjük tereltek.

Folytonos gúnyolódások között kísérték bennünket a parancsnokságra, hogy kimondják ránk a szentenciát. Ha más bűnünk nem is volt, elég, hogy tisztak voltunk, akik szerintük a szovjet legnagyobb ellenségei. Örülni kezdtünk a nyomorúságban, mert orosz parancsnok elé vittek, aki elég szelíd volt. Már-már jóra fordult a dolgunk, mert úgy döntöttek, hogy kivisznek bennünket az Uralba erdőt irtani; de korai volt örömünk. Közben megérkezett elegáns Mencsikov-öltönyben a magyar vörös-parancsnok is.

Megrettentünk.

Amint előbbre jött, mindjárt megismertük Nagy János tanító urat, akivel egy táborban voltunk s akit annak idején a táborparancsnokság inkorrekt viselkedése miatt a tisztitáborból kitett a legénységi táborba. Jót nem várhattunk tőle. Gyűlölte a tiszteket s mindjárt megmutatta méregfogát, szinte toporzékolva ordított: »Majd adok én hazamenetelt. Nem, kis tisztecskék, majd megmutatom, hogy abból nem lesz semmi«.

Lecsukatott bennünket. De hova? Istenem, azt leírni, nem lehet. Egyhosszú pincszerű, levegőtlen, sötét, nyirkos és bűzös helyiségté. Búzlótt, mint valami szennygödör. Benn egy csomó férfi és nő ült, dohányzott, mormogott, játszott és horkolt. A legtöbbje bánatosan gubbasztott a földre szórt szalmán. Úgy éreztem magam, mintha fejbeverték volna, mintha megállt volna az eszem, bambán, lélektelenül és megsemmisülve bámultam magam elé. Minden vágyam, álmom összeomlani láttam. Dosztojevszkij börtönei megelevenedtek előttem s különös balsejtelem fogott el. Orosz szokás szerint nincs kihallgatás, csak halogatják egyre mondván »szicsász« — »nemsokára« —, ami egy örökkévalóságot jelent. Csak az évenkénti tavaszi tífuszjárvány könyörül meg rajtuk és megrikatja a szerencsétleneket. Társaim szintén szótlanul és elszontyolodva gubbasztottak. Mélyen a szívembe markolt, amint Kedves kis társam, a még egész gyermek M... Laci könnyes, bánatos tekintetével találkoztam. Tejképu kis hadnagyocska, köztünk a legfiatalabb.

Különben elég változatos társaság volt együtt. Voltak cári tisztetek, finom vonású urak és asszonyok s mi hadifogolytisztetek, akiket mint a szovjet legnagyobb ellenségeit hozott össze a sors.

Amint kissé felocsúdtam, szóba ereszkedtem az egyik orosz örrrel; ismerve e jó nép gyengéjét és megközelíthető oldalát, igyekeztem érzelmeire hatni. Mélyen felsóhajtottam — persze oroszul — »mi lesz az asszonnyal meg a gyermekeimmel?« Megindítottam a társalgást, gondolva, hogy valami előnyt sikerül az ő révén elérni. Sóhajom nem tévesztett célt. A család hallatára ellágyult a jó létek, mindjárt családom száma és körülményei után érdeklődött. Persze nem voltam fukar a számokban, gondolva, mi bajom lehet s lódtottam, mintha könyvből olvastam volna. A következő percben már leadta egész élettörténetét, közben újságolta, hogy estére »szovjet« (vörösünnep) lesz nagy spektakulummal (színházzal),

Kijelentése szeget ütött a fejembe s egy pillanat alatt megvillant agyamban a menekülés lehetőségé. Mindjárt leadtam, hogy színészek vagyunk mind a négyen és megkértem, hogy jelentse parancsnokának, s tudakolja meg, nincs-e szükség ránk. Meg is ígérte, hogy őrsváltás után bejelenti.

Nincs, ami az embernek hasznára ne lenne. Hadifogságom

alatt, részint, hogy az időt elüssük, részint, hogy társainkkal a jelen nyomorúságát feledtessük, sokat színházaztunk, aminek még a táborban sok hasznát vettük, jelen helyzetünkben pedig mint végső mentődeszka szerepelt.

Muszkánk csakugyan jelentette s jött is egy »praporcsik« (főhadnagy), aki az ünnepség rendezője volt. Kikérdezett bennünket töviről-hegyire színészi múltunk felől. Persze hidegvérrel leadtuk, hogy a Nemzeti Színház tagjai vagyunk Budapestről.

Hirtelen meghánytuk-vetettük egymás közt, hogy mivel lépünk fel. Ismerve a muszkák táncszenvedélyét, egyik számunk magyar tánc volt, amelyet M... Laci barátomnak (aki jelenleg mint a nemzeti hadsereg kapitánya szolgál s boldog családapa) magyar menyecskének öltözve, csekélységemnek pedig mint magyar legénynek kellett ellejteni. Harmadik társam, a tényleges ulánus főhadnagy, kuplé számokkal lépett fel, a negyedik pedig mint jó zongorista, a kíséretet szolgáltatta. Persze mindent megtettünk volna, csakhogy megugorhassunk a csapdából,

A muszkának nagyon tetszett a program, de előbb elvitetett bennünket egy terembe, hogy főpróbát tartson. Eljártunk előtte egy figurás csárdást és a ritka búzát, amelyet a muszkák nagyon szeretnek és »wengerka« néven ismernek s járnak. El volt ragadtatva és meglegedetten kiabálta »harasó, harasó, kraszivája« — »nagyszerű« — »nagyon szép«. Úgyszintén másik társam produkciója is megnyerte tetszését.

Erre elővettem szabótudományomat, amelynek elsajátítására már a krasznajarszki ínséges idő megtanított, hogy a szükséges kosztümoket összeállítsam. Laci barátom számára rózsás függönyökből és tarka kendőkből oly bokorugró szoknyát és pruszlit készítettem, hogy akármelyik itthoni menyecske megirigyelné. Nekem meg rojtosszélű türölközőkből alsónadrághoz és inghez erősített ujjast és gatyát rögtönöztem.

Visszamenet már ott fityegett a műsoron a mi számunk is nagy betűkkel: »Wergerszki tanec« — «Magyar tánc».

Izgalommal vártuk a szabadulásunkat hozó estét .legsükésesebb holmikát hátizsákba gyömöszöltük, amelyet azon ürüggyel, hogy az estéhez szükséges jelmezeink és festékeink vannak tenne, velünk vittük.

Nagy türelmetlenség közepette egyszer csak megérkezett a számunkra kirendelt őr, hogy az ünnepély színhelyére vezessen, amely egy parkban volt. Ennek egyik tisztásán állott a színpad. Az öltözőt pedig a tuják és ciprusok szolgáltatták. Már ez is jó alkalom volt, hogy könnyebben elillanhassunk.

Hozzáfogtunk az öltözködéshez és maszkírozáshoz. Nem kis

félelmünket mókázással igyekeztünk palástolni. Volt is min mulatnunk, az élet csúnyául kiöltöztetett és kikent-fent bennünket.

Óriási embertömeg verődött össze. Az egész város proletárja talpon volt. Érthető, hiszen ingyen adták, hogy így magukhoz édesgetve könnyebben megnyerjék őket eszméiknek.

Másik társammak, a kedélyes bécsi fiúnak a száma, előbb következett. Mókáival és tréfaival nagy sikert aratott.

Míg izgatottan tiptórodva vártuk jelenetünket, egyszer csak halljuk ám a kikiáltó ordítását: »Wengerszki tanec« s már a következő pillanatban a zongoránál ülő társunk rázendített a »ritka búza, ritka árpa ...« közismert melódiájára; a művészpár belibbent bokorugró szoknyájában és libegős csikós gályájával s pukedlit csinálva eszeveszetten roptuk magyaros tűzzel az uralmenti kis városkában a Magyar táncot, amelyhez a nótát valójában az élet dudorászta.

Olyan sikerünk volt, hogy bármely nagy színésznek díszére válnék. A nép tombolva ordított »estyeráz, estyeráz« — »még-egyszer, még-egyszer« — nem gondolva, hogy bennünk mi ment végbe s hogy ezen a táncon múltott négy, fiáért esengő, jóságos anyai szívnek boldogsága...

Mindenkit lekötött a látványosság, mellénk rendelt örünket is, aki kezében tartotta szuronyos puskáját, de a vidám szórakozás közben még a száját is nyitva felejtette. Senki sem törődött velünk. Ki is használva az alkalmat, lehánya magunkról tarka rongyainkat, úgy festett képpel egy pillanat alatt elillantunk, otthagya csapot-papot, nekivágtunk a csillagos éjtszakának.

Egész hajnali három óráig gyalogoltunk, amíg agyonfáradva elértük a következő kis állomást, Bisminszkáját, ahol a szemafornál tanyát ütve elaludtunk, csak az egyik társunk, aki soros volt, maradt ébren, hogy az érkező vonatot jelző szemafort megfigyelje és felkeltse a társaságot. De alig szundítottunk el, máris fel kellett kelniünk, mert jött a vonat. Amint berobogott, mindjárt kiszemel-tünk egy nagy üres hússzállító kocsit, erre felcihelődve teknő alakú pléh hűtőmedencében s a jóságos álom mindjárt elringatott bennünket. Hogy hány nap és hány éjjel aludtunk egyfolytában, még mai napig sem tudom. Amikor felébredtünk, már, az Irtisz völgyében jártunk. Onnal megjött jókedvünk, kiszállva pajzánul lubickoltunk az Irtisz habjaiban s nagy ügyel-bajjal ledörgöltük a kamislowkai izgalmas est maradványait, az orcunkon ékeskedő, szinte már megcserepesedett festéket és púdert.

Ez sem volt minden haszon nélkül. A gondviselés megleckéz-tetett bennünket s mindvégig áldom érte azt; aki még a rosszat is javamra tudja fordítani.

6.

A fehér kakas

Június eleje volt, amikor Omszkot, mint veszélyes területet elkerülve, már az Irtisz partján jártunk, ami körülbelül fél útunk volt. Egész más világ, tavasz, napfény, élet...

Eddigi utunkon az orosz falu igazán jóságos volt hozzánk. Azért a közvetlen és szeretetteljes fogadtatásért, amellyel ezek a csupa szív és egyszerű lelkek bennünket, megvetetteket és ágrólszakadtakat felvettek, nem tudok elég hálát és elismerést mondani erre a népre. Azok, akik legtávolabb álltak hozzánk, legtöbb szíveséget tettek velünk. Fájó, de ki kell mondanom, mert valóság, hogy a legtöbb rúgást és a legérzékenyebb bántalmakat saját, elvakult véreinktől kellett elszenvednünk.

Oroszországban, a megszámlálhatatlan népek sokaságában a német is helyet foglal; hatalmas és gazdag telepeik vannak a Volga és az Irtisz mentén. Persze a német praktikusság, szorgalom és hideg számítás itt is meghozta bőséges gyümölcsét. Olyan egy-egy telepes, mint a kiskirály, úszik a gazdagságban és bőségben.

Vándorlásunk egy ilyen irtiszmenti német telepre, Alexandrowkába vitt. Már az előtte fekvő orosz falvakban hallottuk hírért és elképzelhető örömmel szaporáztuk lépteinket, hogy minél előbb bejuthassunk Kánaán földjére. Valahogy úgy közelebb éreztük őket hozzánk, annál is inkább, mert négyünk közül az egyik társunk bécsi fiú volt, na meg fegyvertársaink voltak a háborúban s így azt hittük, ez csak elégséges ok, hogy vérmes reményeink valóra váljanak.

Már lehajlóban volt a nap, mikor a faluba értünk, amely igazán takaros, csinos s eladdig szokatlan képet mutatott. Szokásunk szerint megállapodtunk a falu közepén s hátizsákunkat fejünk alá illesztve elnyújtottuk fáradt csontjainkat, amíg egyik közülünk szálást keresett.

Éppen bécsi barátunk volt a soros, hogy hely után nézzen. De csakhamar szokatlan jelenségre ébredtünk, amennyiben láttuk, hogy társunk már vagy a hatodik házba megy be, majd pedig lelógó orral újságolja, hogy nem kapunk szállást. Álmaink foszladozni kezdtek a terített asztalkáról és a puha ágyacskáról, amíg végre a »Dorfriechter« megemberelte magát és megkönyörült rajtunk.

A gazda az udvaron állt és boldogan legeltette szemét a hazatérő jóságain. Hatalmas darab ember volt, úgyszintén egész családja, sőt az egész falu is. Úgy tűnt fel, mintha az óriások birodalmába tévedtünk volna. Tipikus pomerániaiak voltak. Nagy

megtermett volt itt mindenki és minden, gazda, lovai, a lábás-jószágai, tyúkok s hősünk, a fehér kakas is...

A ház ura büszke önérettel mutogatta meg óriási és mintaszerűen berendezett gazdaságát, fölényes és öntelt mosollyal hajtogatva: »Ez mind az enyém«.

Már unni kezdtük a dolgot és sokatmondó beszélgetést folytattunk egymás között szemünkkel. Őszintén szólva vajmi keveset érdekelt bennünket a dolog, gyomrunk korgott és még ezideig színelvilágát sem láttunk, hogy készítették volna a szamovárt (teafőző készülék), ami legalább is annyit jelent, mint amikor nálunk a háziasszony törölgeti a borospoharakat; pedig a jó muszkáknál már megszoktuk és természetesnek vettük. Bizony hosszúra nyúlt a képünk, midőn német sógorék a fehér asztalnál kéjjel fogyasztották a scsit (levesfélét) és a kirántott halat vajasburgonyával, nekünk pedig az odébbeső padkán egy fazék héjábanfőtt krumplit adtak. Savanyú arccal indultunk cserkészni kettesben s egyikünk az egyik sor házat véve maga elé, a másik pedig a másikat, a legvégső eszközhöz nyúltunk — koldultunk. De csak kenyeret kaptunk s nagy könyörgésre — pénzért — vajat.

Mindezekre még ráadásul ahelyett, hogy a jó oroszok módjára a házban adtak volna szállást, amely egész kúria volt, a pajtában lévő zöld takarmányt jelölte ki a gazda nagy kegyesen fekvőhelyül.

Ez a viselkedés és a fukar szívtelenség mélyen lehangolt bennünket, de a fáradtság csakhamar úrrá lett rajtunk és jóságos álomba ringatta elcsigázott tagjainkat. Már kora hajnalban felébredtünk, hogy szándékunkhoz híven minden búcsú és köszönetés nélkül hátat fordíthassunk könyörtelen gazdáinknak.

Hogy ne is kelljen a falun átmennünk, útunkat a ház végében lévő lucernásnak vettük. Ünnepestes csend volt és gyönyörű napkelte. Csakúgy csillogott a milliónyi harmatcsepp a gazdag környezetben. De a mély csend ellenére már volt élet s tőlünk 30—40 lépésnyire szorgosan bogarászott a ház majorsága. Pompás példányok, igazán méltók gazdájukhoz. A helyzet magaslatán egy gyönyörűen fejlett, hatalmas, fehér kakas begyeskedett és felszegett, öntelt Retyergéssel, mintha azt mondta volna: »lássátok, ez itt mind az enyém« — akárcsak a gazdája...

Elkeseredésünk kiutat keresett s egy pillanat alatt megfogamzott bennünk a gondolat, hogy a fehér kakasnak lakolnia kell gazdája bűneiért.

Mint csatákat járt nagy stratégák azonnal kiesztük a haditervet. Mindegyikünk megkapta fegyverét, egy jókora husángot és pozícióját, ahonnan a nagyszerű hadműveletet közös erővel végre kell hajtania.

A négy sarkon elfeküdve a térdig érő, latyakos lucernában nagy szakértelemmel igyekeztünk kúszva a »viktima« felé. Tisztes távoból azután adott jelre s »ne némeek csatakiáltással lesújtott a mégy husáng s a szegény fehér kakas gazdája bűneiért hang nélkül kimúlt.

Gyorsan begyömöszöltük hátizsákunkba s most már csak arra törekedtünk, hogy elhordjuk irhánkat s uccu-neki árkon-bokron szaporáztuk, hogy megfelelő helyen és biztos távolban megülhessük: a békelakomát. Úgy délfelé pompás erdőcskébe értünk, ahol egy kis forrás partján felütve tanyánkat hozzáfogtunk a nagy munkához s elővéve szakácstudományomat, nagyszerű pörköltet készítettem...

Senki sem foghatja ránk, hogy rossz fiúk voltunk. Elfeledjük és megbocsátottuk a jámbor német minden bűnét, sőt még a fehér kakast is sajnáltuk, hogy ilyen szomorú sorsra jutott, de Istenem nem mi voltunk a hibásak, hanem a gazdája...

Fütyörészve vándoroltunk aztán tovább, létévé minden földgondot, de okulva a tapasztaltakon, messze elkerültük a német telepeket s oda irányítottuk utunkat, ahol egyszerűség és ezzel párosult jó szív és könyörületesség lakott — a mi jó oroszainkhoz.

7.

Nyolc nap Pétervárott.

Két- és félhavi, 4500 kilométeres, szekéren, vonaton megtett kalandos út után szerencsésen kikötöttünk Pétervárott. Vonatunk éjjel robogott be a Nikolaevics indóházba.

Hát itt lennénk! De hogy miért jöttünk éppen ide, vagy hogy tóhez fogjunk, igazán nem tudtuk. Idegenül, rongyosan álltunk a hömpölygő tömeg közé. Mindjárt éjjeli szállás után néztünk. Erre igazán alkalmas volt a pályaudvar előtt levő Snamenszky-tér, amelynek a közepén áll I. Miklós hatalmas emlékszobra. A szobor körüli park cserjéi könyörültek meg rajtunk. Szállást kínáltak s fedezetket, mert az éjszaka nem kedvezett a mi-fajta csavargóknak. Itt ugyanis az északi fény nappali világosságot áraszt a muszka korhelyek s a magunkfajta bujkálok bosszúságára. Alighogy elnyújtózkodtunk a nagy Atyuska szobra alatt, hát csakúgy kúsznak elő a környező bokrok alól a »plénik« — rongyos hadifoglyok — s köztük két jó krasznojarszki szobatársunk, B ... Dénes főhadnagy és p... Feri hadnagy, akik még januárban ellógtak, de csak most érkeztek ide. Persze lett erre nagy megbeszélés. Mindegyikünk le-

adta élményét. Szó ami szó, nekem csak egy volt a vágyam; aludni, aludni; de csak éppen hogy megloptam az álmot.

Nyugtalanul aludtam, bántott a fény és mikor éppen azt álmodtam, hogy I. Nikoláj rám akar ugratni, hatalmas ménjével, bárátságos puskatus-simogatásra ébredtem fel. Két tányérsapkás elvtársnő bizalmaskodott, akik a rendőri tisztet töltötték be. Társaim annyira belemelegedtek a beszédbe, hogy az egész környéket felverték. Így terelődött ránk a jó elvtársnők figyelme. A Néva partján fekvő régi arzenálba kísérték a rongyos csapatot, amely mire rendeltetési helyére érkezett, mintegy 30—40 főre szaporodott. Mindjárt összelepedtünk a dicső szovjet őreivel s pár pillanat alatt oly hírrel traktáltak minket, hogy ott a nyílt utcán örömkialtásban tört ki mindegyikünk. Alig akartunk hinni fülünknek, de a jó elvtársnők újra elcsicseregték, hogy egy német bizottság érkezett Petrogradra, amely egyezségét kötött három transzport kicse-relésére. Szinte álomnak tűnt fel az egész. Egy szempillantás alatt végigéltem a viszontlátás boldog perceit gondolatban.

De a sok csalódás hamar felébresztett álmodozásomból és kérdés kérdés hátára tolt. Vájjon siterül-e bejutnunk? Nem kapcsolnak-e le, mint annyi sokszor? Amint így tépelődtem, célhoz értünk. Örömmel állapítottuk meg, hogy sehol a láthatáron magyar, vörös, a mi legnagyobb ellenségünk. A muszkával lehetett beszélni. Rongyos, zsiros külsőnk jó ajánlólevél volt. Mindjárt kikérdezték bennünket, hogy »nizsni-csinyek«, vagyis legénység vagyunk-e és megígértették velünk, hogy a bolsevista apostolai leszünk otthon. Persze mi csak hümmögtünk.

Megvendégték a társaságot és gondoskodtak elszállásolá-sunkról. Mivel minden túl volt zsúfolva, a Néván horgonyzó »Maruza« nevű hajóra helyeztek el bennünket, amely érdekesen egy kissé bal bordájára hajlott. Mosolyogva helyezkedtünk el a Maruzán és nem gondoltuk, hogy az utolsó megpróbáltatások egyike itt vár reánk. Alighogy elhelyezkedtünk a zsúfolt hajón, két társammal a város megtekintésére indultunk, csak Laci barátom maradt ott, hogy pihenjen és felszurkálja a lábán éktelenkedő vízhólyagokat.

Rá se mertünk gondolni, hogy a Mazurát nem látjuk többé. Sorbavettük Pétervár látványosságait és végigmenve a Néva partján, éppen a remek, 48 pompás monolit oszlopon nyugvó, díszes ikonosztásszal ékes Izsák-székesegyház kupoláján élveztük a gyönyörű kilátást és a lábunk alatt nyüzsgő életet, amint tekintetünk a sűrű embertömegtől feketéllő Angol-rakpart felé terelődött, ahol a mi Mazuránk horgonyzott, de uramfia, már csak az árbóca meredezett az égfelé. Szaporán loholtunk a színhelyre, ahol halálsápadt fogolytársaink gubbasztottak kis megmentett gúnyájukon. Visszafojtott lélekzettel beszélték el, hogy a Mazura elsülyedt egész sereg

»pléni« — «hadifogollyal» együtt. Az eset a muszka prudenciára és észjárásra vall. Miként már említettem, a hajó bal felé hajolt Nem értek hozzá, de okát azzal magyarázták, hogy minden hajó fenekén rekeszek vannak, amelyekben víz van. A szerencsétlen Mazura bal felén több volt a víz, mint a jobbfelén és ezért dülöngött. A jámbor muszkák, hogy segítsenek, egyensúlyozásképp a jobb rekeszbe is megfelelő vízmennyiséget akartak engedni. De oly bőkezűen bántak a vízzel, hogy a város érdekességei után nem vágyó, inkább pihenni óhajtó szegény társainkkal és összes podgyászainkkal együtt a jó Maruza pár perc alatt elmerült. A nagy fejtelenségben alig mentettek meg valamit és a hosszú út fáradsalmaitól agyoncsigázott, öt-hat éve sínylődő társaink közül mintegy negyvenen benmaradtak.

Szegény kis Laci barátunk szerencsésen megmenekült és halálápadtan szorongatta kenyérzsákomat, amelyben extra ruhámon pár fényképen és emlékemen kívül más nem volt. Mindenünk oda veszett. Az írás szavai szerint úgy álltunk, mint a szedett szőlőtő. A sors úgy akarta, hogy époly szegényen és kifosztottan hagyjuk el az országot, amint betettük oda a lábunkat.

Most már igazán szabadon mozoghattunk, nem kellett málháinkkal bajlódunk, fehérneműt mosogatunk, mert csak a rajtunk lévő volt meg.

Új szállásunkat a Szergejevovszkaja ulicájában — utcában díszelgő Osztrák-Magyar követség palotájában jelölték ki. Itt volt mivel szórakozunk. Rengeteg magyar könyv volt felhalmozva. A Vöröskereszt küldte számunkra, de hozzánk egy példány sem jutott el.

Borzasztó hajsza indult meg minden jogos és jogtalan esz-közzel, hogy bejuthassunk az induló transzportba. Az elsőről és másodikról mi szegények lecsúszunk.

A pénz beszélt. Nekünk pedig nem volt semmink, még dohánynunk sem, amivel a muszka »strázsit« — »altisztet« megvesztegethettük volna, pedig ő volt itt az élet és halál ura. Tettük neki a szépet, hízelegtünk is neki, ígérte is, hogy »bugyet« — »meglesz« —, de tudtuk, mit jelent a muszkáknál e kedves szó.

Közben folytattuk körutunkat, hogy minden valamirevaló dolgot láthassunk. Megtekintettük az Eremitage világhírű képtárait, az Ancsikov palotát, a »Téli palotát«, a cár lakhelyét. Az ember szíve összeszorult azon a vandalizmuson, amelyet a vörös elvtársak keze hagyott maga után. Impozáns volt itt minden. Egy öreg cári komornyik kalauzolt végig a remek termék labirintusán, ahol szebb-ről-szebb festmények, képek összetörve hevertek. A pompás bőr- és selyembútorok finom bőre és drága szövete mind-mind késsel kivagdálva. Szomorúan jegyezte meg a hűséges lakáj, hogy el-

vitték az asszonyoknak kendőnek és csizmának. A cárné lakosztálya mutatta a legsiralmasabb képet; minden összezúzva-törve. Innen sikerült a cárné díszes kézimunka kosarából egy darab drága csipkét elméltatnom, amely az esztergomi ferences hadimúzeum gyűjteményében van.

Még a híres nagy opera pompás előadása hagyott maradandó emléket lelkemben. Még együtt volt a világhírű együttes. Csajkovszky Pik Dámáját adták. Gyönyörű, hamisítatlan orosz muzsika. Itt hallottam Saljapint, akit azóta már a bolsevikiek kitagadjak. Magunkfajta rongyosak tapsoltunk neki, jobb embert nem lehetett látni.

Különben a pompás, mérföldes csizmákkal fejlődő Pétervár siralmas képet mutatott. Itt mindenki azt tehette, amit akart, aki rongyos és toprongyos volt, mint mi. Azt a hatást tette rám, hogy úgy járt, mint az agyondédelgetett és piperézett dáma — akit elhagytak. A festék alól előbújtak a pattanások. A nyomor kiabált az utcákon.

A hetedik nap már nem mertünk kimozdulni. Már a harmadik transzportot állították össze. Szomorúan lógattuk a fejünket, mert semmi reményünk sem volt, hogy bekerülünk. Pedig ez volt az utolsó egyelőre. Bánatosan húzódtunk meg az udvaron a mindenható strázi irodájával szemben és szemléltük, amint szállingóztak az emberek, kinek szövet, kinek remek csizma vagy más egyéb volt a kezében. Kifelé persze mindegyik mosolygós képpel jött. Nekünk nem volt mit vinnünk Se pénz, se posztó.

De csoda történt. Aki idehozott, Az megsegített. Nyolcadik nap ebéd idején történt, amint kis odavetett köleskásánkat megszoltuk, megnyílt ám a strázi ajtaja és egyenesen felénk, a Maruza hajótöröttjei felé tartott. A vér a fejünkbe szállt. Mindjárt azt kérdezte;

— Be akartok-e kerülni a tartalék-transzportba?

Gondoltam magamban:

Bolond, persze, hogy be! De nem tudtunk neki felelni, mert mindjárt azzal az ajánlattal állt elő, hogy hozzunk neki egy kocsi fát a Petrovskij Osztrov-ból — Pétervár egyik külvárosából, akkor betesz bennünket a transzportba. Hát a világ végére nem mentünk volna-e el, vagy a Göncölt nem húztuk volna-e le, ha úgy kívánja?

Meg kell jegyeznem, hogy itt a fának nagy szeme volt. Úgy szereztek fát a jó proletárok, hogy régi faházakat bontottak le és akt bírta, marta. Hát mi is ilyen cirkuszba voltunk meginvitálva. Nyomban felkerekedtünk, nehogy lecsúszunk a kommunikálásról és vele együtt a transzportról is. Kétkerekű kordénkat nagy szakértelemmel és iramban toltuk végig Petrograd lelegegásabb utcáin. A világhírű Nevskij Prospekt, a Palotahídon és Tucskon-hídon

átkelve végre kétórai út után eljutottunk célunkhoz a Petrovszkij Osztrovba.

Ami, itt várt reánk, leírhatatlan volt. Mintha a nagy város minden nyomorúsága itt adott volna egymásnak találkát. Az a rengeteg toprongyos, tépett szárnalmas alak, ami itt összeverődött, azt a benyomást keltette, mintha a kloakák lakói bújtak volna elő rejtekükből bizalmatlan, rossz arccal. De mi tagadás, mi is hozzájuk csatlakoztunk.

Kapzsi, sóvár tekintetet vetett a tömeg a rendőröktől körülvevett áldozatra, egy öreg, egyemeletes faházra.

Uram Isten, mi lesz itt? Kerestem a mentőket, de sehol sem láttam, pedig bizonyosra vettem, hogy itt szükség lesz rájuk.

Végre megadták a jelt, amire azután veszett csatakiáltással rávetette magát a tömeg, nem nézve sem Istent, sem embert. Félóra alatt szétszedték az egész alkotmányt. A rettenetes portól jóformán semmit sem lehetett látni, csak a rekedt ordítózást és káromkodás töltötte be a levegőt. Boxolva, huzakodva operáltunk a haza érdekében. De Istenem, részünkről életre-halálra ment a dolog. Nagy volt a tét. Egyik társunk Zrinyi Miklóst megszégyenítő hősiességgel védte a kordén lévő rakományt, amire mindenkinek fáj a foga.

Alapos munkát végeztünk és pár mellbevágást leszámítva ép bőrrel megúsztuk a dolgot. Diadalittasan vonultunk végig roskadásig megrakott kordénkkal Pétervár Andrássy-útján, a Nevszkij Prospekten és csakúgy feszültek rongyos bugyogónkból kikandikáló izmaink.

Ez volt az utolsó megaláztatásunk, de egyúttal ez juttatott be a harmadik transzportba.

8.

A békehajó révbe ér.

Szinte hihetetlenül hangzott: Indulás hazafelé.

Újra láthatni azokat, akiket szeretünk, bejárni azokat a kedves helyeket, amelyeknek emléke örökké szívünkhez nőtt.

A kétség élénk harcot vívott a valósággal... Talán csak álom, nem is való... Nem újabb csalódás-e, mint annyi sokszor? Nem, nem, ez nem lehet, ezt nem bírná el agyoncsigázott, a végletekig meggyaláoztt, fáradt pléni-lelkünk.

Pakolni, pakolni! — hangzott futótűzként, összevisszaságban a Szergejevskáján álló egykori Osztrák-Magyar követség boldog lakói ajkán Ez nekem nem okozott gondot, mert semmim sem volt az ég világán, a rajtam lévő, hiányos rongyokon kívül.

Povierka — sorakozó! — édes-lágy muzsika gyanánt hatott ez az érdes, rekedt muszka vezényszó... Szinte végtelennek látszó menetelés... örökös rettegés, félelem, melyik utcasarkon csípnék el.

Az út a pályaudvarig hosszú — hosszú volt... vöröskeresztes vonat... hófehér, kényelmes ágyakkal... mint egy el nem érhető álom... Csak úgy simogatta az a Sok félénk pléni szempár... Talán nem is igaz?... Egyesek megtapogatták... Én is ... Valóság volt — élő valóság.

Még egy utolsó tüske az orosz földön. Nem sokkal az álomvonat indulása előtt, futott be a mellettünk kígyózó sínparra a moszkvai gyors. Egy sereg felszíjazott, felkantározott, hetyke magyar vöröskatona szállt ki, az eddig ismeretlen új pétervári vörös magyar komité tagjai, a hadifoglyok rémei. Hencegve masíroztak fel salá vonatunk előtt. Nem volt nehéz a rongyok alatt felismerni, hogy a hazainduló vöröskeresztes vonat legtöbb utasa tiszt. Minden porcikám remegett, amint az egyik gőgösen, durván megállt előtte, revolverét elővette, ideoda lóbálta bőrszíján és szinte ordítva így szólt: »Jól van kis tisztecské, maguk menjenek haza hírmondónak, de mondják meg otthon, hogy azt a többi kutyát hiába várják ...«

A másik pillanatban kiabáltak muszka öreink: »szagyisz« — »beszállás« s már mozgott is az álomvonat és így Isten csodájára kisiklottunk e bestiák karmai közül.

A sors különös játéka, hogy 1920-ban éppen ugyanaz nap, június 16-án, fogságbaesésem évfordulóján léptem át Judenburgnál, négy hosszú szenvedés és megpróbáltatásteli keserves esztendő után testben bár megviselve és minden anyagítól megfosztva, de lélekben egésze» megújulva, mint új ember, az orosz-eszt határt.

Narvában Stroneburg ősrégi várában szállásoltak el bennünket, mígnem másnap dereglyéken kiszállítottak bennünket a Finn-öbölben horgonyzó hajóhokra, a »Kaiser Friedrich« gőzösre, amely 6 nap alatt a Finn-öblön és Balti-tengeren át Stettinbe szállított bennünket.

A tengeri út kellemes volt. Ellátásunk álomszerű. A németek mindenütt rezesbandával és nagy lelkesedéseit fogadtak. Csakúgy szívtuk magunkba az új híreket. De elnémult a szó ajkunkon: és majd megszakadt a szívünk, amikor Trianon borzalmairól értesültünk.

Őszintén szólva, nem érdekelt a jó németek ünneplése, egyre az járt az eszembe, mit találok otthon, hisz már két éve hír nélkül voltam. Végre Berlin, Lipcse, Passau és Bécs érintésével elértük Brucknál a határt.

Itthon nem valami tárt karokkal fogadtak bennünket. Az átélt kommun megrázkódtatása után érhető is, hogy mindegyikünk-

ben vöröskatonát láttak. Bennünket természetesen lehangolt, amit még tetézett a csóti megfigyelőtáborban eltöltött keserves 13 nap.

Első dolgom volt, hogy dróra adjam mérhetetlen aggodalmamat: él-e az, aki itt a földön nekem mindennél drágább, drágább az életemnél: az én jószágos Édesanyám?

Csakhamar megjött a távirat... szívem majd kiugrott a helyéből... izgalomban alig bírtam felbontani...

Isten jószágos volt hozzám, mert megtartotta nekem az én ezüshajú, 71 esztendőös drága Édesanyámat...

Aldlak Uram, hogy Anyám lealkonyuló egére utolsó, aranyló, napsugarat vontál!

Kiterveztem, mit mondok, de minden dugába dőlt, nem jött szó ajkamra, elmondhatom a költővel: S a kis szobába toppannék ... Repült felém Anyám ... S én csüngtem ajkán ... szótlanul... Mint gyümölcs a fán«.

Az emberi természet velejárója, hogy a rosszat hamarabb elefelejt, mint a jót. Sohasem kerülhetünk olyan körülmények közé, amelynek ne volna Istentől rendelt célja, értelme és jutalma. Szerintem minden hadifogoly, ai a hadifogság purgatóriumának leírhatatlan szenvedéseit, csalódásait, megaláztatásait és igazságtalanságait átélte, kisebb-nagyobb lelkiértékek osztályosa lett. Lélekben elmélyült, megtisztult, mint az arany-ezüst érc a kohóban. Tagadhatatlan; a test nélkülségét. felülmúlta a léleké. Lelkem kiszáradt, mint az esőtlen föld. Nem csoda tehát, ha azon a nekem annyira nevezetes 1920. május 15-i szibériai, bogotoli szentmisén, mint az áldást hozó májusi esőt, úgy szívta mohón magába az isteni meghívás gazdag kincsét, kegyelmét — a szerzetesi hivatásomat.

Hazaérve, »ezután kissé megálltam, majd elhágytam a világot« — miként Szent Ferenc Atyám végrendeletében is írja. Bizonyos, hogy egész más lettem, mint aki hat évvel előtte háborúba indult, »ami nekem azelőtt kellemetlennek látszott, lelkem és testem gyönyörűségére vált«.

Sokan különckek, vallásrajongónak bélyegeztek, mert nem tartottam velük, nem érdekelt életük, mulatozásuk. Érdektelenül hallgattam Édesanyám csöndes kesergését életük verejtékes munkájának a hadikölcsönben való elvesztén. Amikor jóformán minden asszony nép ismerősöm azon erőlködött, hogy menyasszonyt keressen számomra, elégedetten mosolyogtam magamban befelé, mert Istenem kívül senki sem tudta, hogy már jegyben járok a szépséges »Povertával« — a «Szegénység Úrnőjével».

Nehéz, gyötrelmes napok voltak ezek, mígnem újra csak Isten jött segítségemre és elszakította azt az egyetlen erős szálat is ami még a világhoz kötött.

Egy hideg februári éjjel észrevétlenül, örökre elaludt az én drága Édesanyám, a földön nekem legdrágább.

Megdöbbsentett, de ebben is Isten kezét láttam. Magához vette, hogy nagy ígéretemet beválthassam s egészen, maradék nélkül azé a mezítlás, kötéllel átvezett, szőracsuhás assisi Koldusé — Szent Ferencé lehessenek...«

* * *

A békehajó révbe ért...

Ennyit sikerült Nicefor testvérem Istenhez fordulásából feljegyezni. Ha valaki, úgy csekélységem, akinél Isten után senki más jobban nem ismeri Testvérünket, őszinte létekkal állíthatom, hogy megtalálta Nicephorus amit keresett. Bizonyos vagyok felőle, hogy senkivel sem cserélne széles e világon s ha százszor vagy ezer-szer születne, akkor is árra csak az assisibeli koldus Ferenc kezébe, enné kezét és kötélével az Ő szívéhez kötné szívét... életét...

BÍRÁLATOK A „SZIBÉRIÁN ÁT A KOLOSTORIG“
CÍMŰ MUNKÁRÓL:

»MAGYAR KULTÚRA«

A szibériai hadifogságról szóló leírásokban és regényekben — egy-két kivételtől eltekintve — nem sok öröme lehetett a magyar olvasóközönségnek. Valami elferdült és szinte perverz ízléssel csak a piszkot és a szennyet, az erkölcsi elesettséget és a fertőt tárták fel előttünk, mintha a léteknél ott a fogságban is az állató ösztönökön kívül más rezdülései vagy vívódásai nem is lettek volna. Kicsit, későn, de még mindig idejében érkezett ez az új hadifogoly életregény, melyet egy közben ferences páterre tett fiatal tisztikart meg s mely egyúttal szibériai irodalmunk fájdalmas hiányait van hivatva iktatni. Pedig az ő könyve sem — mint a hogy brutális élményei sem — fehér leányálmok, sem halvány reflexei a dübörgő életnek a messze elzárt kolostorfalon. Verekedett ő is halálraszántan és gyakran halálraváltan a mocskos lövészárkokban vagy Wolhynia végtelen mezőitá s a leghírhedtebb fogolytáborokat Asztrahántól Oronburgon át Krasznojarszkig mind végiglátogatta, még a tockojei halléltáborát sem kerülve el. Lapról lapra megrendítők az élmények, amiken a hajdani gyermetszitecske keresztül ment. De mindenekfölött álló az a pompás művészet, a gondolatnak, stílusnak és érzésnek az a pazar játéka, amivel Markó páter élményeit megeleveníti. Érdekessége és lenyűgöző ereje olyan páratlan, hogy az ember sajnálja vagy bosszús, ha félbe kell szakítania s a legsürgősebb teendők ellenére is visszatér hozzá. Eleddig ismeretlen ember ritkán mutatkozott még be ilyen előnnyel és ilyen kész írói vétezzettel. A humort és a tragikust egyforma erővel tudja képviselni és kezelni. Amilyen felejthetetlen élmény a »Pusu« bácsi mókás kedve és szívderítő története, éppolyan fenségesen tragikus Alexéj Feodorovics és Anna Pawlowna kísértetiesen szomorú szibériai története. Ez a rész különben gyöngye az egész kötetnek, mintahogy gyöngye lehetne külön az elbeszélő irodalomnak is. Páter Markót már ez az egy könyv vérbeli íróvá avatja és szeretnők, ha a továbbra sem maradna hűtelen.

Nyisztor Zoltán.

»ÉLÉT«

Markó Marcell: Szibérián át a kolostorig. Erre a könyvre kevésse figyeltek fel, pedig valóságos hősköltemény a maga nemében. Sokan megírták a háborús létet izgalmait, a hadifogság borzalmait, de ez a kiskönyv a nagy megpróbáltatások sötétjébe új szint tudott belevinni: az alázatos hit világitó mécsesét. Milyen egészen más a megpróbáltatások kálváriás útja, ha valaki: Krisztussal járja: erről beszél az író minden sora. De azért senki se higgye, hogy kenetes pietista olvasmányt kap. Ellenkezőleg a való, nagyon is reális élet beszél soraiból, emberek élnek benne húsból-vérből való életüket, találó jellemzéseik igázz íróra vallanak s minden regénynél drámaibb lüktetéssel tudja úgy fenni az események fonálát, hogy szinte a lé-

lekzetünk akad él olvasásuk közben. A könyv egészen külön értéke még a folytan magasabbra való ívelés, s megható közvetlenséggel van megrajzólva, ahogyan a szerző lelkét a megpróbáltatások egyre feljebb emelik, míg végre Szent Ferenc áldott békéje jut osztályrészéül. Nehéz volt az út, amelyet odáig meg kellett tennie, de elismeréséül szolgálhat, hogy ezen az úton olvasóit is a lelki magaslatok felé fogja lendíteni.

»HÍRNÖK«

Sok könyv jelent meg a háborúról, a hadifoglyok életéről, de azt hiszem annyira finom, egyéni és mégis általános szempontokat felölelő, mint az egykori Markó zászlós könyve, igen ritka. Nem reklám mű ez, hanem igazi helyzet és lélekrajz, amely meglátja a jóságot és félve, óvatos kézzel takarja el. Kain gonoszságát. Látjuk, hogy a hadifogoly lelke mint formáiódik az Isten kezében; a magyar életrealitás mellett a ferences lelkület művészei változatos színekben jelemnek meg és megkapó az a vonalvezetés, ahogy a hadifogoly útja a kolostorba vezet.

Egy embernek az útja? Nem. Sok ember útjának egymás mellett haladása. Sok ember életének összhangba hozása. Az árny és fény találkozásából születik a lélek és P. Markó munkája vetekedik a legjobb regényírók meglátó, rajzoló és [színekre bontó tulajdonságaival. Mese és álom egy felől, félelem és rettegés más oldalról. A kolostor kapujában való felébredés a főOelem letompítja és az álmat tovább folytatódni látjuk.

A magyar kritika megköszönte P. Markó Marcelnek ezt a szép könyvet. És méltán!

»NEMZETI ÚJSÁG«

A szerző ezelőtt húsz esztendővel Bruszilov lucki áttörésnél az oroszok fogságába esett, majd öt fogolytáborban töltött nehéz esztendők után négy társával együtt megszökött. Rengeteg szenvedés és hányattatás után iette meg a 14000 kilométeres utat, amelynek elején egy elhagyatott szibériai falucska, Bogotol kápolnájában szent fogadást tett, hogy hazaérve, Assisi Szent Ferenc fiai közé lép. P. Markó, a világháború hős katonája ma a pápai ferences kolostor papnövendékeinek magisztere, aki összegyűjtötte küzdelmes hadifogságának élményeit. A könyvben sok hangulatos és megható esemény mögött a világháború véres szenzációi és a fogság keservei sötétlenek és különös értéket ad a feljegyzése mellett az a körülmény, hogy a szerző az asztrachám fogolytáborból való kalandos kirándulása során eljutott a Kaspi-tenger vidékére, a magyarok népvándortáskorabeli hazájába. Itt még mai is két falú, Kücsük (Kicsi) és Hu (Nagy) Magyar falvak neve őrzi őseink ottjártának, emlékéit. Hasonlóképpen érdekes részleteket mond el a Szerző Gyóni Géza, a híres háborús költő krasznójarszki tragédiájáról, akinek hamvai hazahozatalán éppen most fáradozik a Gyóni Géza Irodalmi Társaság. A hazafelé vezető gyötrelmes út élményeit pedig novellaszerű feldolgozásában nyújtja asszerző, akinek különösen megfázó a kirabolt, elelhagyott cári palotában történt látogatásáról szóló írása.

»PANNONHALMI SZEMLE«

Nicefor testvér rendtársainak-unszolására, a reakció közvetlen derűs perceiben elmeséli, milyen kálváriás úton jutott ő Szibérián át a kolostorig. A húszévesek mámoros lelkesedésével ment a harctérre, hogy védelmezze hazáját. Itt azonban a lucki áttörés alkalmával a csehek áruíása következtében orosz fogságba került. Négy évig tartó fogságában átélte a »pléni« sors minden gyötrelmét. Lakott földi barakkokban, vagonok deszkapriccsén az asztracháni »Poloska várban«, a tockojei »haláltáborban« és végül a szibériai »hadivárosban«, Krasznojarszkban. Volt hadifogolyprimadonna, szabó, szakács, s myelveket tanult, hogy elűzze a rabság idegölő lehangoltságát. A tengernyi szenvedés közepette halálos elszánt-sággal érlelődött meg lelkében a szökés gondolata: »Hazakerülök, vagy elpusztulok!« Szörnyű megpróbáltatások árán eljut a szibériai Bogotolba. Négy év után először itt hallgat szentmisét. Itt érintette meg a hivatás kegyelme Nicefor telkét. Megfogadta, hogy szerencsés hazatérése esetén Istennek szenteli életét; szívét összeköti, az asszisi Koldus szívével. Sikertült is elérnie Pétervárat, ahol azután nagy nehezen bekerült a csereszállítványba.

Az »életregény« elnevezés ennél a könyvnél csak művésziileg kigondolt keret. A regény cselekménye sem írói képzetet szövevénye, hanem döbbenetes komor valóság, amilyent csak az élet tud teremteni. A regény szenvedő főhőse maga a szerző. Ez a magyarázata annak, hogy mikor Nicefor testvér fölnyitja az emlékezés zsilipjeit, sodró erővel hömpölyög elő az emlékek áradata, amelynek nyomán szinte teljes képet alkothatunk magunknak a hadifogoly élet minden változatáról. Az emlékezésből felemelő erővel csendül ki az isteni Gondviselésbe vetett rendíthetetlen bizalomnak és a törhetetlen élniakarásnak diadala. Viszont mélyen megható az a bajtársi szeretet, melyel a szerző kegyeletes emléket állít az Olvasók telkében is az idegen porladó névtelen hősöknek, akiknek tetemeivel roskadásig megteltek a hadifogoly-temetők. Éppen ezért megérdemli ez a könyv, hogy ott legyen minden városi és falusi ifjúsági könyvtárban! A világháborús hősök után következő nemzedék pedig tanuljon belőle élelmességet, bajtársias szellemet és a Gondviselésbe vetett bizalmat.

Dr. Nemes Vasul

»UTUNK«

Hadifogoly leírás, de nem a sok hasonló ilyen zsánerű könyvnek mintájára. Szerzője ugyanis nemcsak eseményeket lát és vet papírra, hanem azok lelkét is. Ennek a léleknek átalakulását nem hozza ugyan felszínre, de az események leírásából észrevesszük. A szerző útja ugyanis a fogságon keresztül a ferencendi kolostorban végződött. Mint minden ízében tisztaerkölcsű és érdekes olvasmányt, ajánljuk.

»EGYHÁZI LAPOK«

Hadifogoly leírása, de nem sablonos, írója orosz fogoly volt és az ottani élmények hatása alatt belépett a Szent Ferenc rendbe. Vallásos észrevételel és a könyv egész szelleme alkalmassá teszik, hogy egyesületek könyvtárában elhelyezzük.

»KATOLIKUS SZEMLE«

A könyv szerzője a lucki áttörés után hadifogságba jut. Négy évig járja a szenvedéseknek eléggé ismertté sohasem tehető kálváriáját. Kezdetben a Volgadel táján fekvő Asztrahánba viszik, ahonnan meglátogatja a Kücsük és ülu Magfar tatár fiaiakat, amelyek nevüket valószínűleg a népvándorlás kora óta őrzik. Fogságának második állomása az Ural-menti Orenburg, ahonnan rövid időre az ú. n. tockojei haláltáborba kerül. Ennek borzalmaiból Krasznnojarszkba visz szenvedéseinek útja. Az eddig megjelent hadifogoly naplóból mi eléggé ismerjük az ottani állapotokat. Szerzőnk ezeket részben megerősíti, részben új adatokkal, színekkel kibővíti. Innen megszökik, majd útjában Bogotában megfogadja, hogy ha Isten hazasegíti, akkor Szent Ferencnek lesz a fia. Óhaja teljesült. A Könyvet melynek minden sorát egy sokat szenvedett s nyugalmat megtalált lélek szelleme vonja be őszintén ajánljuk.

Karl János.

»ORSZÁGOS IFJÚSÁGI IRODALMI TANÁCS«

(Budapest, V. kér., Báthory-u. 112., IV. e. 23.)

32/1936. szám.

Főtisztelendő

P. Markó MarceM Ferences Magiszter

úrnak

Pápa.

Beadványára értesítem, hogy az Országos Ifjúsági Irodalmi Tanács «Szibérián át a kolostorig» című művét alkalmasnak találta arra, hogy az ifjúsági könyvtárakba beszerezhető művek V., VI., VII. csoportjába felvételük.

Egyúttal megküldöm a műre vonatkozó bírálat másolatát: P. Markó érdekesítő könyve eleven képet rajzol az oroszországi magyar hadifoglyok életéről. Különös értéke a könyvnek, hogy egy komoly, mély lélek belső harcairól s révbejutásáról is beszámol. A szerző a legnagyobb szegénység, elhagyatottság napjaiban találkozott lélekben a »szent szegénység« megtestesítőjével, Asszisi Szent Ferencel, — s mikor ismét hazai földre segítette őt Isten kegyelme — belépett a Szent Ferenc-rendbe.

Sok könyvet írtak már a hadifogságról. — P. Markó érdeme, hogy minden élményt magasabb szempontból néz s az őszinte hit és hazaszeretet tisztultabb légkörébe emel anélkül, hogy ez a valóságosság, a közölt tények realitásának a rovására esnék.

A könyv első fejezete a harctér életét mutatja be, majd elmondja a fogságba-jutás irgalmait; a fogolyszállítmány útját; az egyes táborokban töltött nehéz hónapokat, éveket. Megismerjük az orosz népet, a csehek és a »vörös magyarok« garázdálkodásának, az ellenforradalomnak a lefolyását; Szibéria életét. A szerző legrészletesebben szökésének a kalandos történetéről számol be. A tövises út mindig közelebb viszi őt Istenhez és Szent Ferenchez.

Fontosnak tartjuk hogy a magyar ifjúság ilyen lélekkel megírt könyvekből ismerje meg hadifoglyaink sorsát, szenvedéseit, idealizmusát. Ez a könyv nevelő és nemesítő hatású. Minden tekintetben megfelel és szívesen ajánljuk.

Bitter Illés,
az Orsz. Ifj. Iroda mi Tanács elnöke.

TARTALOM:

	Oldal.
Előszó a második kiadáshoz	
Előszó a harmadik kiadáshoz	3
Előszó	4
Emlékezés.....	6
I. Harcban a Hazáért	7
II. Fogoly lettem, szürke fogoly	15
III. Asztrahán, a Volga gyöngye.....	28
IV. Az orenburgi „Mjenovoj Dvor“-ban	44
V. A tockojei haláltáborban.....	46
VI. Szibéria... Krasznojarszk.....	48
VII. Hazafélé	82
1. Madonna della Sedia	84
2. Jaj, ha a Csulim megárad!	88
3. A „kegyelem“ órája	91
4. Az assisi koldus nyomában	95
5. Amikor az élet táncoltat	96
6. A fehér kakas.....	102
7. Nyolc nap Pétervárott.....	104
8. A békehajó révbe ér.....	108
Bírálatok a „Szibérián át a kolostorig“ című munkáról	113

KERESZTÉNY
NEMZETI
NYOMDA
VÁLLALAT
P A P A